

STEFAN ZWEIG

ROTTERDAMLIL ERASMUS

ZAFERİ VE TRAJEDİSİ

DENEME

ALMANCA ASLINDAN ÇEVİREN
AHMET CEMAL

Stefan Zweig
ROTTERDAMLII
ERASMUS

ZAFERİ VE TRAJEDİSİ

Can Yayınları: 1731
Modern Klasikler: 135

Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam, Stefan Zweig
© Williams Verlag AG., 1997
© Can Sanat Yayınları Ltd. Şti., 1997

1. basım: Mart 2008

Kapak Tasarımı: Erkal Yavi
Kapak Düzeni: Semih Özcan
Dizgi: Hayriye Kaymaz
Düzeltili: Fulya Tükel

Kapak Baskı: Çetin Ofset
İç Baskı ve Cilt: Eko Matbaası

ISBN 978-975-07-0940-1

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33

<http://www.canyayinlari.com>

e-posta: yayinevi@canyayinlari.com

Stefan Zweig
ROTTERDAMLİ
ERASMUS
ZAFERİ VE TRAJEDİSİ

DENEME

Almanca aslından çeviren
AHMET CEMAL

CAN YAYINLARI

**STEFAN ZWEIG'IN
CAN YAYINLARI'NDAKİ
ÖTEKİ KİTAPLARI**

DEĞİŞİM RÜZGÂRI / *roman*
DÜNÜN DÜNYASI / *anı*
JOSEPH FOUCHÉ / *biyografi*
GÜNLÜKLER / *günlük*
LYON'DA DÜĞÜN / *öykü*
SATRANÇ / *uzun öykü*
YILDIZIN PARLADIĞI ANLAR / *deneme*
SABIRSIZ YÜREK / *roman*
MARIE ANTOINETTE / *biyografi*
AMERIGO / *biyografi*
AMOK KOŞUCUSU / *öykü*
YARININ TARİHİ / *deneme*

Stefan Zweig, 1881 yılında Viyana'da doğdu. Babası varlıklı bir sanayiciydi. Avusturya, Fransa ve Almanya'da öğrenim gördü. Savaş karşıtı kişiliğiyle dikkat çekti. 1919-1934 yılları arasında Salzburg'da yaşadı, Nazilerin baskısı yüzünden Salzburg'u terk etmek zorunda kaldı. 1938'de İngiltere'ye, 1939'da New York'a gitti, birkaç ay sonra da Brezilya'ya yerleşti. Önceleri Verlaine, Baudelaire ve Verhaeren çevirileriyle tanındı, ilk şiirlerini ise 1901 yılında yayınladı. Çok sayıda deneme, öykü, uzun öykünün yanı sıra büyük bir ustalıkla kaleme aldığı yaşamöyküleriyle de ünlüdür. Psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu yoğun ilgi, Zweig'ın derin karakter incelemelerinde ifade bulur. Özellikle tarihsel karakterler üzerinde yazdığı yorumlar ve yaşamöyküleri, psikolojik çözümlemeler bakımından son derece zengindir. Zweig, Avrupa'nın içine düştüğü siyasi duruma dayanamayarak 1942 yılında Brezilya'da karısıyla birlikte intihar etti.

Ahmet Cemal, 1942'de İzmir'de doğdu. Sankt George Avusturya Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. İstanbul Avusturya Kültür Ofisi'nde basın danışmanlığı yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Sinema ve TV Bölümü'nde dersler verdi. *Yazko Çeviri* dergisini yönetti. F. Hölderlin, Heinrich von Kleist, B. Brecht, E. Canetti, Erich Maria Remarque, P. Celan, S. Zweig, R. Musil, Georg Trakl, W. Benjamin, F. Kafka, G. Lukács, E. Fischer, I. Bachmann, Octavio Paz gibi yazar ve şairlerin yapıtlarını dilimize kazandırdı. Deneme kitaplarının yanı sıra *Dokunmak* adlı bir öykü kitabı ve *Kıyıda Yaşamak* adlı bir romanı yayınlandı.

İÇİNDEKİLER

Zweig ve Erasmus: İki HÜmanist Üzerine Notlar	9
Misyonu ve Yaşamının Taşıdığı Anlam	17
Zamana Bakış	31
Karanlık Gençlik Yılları	37
Bir HÜmanistin Portresi	57
Uсталık Yılları	70
HÜmanizmin Büyüklüğü ve Sınırları	87
Büyük Hasım	110
Bağımsızlık Uğruna Savaş	140
Büyük Tartışma.....	157
Bir HÜmanistin Sonu	175
Erasmus'un Mirası.....	190

ZWEIG VE ERASMUS: İKİ HÜMANİST ÜZERİNE NOTLAR

Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi adlı deneme, Stefan Zweig'ın deneme türünde başyapıtı sayılmaktadır.

Zweig bu denemeyi kaleme aldığında, yani 1934 yılında, ününün doruğundaydı. Eserleri, Fince ve Ermenice gibi diller de dahil, dünyanın hemen bütün konuşulan dillerine çevrilmişti ve sadece eserlerinin hangi dillere çevrilmiş olduğunu gösteren kaynakça bile başlı başına bir kitap kalınlığındaydı. Genelde sanatçı kişiliklerinin ancak çalkantılı dönemlerde ivme kazandığına inanan Zweig, Nazilerin Almanya'da iktidara gelmelerinden bir yıl önce, o zamana kadar mutlu geçmiş hayatına bir hareket gelmesini, böylece de yazarlığının yeni esin kaynaklarıyla beslenmesini dilemişti. Bu dileği ne yazık ki pek çabuk gerçekleşecek, 1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle başlayan süreç, Zweig'ı yerinden yurdundan edip Brezilya'nın bir kentinde intihara götürecekti.

Erasmus biyografisinde Zweig, Batı hümanizminin kurucusu ve hümanistlerin en büyüğü sayılan bu adamın yaşadığı zaman parçasıyla, yani on beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla geçiş dönemi ile kendi yaşadığı dönem arasında koşutluk kurmuş, insanlık idealleri

açısından da kendisini bir anlamda Erasmus'la özdeşleştirmiştir. Aslında bu özdeşleştirme, her ikisinin kişilikleri karşılaştırıldığında, gerçekten de yerindedir. Her türlü zorlamayı yadsıyıp her koşul altında iç özgürlüğünü koruma uğrunda çaba harcamak, kimsenin efendisi olmaya kalkışmamak, fakat kimseye de boyun eğmemek; her türlü taraf tutmadan, özellikle de içine zorbalığın karıştığı çekişmelerden kaçıp kendi kitaplarının dünyasına sığınmak; hiçbir sav ya da düşünceye baştan düşmanca yaklaşmamak, ama buyurgan nitelik almaya başladığı anda, her savın ya da düşüncenin karşısına dikilmek; bütün bunlar, gerek Erasmus'un, gerek Zweig'in kişiliklerinde birbiriyle bütünüyle örtüşen niteliklerdir. *Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi*'nin asıl önemi, Zweig'in 1936 yılında kaleme aldığı *Calvin'e Karşı Castellio ya da Zorbalığa Karşı Özgür Düşünce* gibi, bağnazlığın her türüsüne karşı bir savaş ilanı anlamını taşımasıdır. Bu iki eserinde Zweig, Almanya'da Nazi egemenliğinin resmen başladığı, özgür düşüncenin, mantığın sesinin artık kan ve ateşle susturulmaya başlandığı bir dönemde zorbalığın karşısında düşünceyi, kitle çılgınlıklarının karşısında bireyin insan olarak kutsallığını ve dokunulmazlığını son bir kez savunmayı denemiştir. Erasmus biyografisinin Avrupa'da, altmışlı ve yetmişli yıllarda, öğrenci hareketlerinde bağnaz uçlar belirmeye başladığında da kapışılmış olması, eserin özgür düşüncenin bayraktarlığını yapma işlevinin Nazi İmparatorluğu'nun son bulmasıyla noktalanmadığının kanıtıdır.

* * *

Batı Hümanizminin kurucusu ve en büyük temsilcisi olan Erasmus'un eserleri, Zweig'in deyişiyle, *Deliğe Övgü*'nün dışında, bugün neredeyse tamamen

unutulmuştur ve geniş çevreler için Rotterdamlı Erasmus, tarih okumuş olanların bilmesi gerekli bir ad olmanın ötesinde bir anlam taşımamaktadır. Somut, çarpıcı başarıların ve başarısızlıkların, zaferlerin ve yenilgilerin dökümüyle ilgilenen tarih, Erasmus'u gözdeleleri arasına almamıştır. Oysa bu düşünür bütün hayatını, insanları –ne pahasına olursa olsun– kitle çılgınlıklarına kapılmaktan alıkoymaya, *tumultus*'u, yani kargaşayı ortadan kaldırmaya adanmış, bütün Avrupa uluslarını bilimlerin ve sanatların çatısı altında birleşen tek bir toplum olarak görmeyi en yüce ideal bilmişti. İnsanoglu istediği ve amaçladığı takdirde aklın her zaman zafere ulaşacağını, savaşların, öldürmelerin ve kargaşaların ise hep akıldışı kalacağını savunan Erasmus, bu çerçeve içersinde bireyin tinsel düzeydeki mutlak bağımsızlığını sağlamaya katkıda bulunmayı da temel ilke saymıştı. Erasmus, tarihin genelde adalet kavramına yabancı kalan sayfaları arasında neredeyse kaybolup giderken, en büyük idealinin, yani bir Avrupa birliği düşüncesinin gerçekleşebilmesi, insanların bilimin ve kültürün çatısı altında soylu ortaklıklar kurabileceklerinin bilincine varabilmeleri için, aradan dört yüz yılı aşan bir sürenin geçmesi gerekti. Günümüzde Avrupa Birliği'nin kültür, düşünce ve sanat alanındaki pek çok projesinin Erasmus'un adını taşıması, bir rastlantı değildir. Çünkü "Erasmus Düşüncesi", dün olduğu gibi bugün de birleşik bir Avrupa idealinin en güçlü temellerinden biridir. Ama öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, bugünkü Avrupa Birliği'nin "Erasmus Düşüncesi" karşısındaki tutumunun özenti ağırlıklı konumundan çıkıp, Erasmus'a gerçekten layık bir tavra dönüşebilmesi için ortada daha aşılması gereken epey engel bulunmaktadır.

Ne var ki, yine Zweig'ın deyişiyle, yazılı tarihin yalnızca somut verilerle yetinen türü, insanlığın geliş-

mesi bağlamında tek gösterge değildir. Somut düzeyde bakıldığında, belki her zaman yenik düşmüş gibi gözüken *düşünce* açısından zaferler, kazanılmış meydan savaşlarıyla, bireyin varlığını hiçe sayma pahasına oluşturulmuş toplumsal kurumların dayanıklılığıyla sınırlı değildir. Erasmus örneğinde olduğu gibi, belki de en kalıcı ve insanı gerçek anlamda insan kılan zaferler, yürekli ve aydın kafaların bencillikten uzak bir tutumla ve çoğu kez göze görünmeksizin saçtıkları düşünce tohumlarından filizlenmiş olanlardır.

* * *

Bugün dünya edebiyatında özellikle biyografi türünün eşsiz ustası olarak tanınan Stefan Zweig, bu bağlamdaki çalışmalarında tarihin somut sayfalarında pek ağır basmayan, fakat ettikleri tohumlar yüzyılların akışı içersinde kök salmış kahramanlara ağırlık tanımıştır. Zweig'in buraya kadarki açıklamalardan ortaya çıkan ikinci bir özelliği de, güç ve iktidar karşısında düşünceye, insan hayatından ve değerlerinden yana çıkmaya her zaman ağırlık tanımış olmasıdır. Bu nedendir ki, Zweig'in Luther karşısında Erasmus'u, Calvin karşısında Castellio'yu tutması çok doğaldır.

Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi, bir anlamda Stefan Zweig'in dünya görüşünün de özetidir. 1881 yılında Viyana'da doğan, 1942 Şubat'ında göç ettiği Brezilya'da, Petropolis kentinde "Naziler yenilse bile, artık bu dünyadan bekleyebileceği bir şey kalmadığı için" hayatına kendi eliyle son veren Zweig, bütün hayatıyla, eserleriyle ve savunduklarıyla son nefesine kadar bir hümanist, gerçek bir dünya vatandaşı olarak kaldı. Tıpkı kendisinden yüzyıllar önce yaşamış olan "çağdaşı" Erasmus gibi, Stefan Zweig'in de en büyük ideali artık insanları, toplumları birbirlerinden ayıran-

lara değil, ama birleştirenlere ağırlık tanınması, insanın salt insan olarak yaratıldığı için en yüce değer bilinmesiydi. “Hiçbir düşünce, tek başına gerçekliğin bütününü oluşturamaz; ama her insan, başlı başına bir gerçek tir” görüşünü, iki dünya savaşı sırasında, hemen herkesin kahramanlık türküleri söylemeyi en yüce görev ve erdem bildiği ortamlarda bile savunmaktan çekinmeyen Stefan Zweig için, Rotterdamlı Erasmus’u kaleme aldığı görkemli biyografiyle yeniden insanlara tanıtmak, kaynağını doğrudan kendi kişiliğinde bulan bir görevdi.

Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi, insanlık düşünce özgürlüğünü ve birey olarak insan hayatının taşıdığı kutsallığı değer bildiği sürece, güncelliğini yitirmeyecektir.

* * *

Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi, daha önce 1991 yılında, Zweig’den çevirdiğim denemelerden oluşan *Yarının Tarihi* adlı kitapta yer almıştı.

Bu denemenin şimdi, Batı’da da hep yapılageldiği üzere ayrı bir kitap olarak basılması, ülkemizin çok ilginç bir dönemine rastlıyor. Mustafa Kemal Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’nde, uygarlığın ve demokrasinin temeli olan laiklik ilkesinin cumhuriyetin kuruluşundan onyıllar sonra ayaklar altına alındığı bir ortamda, *Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi*, tarihte dinsel bağnazlığın toplumları ne kadar kanlı uçurumlara sürüklemiş olduğunu gösteren bir belge olarak da büyük önem taşımaktadır.

“Her çeviri, tamamlandığı anda eskir” ilkesini göz önünde tutarak, bu basımda çevirimi tekrar gözden ve “elden” geçirdim. Bu çalışma sırasında, hem daha önce gözümünden kaçırmış olan bazı yanlışları ve eksiklikleri

giderme olanağını buldum, hem de metnin tamamını Zweig'ın eşsiz üslubuna daha bir yaklaştıırabilme amacıyla işledim.

Ahmet Cemal
Moda, Mart 2008

ROTTERDAMLİ ERASMUS: ZAFERİ VE TRAJEDİSİ

Rotterdamlı Erasmus, hangi yandandır, öğrenmek istedim. Ama bir tacir şu karşılığı verdi bana: "Erasmus est homo pro se." (Erasmus kendinden yanadır.)

Epistolae obscurorum virorum, 1515

Misyonu ve Yaşamının Taşıdığı Anlam

İnkâra kalkışmayalım; bir zamanlar yüzyılının en parlak ve en büyük ününün taşıyıcısı olan Rotterdamlı Erasmus'un bugün neredeyse sadece adı var. Artık unutulmuş uluslarüstü bir dilde, hümanist Latince'de kaleme alınmış sayısız eserleri, el değmeksizin kitaplıklarda uyumakta; bir zamanlar ünü dünyayı tutan bu eserlerin içinden sesini zamanımızda da duyurabileni hemen hemen yok gibi. Erasmus'un kişiliği ise, güç anlaşılabilirliği ve türlü çelişkileri yansıtır nitelikte oluşu yüzünden tarih sahnesinde geniş ölçüde başka devrimcilerin gerisinde kalmış. Özel hayatının pek az çekici yanı var. Sessizliği yeğleyen, hiç durmaksızın çalışan bir insanın canlı ve renkli bir hayat hikâyesinin kahramanı olması enderdir. Bu yüzden Erasmus'un gerçek misyonu, en büyük eseri bile, her zaman ana yapının altında kalıp görünmez olan temel taşları gibi, çağımıza açık ve seçik yansıyamamış. Bu nedenle Rotterdamlı Erasmus'u, bu büyük unutulmuşu, bugün bile, daha doğrusu özellikle bugün bizim için değerli kılanın ne olduğunu hemen başlangıçta, açık ve özlü biçimde belirtmekte yarar var. Erasmus, Avrupa'nın bütün kalem sahipleri ve yaratıcıları arasında ilk bilinçli Avrupalı, barış uğruna savaşıma yürekliliğini de gösterebilen bir barış dostu, dünyadan ve düşünceden yana olan hüma-

nist idealin en güçlü savunucusuydu. Erasmus'un, tinsel dünyamıza daha adaletli ve anlayış dolu bir düzen kazandırmak amacıyla atıldığı savaşta yenik düşmüş olması, yaşamının böylesine trajik bir yazgının doğrultusunda gelişmişliği, onu bize daha da yakın kılar. Erasmus, bizim de sevdiğimiz pek çok şeyi, edebiyatı ve felsefeyi, kitapları ve sanat eserlerini, dilleri ve halkları sevdi; bütün bunların ötesinde de, daha yüksek bir ahlak anlayışını yerleştirmek amacıyla, hiçbir fark gözetmeksizin bütün insanlığı sevdi. Yeryüzünde aklın ve mantığın gerçek düşmanı sayıp reddettiği tek şey ise bağınazlık oldu. Kendisi, insanların belki de en bağınaz olmayanıydı. Belki en üstün düşünürlerin katında değildi, ama çağının en bilgili kişisiydi. Bir iyilik perisi değildi, ama iyi niyetliliğinde ve insanların iyiliğini istemesinde içtendi. Erasmus'un gözünde, başkasının düşüncesine karşı hoşgörü ile bağdaştırılamaz her davranış, yeryüzünün ezeli kötülüğüydü. Onun inancına göre gerek bireyler, gerekse toplumlar arasındaki bütün çekişmeler, karşılıklı hoşgörü ile kaba kuvvete başvurulmadan çözümlenebilirdi. Çünkü bunların tümü de insanoğlunun üstesinden gelebileceği sorunlardı. Kışkırtıcılar ve aşırı uçların yandaşları gerginlikleri sürekli körüklemeseler, hemen bütün anlaşmazlıklar barış yoluyla sona erdirilebilirdi. Bu yüzden Erasmus, ister dinsel, ister ulusal nitelik taşıyan ya da dünya görüşlerinin karşıtlığından doğmuş olsun, tüm anlaşma olasılıklarının ezeli ve amansız yıkıcısı saydığı bağınazlığın her türüsüne karşı çıktı. Sırtlarında ister papaz, ister profesör cüppesi taşıyanlar, at gözlüğü takanların ve tek yanlı düşünenlerin hepsinden, her yerde kendi görüşlerine boyun eğilmesini isteyen, kendilerinininkinin dışındaki bütün görüşleri dinsizlik ve alçaklık diye nitelendirip mahkûm eden, her sınıf ve ırktan gelme bütün bencillerden, kendilerini bir dü-

şünceye körü körüne adayıp çevrelerini görmez olanlardan nefret etti. Görüşlerini başkalarına zorla benimsetme girişiminde bulunmadığı gibi, ister din, ister siyaset alanında olsun, başkalarının onu herhangi bir düşünceyi benimsemeye zorlaması karşısında da sonuna kadar direndi. Düşünceye bağımsızlık, Erasmus için en doğal nitelikti; bu aydın ve özgürlük tutkunu kişi, ne zaman biri, üniversite kürsüsünde ya da kilisede kendi kişisel gerçeğinden, Tanrı'nın onun ve yalnızca onun kulağına fısıldadığı kutsal bir kelammış gibi söz etse, bu davranışı yeryüzünün o kutsal çokyönlülüğüne karşı işlenmiş bir cinayet saydı. Sırf bu yüzden, parlak ve çarpıcı aklının var gücüyle bütün hayatı boyunca, her alanda ortaya çıkan, kendi çılgınlıklarının sarhoşluğu içerisinde yalnızca kendilerini haklı sayan bağnazlarla çarpıştı ve hayatının çok ender olan mutlu anlarında, bağnazlık ona sadece ruhun acınası bir yoksulluğu, belki bin türünü *Deliliğe Övgü'sünde* büyük bir taşlama gücüyle canlandırdığı “Stultitia”nın¹ sayısız çeşitlerinden biri olarak göründü. Önyargılardan uzak ve tam anlamıyla adil bir kişi olarak, en amansız düşmanına bile anlayış gösterdi ve acıdı. Öte yandan da insanoğlunun can düşmanı olan o kötü ruhun, bağnazlığın, saati geldiğinde, kendi hoşgörü ile yoğrulmuş dünyasını ve hayatını yıkacağını da benliğinin derinliklerinde her zaman sezinledi.

Erasmus'un misyonu ve hayatının anlamını oluşturan ana öge, karşıtlıkların hümanizmin anlayışı içerisinde bağdaştırılmasıydı. O, birleştiriciliğiyle ya da her türlü aşırılığa karşı çıkışıyla kendisine benzeyen Goethe'nin deyişiyle, insanlar arasında “uzlaştırıcı” bir işlevi yerine getirmek için doğmuştu. Zor kullanılarak gerçekleştirilen her değişim, her “*tumultus*”,² onun gö-

¹ (Lat.) Delilik, budalaca davranış. (Ç.N.)

² (Lat.) Kargaşa. (Ç.N.)

zünde bulanık suda balık avlamaktan farksız her kitle çekişmesi, uğruna hizmet ettiği ve yeryüzünde ege-men olması gereken aklın aydınlığına ters düşmekteydi. Hele savaş, karşıtlıkların en zorbaca gideriliş yolu olduğundan, Erasmus'a göre ahlaklı bir insanlık kavramıyla asla bağdaştırılamazdı. Çekişmeleri iyi niyetli çabalarla yatıştırmak, bulanık olanı aydınlığa kavuşturmak, kargaşayı gidermek, görünüşte genellik niteliğinden yoksun olanı herkese ortak kılabilme sanatı, ancak pek az ölümlünün sahip olabildiği bu sanat, Erasmus'un beklemesini bilen dehasının güçlü yanıydı. Çağdaşları, ona karşı olan gönül borçlarını bir parça olsun ödeyebilmek için, insanlar arasında anlaşma havası yaratma hedefine yönelik bin türlü çabanın kaynağı olan bu iradeye "Erasmus Anlayışı" adını vermişlerdi. Bu adam tek başına, bütün dünyayı bu anlayıştan yana kazanmak istiyordu. Kişiliğinde yaratıcılığın türlü yönlerini birleştirdiğinden, hem yazar hem dil ve din bilgini hem de eğitimbilimci olduğundan, dünyanın neresinde olursa olsun, görünüşte birbiriyle bağdaşmaz olanları bile bağdaşma ortamına götürmeyi olanaklı sayıyordu. Onun bağdaştırma, uzlaştırma sanatına kapalı ya da yabancı hiçbir alan yoktu. Erasmus'a göre, Hazreti İsa ile Sokrates, Hristiyan öğretisi ile antikçağ bilgeliği, iman ile ahlak arasında ne aşılması olanaksız ne de kökenlerini ahlakta bulan bir karşıtlık vardı. Kendisi kutsanmış bir din adamı olduğu halde, sonsuz bir hoşgörü ile putperestleri de düşünce cennetine almış, onlara kilise büyüklerinininkinden geride kalmayan bir yer vermişti. Erasmus'a göre felsefe, Tanrı'yı arayışın bir başka ve ilahiyat kadar yüce bir yoluydu.

Gözlerini Hristiyanlığın cennetine çevirdiğinde inancı, şükranla dolu bakışlarını Olimpos Dağı'na diktiği zamankinden daha güçsüz değildi. Gerek Calvin, ge-

rekse inançlarına tam bir bağınazlıkla sarılan ötekiler, Rönesans'a içerdği duygusal coşkunluk yüzünden Reform girişiminin düşmanı gözüyle bakarlarken, Erasmus, aynı akımı yalnızca Reform'un daha özgür ruhlu bir kardeşi sayıyordu. Hiçbir ülkeye sürekli bağlı olmayan, tüm ülkeleri vatan bilen ilk bilinçli ve kozmopolit Avrupalı Erasmus için, herhangi bir ulusun ötekine üstünlüğü söz konusu olamazdı. Kendini, ulusları sadece yetiştirdikleri en değerli, en parlak düşünürlerine göre, başka deyişle en seçme kişilerini ölçü alarak değerlendirmek yolunda eğitmiş olduğundan, bütün ulusları sevebilmesini hiçbir şey engellemiyordu. Değişik ülkelerin, ırkların, sınıfların değerlerini büyük bir bilgiler topluluğu içerisinde birleştirmeyi, bu yüce isteği, hayatının temel hedefi bilmişti. Dillerin anası Latince'yi yeni bir sanat biçimi ve anlaşma aracı düzeyine çıkarmakla da unutulmaz bir hizmette bulunmuş, Avrupa insanına dünya tarihinin küçücük bir zaman birimi boyunca olsun, bütün insanlara ortak, uluslarüstü nitelikte bir düşünce ve anlatım yöntemi armağan etmişti. Engin kültürü, gönül borcuyla geçmişe bakarken, inançlarını güvenle geleceğe yöneltmişti. Yeryüzünün barbar yanına, Tanrısal düzeni kötü niyetle, budalacasına ve düşmanca bozmak amacına durmaksızın hizmet eden yanına gelince; onu görmezden gelmekte diretmişti. Erasmus için çekici olan, yalnız bu düzenin yüce, biçimleyici ve yaratıcı yanlarıydı. Bu yanların genişletilmesinin, yaygınlaştırılmasının her düşünür için bir görev olduğunu savunuyordu. Ancak böyle bir tutum takınıldığında, sözü edilen yüce yanlar, günlerden bir gün gökyüzünden dökülen ışık demetlerinin bütünlüğü ve parlaklığı ile insanlığın tümünü nura boğabilirdi. Hümanizmin ilk dönemlerinde egemen olan içten inanç –ve aynı zamanda güzel, fakat ne yazık ki trajik yanılgı!–, işte buydu: Erasmus ve onun gibi düşünenler, aydınlanma

yoluyla insanlığın ilerlemesini olanaklı görüyorlar, bireyin ve toplumun yazılar, araştırmalar ve kitapların yaygınlaştırılmasıyla eğitilebileceğine inanıyorlardı. Hümanizm akımının ilk dönemlerinde yaşayan bu idealistler, okuma ve öğrenme geleneğinin sürekli geliştirilmesi sonucu insanoğlunun soylu kılınabileceğine, neredeyse dinsel inançlar kadar güçlü ve insanı duygulandıran bir güven beslemekteydiler. Kitaplara inanmış bir kişi olarak Erasmus, ahlaka uygun yaşama yönteminin öğretilme ve öğrenilebilme olasılığının varlığından hiç kuşku duymuyordu. Hayatın kesin bir uyuma kavuşturulması hedefi ise, ona göre, artık çok yakın olan hümanizm anlayışına varma aşamasıyla birlikte kendiliğinden gerçekleşecekti.

Böylesine yüce bir düş, çağın en üstün kişilerini her ülkeden bir mıknaş gibi kendine çekebilecek güçteydi. Değişmez gerçektir: Ahlaka uygun düşünen insan, bütün insanlığın ahlak yoluna yöneltmesine kendisinin de istek ve eylemleri ile katkıda bulunabileceği gibi teselli edici bir düşünceye, insan ruhunun sınırlarını sonsuz boyutlara götüren bir tutkuya sahip olamadığı süreç, varlığını önemsiz ve yetersiz bulur. Kişisel varlığımız, yalnızca daha ileri ölçüde bir yetkinliğin basamağı, yaşamın çok daha ileri bir aşamasının hazırlayıcısıdır.

Kim insanlığın ahlak yolunda ilerlemesine ilişkin bu umut besleme gücünü yeni bir ideal ile pekiştirmesini bilirse, kuşağının önderi olur. Erasmus açısından da durum böyle gelişti. Zaman, onun Hümanizm anlamında bir Avrupa birliği düşüncesinin filizlenebilmesi için alabildiğine elverişliydi. Yeni bir yüzyılın ilk dönemlerinde yer alan keşifler ve icatlar, Rönesans'ın bilim ve sanat alanına getirdiği yenilikler, uzun bir zamandan bu yana ilk kez Avrupa'da yine uluslarüstü nitelikte ve mutluluk kaynağı olan ortak yaşantıların paylaşılmasına yol açmıştı. Uzun, sıkıntılı yıllardan

sonra Avrupa, ilk kez misyonundan yine emindi ve bütün ülkelerin en seçme idealist güçleri, Hümanizmin kucağına koşuyorlardı. Herkes, bu kültür imparatorluğuna alınmak, dünya vatandaşı olabilmek isteğiyle yanıp tutuşuyordu. İmparatorlar ve papalar, prensler, rahipler, sanatçılar, devlet adamları, kızlı erkekli gençler, sanat ve bilim alanında öğrenim yapmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Latince, hepsi için ortak bir kardeşlik dili, düşünce dünyasının ilk Esperanto'su olmuştu. Roma uygarlığının çöküşünden bu yana ilk kez –böyle bir başarı ne kadar övülse azdır!–, Erasmus'un metinler imparatorluğu sayesinde yine ortak bir Avrupa kültürü oluşuyor, birbirlerine kardeşlik duygularıyla bağlı küçük, ama idealist bir grup, şu ya da bu ülkenin üstünlüğünü değil, fakat bütün insanlığın esenliğini amaç ediniyordu. Ve düşüncelerin ortak bir düşüncede birleşmesi, dillerin bütün dillerin üstünde ortak bir dilde kaynaşması, ulusların uluslarüstü düzeyde sürekli barış ve esenliğe kavuşması yolundaki bu tutku, aklın bu galebe çalışı, Erasmus'un da zaferini ve temelini attığı imparatorluğunun kutsal –ama ne yazık ki kısa ömürlü– dönemini oluşturdu.

Acı bir soru sormak gerekir şimdi: Böylesine tertemiz, böylesine yüce idealleri temel almış bir evren, neden kalıcı olamadı? Her türlü düşmanlığın anlamsızlığı, mantığa ters düştüğü konusunda çoktan yeterince ders almış olan insanların dünyasında, hep aynı yüksek ve insancıl ideallerin, “Erasmus Anlayışı”nın böyle güçsüz kalmasının sebebi nedir? Bir noktayı ne yazık ki bütün çıplaklığıyla görmek ve açıklamak zorundayız: Yalnız ve yalnız toplumun esenliğini amaç edinen bir ideal, geniş halk kitleleri için hiçbir zaman tümüyle yeterli olamaz; ucuz kafaların var olduğu yerde, salt sevginin yanı sıra nefret de o karanlık hakkını ileri sürer ve bireyin, ortaya atılan her düşünceden en kısa sü-

rede kendi kişisel çıkarını sağlama eğilimini belirginleştirir. Somut olan, elle tutulup gözle görülebilen, her zaman kitleye soyut olandan daha kolaylıkla nüfuz eder; onun içindir ki bir ideal yerine somut nitelik taşıyan, yöneltilebilen, başka bir sınıfa, ırka ya da dine dönük düşmanlığı dile getiren sloganlar siyaset pazarında daha çabuk benimsenir. Çünkü bağınazlığın öldürücü ateşini körükleyebilecek en büyük güç, nefrettir. Buna karşılık Erasmus Anlayışı gibi, yalnızca insanların birbirine yakınlaşmasına hizmet eden, ulus ayrımı tanımayan insancıl bir ideal, doğal olarak her an karşısında çarpışacak düşman arayan bir gençlik üzerinde görsel etki yaratabilme gücünden yoksundur; kendi ülkesinin sınırları dışında ve kendisinininkinden başka bir dine inanan düşmanları gösteren o ayırıcı gücün çekiciliğine hiçbir zaman sahip değildir. Bu nedenle, yan tutmakta bağınazlığa düşenler için insanoğlunun içindeki ezeli hoşnutsuzluktan istedikleri yönde yararlanmak, her zaman kolay olmuştur ve olacaktır. Bağrında nefrete yer vermeyen Hümanizm ya da Erasmus Anlayışı ise, sabırlı çabalarını kahramanca bir tutum içerisinde uzak, neredeyse göze görünmez hedeflere yöneltmiştir. Bu anlayışı paylaşanların düşlerinde canlandırdıkları halklar, başka bir deyişle Avrupa ulusu gerçekleşmediği sürece, sözü edilen anlayış, düşünce aristokrasisinin çevresi dışına çıkamayan bir ideal olarak kalmak zorundadır. Bundan dolayı gelecekte insanlar arasında bir birleşme düşüncesini paylaşanlar, hem idealist, hem de bu idealistliklerinin yanı sıra insanoğlunun ruhsal yapısını iyi bilen kişiler olarak gerçekleştirmeye çalıştıkları eserin, her zaman akılla bağdaşmaz tutkuların tehdidi altında bulunduğunu hiçbir zaman unutmamalı, insanoğlunun içgüdülerinin sonsuz derinliklerinden kopan azgın bağınazlık dalgalarının zaman zaman bütün setleri aşabileceğini ya da yı-

kabileceğini göz önünde tutmalıdırlar. Bu tür bir geriye gidişin sarsıntısını yaşamamış kuşak yok gibidir. Böyle bir durumda kuşaklara düşen, sarsıntıyı iç karğaların kucağına sürüklenmeden atlatmanın yolunu bulmaktır.

Ancak Erasmus'un kişisel trajedisi, düşüncenin zaferinin parıltıları Avrupa'yı ilk kez aydınlatırken, tarihte ilk kez ulus ayrımı gözetilmediği bir dönemde, üstelik kendisinin de bağınazlığın en büyük düşmanı olmasına rağmen, tarihin gördüğü en çılgın, dinsel ve ulusal kökenli kitle patlamalarından birinin dalgaları arasında kaynamış olmasıdır. Tarih açısından önemli diye nitelendirdiğimiz olaylar, genellikle halkın bilincine kadar inemez. Önceki yüzyıllarda savaşın büyük dalgaları bile ancak belli toplulukları ve yöreleri etkilerdi; bu dar kapsamlı etki yüzünden bir düşünür, karğasının dışında kalmayı, siyasal olayların akışına sadece izleyici olmayı başarabilirdi – Napoléon savaşlarının cehennem atmosferinde kendi iç dünyasına kapanan ve eser vermeyi sürdüren Goethe, buna en iyi örnektir. Ancak yüzyılların akışı içerisinde, ender olmakla birlikte, bazen öylesine şiddetli gerilimler doğar ki, bütün yeryüzü ikiye bölünür ve oluşan kocaman çatlak, her ülkeden, kentten, evden, aileden ve yüreктen geçer. O zaman kitlenin korkunç basıncı, bireyi her yandan sıkıştırır ve birey, kendini bu kolektif çılgınlığın etkisinden ne koruyabilir ne de kurtarabilir; böylesine azgın bir tufan, sığınabilecek tek güvenli köşe bırakmaz. Böyle kesin bölünmeler, toplumsal ya da dine bağlı bir nedenden ötürü ortaya çıkan karşıtlıklardan ya da bir düşünce ve kuram sorunundan doğabilir; ne var ki bağınazlık açısından, barut fıçısına düşen kıvılcımın kaynağı önemli değildir; o, yalnızca yanmak, çevresini ateşe boğmak, içinde biriken güçlü nefreti boşaltmak ister. Savaş tanrısı ise, aklın dizginlerini kopa-

rıp bütün engelleri yıkarak yeryüzüne saldırmak için kitle çılgınlığının bu tür bunalımlı anlarını seçer.

Kitlenin çılgınlığa sürüklendiği, yeryüzünün paramparça olduğu böyle zamanlarda bireyin iradesi güçsüz kalır. Düşünür istediği kadar salt gözlemci kalmak istesin, çabaları boşunadır. Zaman, onu da sağdaki ya da soldaki anaforldan birine sürükler, sürülerden herhangi birine, bir slogana katılmaya zorlar. Böyle bir anda yüz binlerce, milyonlarca savaşıdan hiçbirini, yansız kalmayı yeğleyen, kendini düşünce bağınazlığına, kitle çılgınlığına kaptırmak istemeyen kişi kadar yüreklilik, güç ve kararlılık ihtiyacı içinde değildir. Erasmus'un trajedisi, işte bu noktada başlar.

O, ilk Alman reformcusu olarak –ve gerçekte tek reformcu olarak çünkü ötekiler, reformist olmaktan ileri, devrimciydiler–, Katolik Kilisesi'ni akılcı yasalara göre yeniden düzenlemek istemişti. Gelgelelim kaderi, bu ileri görüşlü düşünürün, evrim yanlısının karşısına bir eylem insanını, devrimciyi, Luther'i çıkardı. Ve Martin Luther'in demir gibi yumruğu, Erasmus'un yalnızca kalem tutmaya alışkın narin parmaklarının binbir titizlikle birleştirmek istediklerini bir vuruşta parçalayıverdi. Hristiyan dünyası ve Avrupa, yüzyıllar boyu sürüp gidecek bir çekişmenin kucığına düştü. Katolikler Protestanlara, Kuzey Güney'e, Cermenler Romalılara karşı çıktılar – o anda bir Alman için, bir Avrupalı için Papa ya da Luther yanlısı olmak, başka bir deyişle anahtar yetkisini,¹ ya da Evangelium'u² seçmekten başka çıkar yol yoktu. Ne var ki Erasmus –belki de en kalıcı eylemini gerçekleştirerek–, çağdaşı olan önderlerin arasında yansız tek kişi olarak kaldı. Kendisini her ikisine de bağlı hissettiği için, ne yalnızca Kili-

¹ Anahtar yetkisi ya da anahtar gücü (Schlüsselgewalt): Katolik dogmasına göre Hazreti İsa tarafından verilmiş olan en yüksek tinsel yetki; papa, Havarî Petrus'un halefi sıfatıyla bu yetkiyi kullanabilecek kişidir. (Ç.N.)

² Evangelium: Luther'in yorumuna göre İncil. (Ç.N.)

se'nin ne de yalnızca Reformasyon'un saflarına katıldı. Reform girişimine, filizlenmesine ilk katkıda bulunanlar arasında olduğu için bağılıydı; Katolik Kilisesi'ni ise, çökmekte olan bir dünya düzeni içerisinde ayakta kalabilmiş ve düşünce birliğini sağlayan tek kurum saydığı için savunuyordu. Ama çevresinde aşırılıktan, bağnazlıktan başka bir şey yoktu ve Erasmus, her zaman bağnazlığın karşısında yer alan bu düşünür, şu ya da bu aşırı uca değil, sonsuza dek ölçü bildiğine, adalete hizmet etmek istiyordu. Bütün insanlığın olanı, insanlığın ortak malı kültür varlığını bu kargaşadan çıkarabilmek için kendine ortada bir yer seçti; bunu yapmakla da düşünülebilecek en tehlikeli noktaya gelmiş oldu. Ateşi suyla, bir bağnaz ucu ötekiyle bağdaştırmaya, kaynaştırmaya çabaladı. Bu, olanaksız, olanaksızlığı yüzünden de bir kat daha yüce bir çabaydı. Başlangıçta her iki uçta yer alanlar, Erasmus'un ılımlı tutumunu kavrayamadıklarından, konuşmalarına bakarak onu kendi aralarına alabileceklerini sandılar. Ama bu özgür kafa, hiçbir yabancı düşüncenin yoluna onurunu koymadığı ve kendini adamadığı, kimseye yemin etmediği, hiçbir dogmanın savunuculuğunu üzerine almadığı anlaşılır anlaşılmaz, dört bir yandan nefret ve alaylara hedef oldu. Yansız kalmak isterken, bütün kamplarla arası açıldı: "Guelfelere göre bir Ghibellini, Ghibellinilere göre de bir Guelfe yanlısıydım."¹ Protestan Luther, onun adını lanetledi; Katolik Kilisesi ise bütün kitaplarını *Index*'e aldı.² Ama ne korkutmalar ne de sövmeler Erasmus'un yansızlığını bozabildi; "*nulli concedo*", yani "hiçbirine katılmak istemiyorum" ilkesine son nefesine kadar bağlı kaldı, "*homo per se*", yani kendinden yana olmanın bütün sonuçlarını cesaretle

¹ Guelfeler ve Ghibelliniler: Ortaçağda İtalya'da karşıt görüşlere sahip iki parti; Guelfeler, papa yanlısıydılar. (Ç.N.)

² *Index librorum prohibitorum*: Katolik Kilisesi'nin okunmasını yasakladığı kitapları içeren liste. İlk kez 1559'da yayınlanmıştır.

üstlendi. Erasmus'un anlayışına göre, politikacıların, önderlerin, insanları bağnaz tutkulara sürüklemek isteyenlerin karşısında sanatçının, düşünürün görevi, anlayışlı, uzlaştırıcı, ölçülü ve hep ortada kalmasını bilen bir kişi olmaktı. Sanatçının ve düşünürün yeri, cep- helerde olamazdı; ona düşen, bütün özgür düşüncelerin ortak düşmanına, bağnazlığın her türlüşüne karşı çıkmaktı. İnsancıl duyguları paylaşmak gibi bir misyonu olan sanatçı, partilerin safında değil, fakat onların üzerinde kalmalı, rastladığı aşırılıklarla, sonuç olarak da hep o aynı anlamsız, mutsuzluktan başkaca bir şey getirmeyen nefretle savaşmalıydı.

Erasmus'un bu tutumu, kararsızlığı ya da bilinçli olarak kararsız kalışı, gerek çağdaşlarınca, gerekse daha sonra gelenlerce hemen korkaklık diye nitelendirildi; bilinçli duraksamaları, uyuşuk ve döneke diye suçlanmasına, alaylara hedef olmasına yol açtı. Gerçekten de Erasmus, hiçbir zaman açıktan açığa meydan okumadı; bu denli korkusuz kahraman olmak, onun harcı değildi. Bir kamış gibi eğilip büküldü, sağa sola sallandı, ama bunu kırılmamak, her eğilişten sonra yine doğrulabilmek için yaptı. Bağımsızlığa olan inancını, "*nul-li concedo*" ilkesini, bir sancak gibi önünde değil, hırsız feneri gibi pelerininin altında taşıdı; kitle çılgınlığının yol açtığı en vahşi çarpışmalar sürüp giderken, zaman zaman gizli köşelere sığınarak, arka yollardan geçerek korundu. Ama –en önemlisi– düşünce hazinesinin en değerli parçasını, insanlığa olan inancını, çağının nefret fırtınalarından zedelenmeksizin kurtarmayı başardı. Spinoza, Lessing ve Voltaire, onun bıraktığı kordan meşalelerini yaktılar; aynı olanak, geleceğin Avrupalıları için de söz konusu olacaktır. Kendi kuşağının düşünürleri arasında yalnızca Erasmus, belli bir topluma değil, fakat insanlığın bütününe bağlılık gösterdi. Savaş alanının dışında kalarak, hiçbir orduya katılmaya-

rak, ama bütün ordularla savaşmaya zorlanarak, yalnızlık içinde öldü. Hep yalnız, fakat –önemli olan da budur– bağımsız ve özgür kaldı.

Ne var ki tarih, yenik düşenlere karşı acımasızdır ve adil davranmaz. Ölçülü, uzlaştırmacı ve barışçı çabalar harcayanları pek sevmez. İster eylemde, ister düşünce-
de olsun, kendilerini delice tutkuların ve serüvenlerin kucağına atanlardır onun gözdeleleri; bu nedenle tarih, kendini sessiz sedasız insanlığa adayan bu kulunu, Erasmus’u görmezden geldi. Reform hareketinin görkemli tablosunda, Erasmus’un yeri en arkalardadır. Ön plana çıkarılanlar ise, dehaları ve inançları başlarına vuranlardır. Hus, alevlerin içinde yitip gider; Savonarola, Floransa’da yakılır; en koyu bağnazlığın temsilcisi Calvin, Servet’yi ateşe atar. Herkes, kaderinin hazırladığı trajediyi yaşar. Thomas Münzer’in etleri kızgın kerpetenlerle kopartılır; John Knox, gemisinde çarmıha gerilir; Luther, imparatorun yüzüne, “Başka türlü davranmam olanaksızdır!” diye bağırır. Thomas Morus ve John Fisher, başlarını celladın kütüğüne koyarlar – tümü de unutulmaz kahramanlardır; inançları uğruna yaptıkları çılgınlıkları, sonuna değin savunurlar, acılarının sarhoşluğuna kapılıp kaderlerinde yücelirler. Ama geçtikleri yerlerde din savaşlarının alevleri yükselir, iç çekişmelerde yakılıp yıkılan şato ve kaleler, her bağnaz kafanın ayrı biçimde yorumladığı Hazreti İsa’nın ne denli kirletildiğine tanıklık eder. Otuz Yıl Savaşları’nın, Yüz Yıl Savaşları’nın, bu cehennem görüntülerinin yıkık kentleri, yağmalanmış köyleri, Tanrı’nın gökkubbesi altında insanoğlunun hoşgörüsüzlüğünden yakınışı dile getirir.

Ama bütün bu kaosun ortasında, kilise savaşlarının büyük önderlerinin gerisinde, Erasmus’un ince hatlı, belli belirsiz bir acının izlerini taşıyan yüzü yük-

selir. Hiçbir işkence direğine bağlanmamıştır. Eli kılıç tutmamış, çehresinde hiçbir zaman aşırı bir tutkunun izleri belirmemiştir. Fakat Holbein'in¹ fırçasıyla ölüm-süzleşen, içinde mavi parıltılar uçuşan sıcak gözleri, bakışlarını o kitleler kargaşasından bugüne, kargaşadan yana o günlerin gerisinde kalmayan zamanımıza kaydırır. Yüzünden, kaderine boyun eğiş okunur. İnsanoğlunun ezeli çılgınlığına yabancı değildir, ama öte yandan hafif, fakat kendinden emin bir gülümseme de titrer dudaklarında. Çünkü türlü deneylerin süzgecin-den geçmiş bu düşünürün de bir bildiği vardır: Bütün tutkuların kaderi, günün birinde gevşemektir; her türlü bağınazlığın varabileceği nokta, günün birinde kendi başını yemektir. Akıl ise beklemesini ve direnmesini bilir. Kimi zaman, çevresindekiler sarhoşluk içerisinde tozuttuklarında, susmak zorunda kalır. Ama onun sesini duyuracağı günün de geleceğini bilir; çünkü hep gelmiştir.

¹ Hans Holbein (1497/98-1543): Ünlü Alman ressamı. Sanatında eski Alman geleneğinden ayrılarak Alman Rönesansı'na yönelmiştir. Basel'de geniş ölçüde Humanizm hareketinin etkisinde kalmış, Erasmus'un çeşitli resimlerini yapmıştır. (Ç.N.)

Zamana Bakış

On beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla geçiş, Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır ve bu zaman kesiti, dramatik yoğunluğu açısından, ancak yaşadığımız yüzyıl ile karşılaştırılabilir. Bu dönemde Avrupa'nın ufukları bir çırpıda dünya çapında boyutlara ulaşır, keşifler birbirini izler; yüzyılların umursamazlık ve korkaklıktan ötürü elde edemediklerini, yeni ve atak bir denizci kuşağı birkaç yılda gerçekleştirir. Karşımızda sanki bir elektrikli saatin kadranı vardır; sayıdan sayıya geçiş, öylesine hızlıdır: 1446'da Diaz, Ümit Burnu'na kadar gidebilen ilk Avrupalı olur; 1492'de Kolomb, Amerika adalarına varır; 1497'de Sebastian Cabot, Labrador'a ve böylece Amerika Kıtası'na ayak basar. Beyaz ırk, artık yeni bir kıtaya sahip olmanın bilincine varmıştır. Ama bununla yetinilmez: Zenzibar'dan Kalküta'ya yelken açan Vasco de Gama, Hindistan'a giden deniz yolunu açar. 1500 yılında Cabral, Brezilya'yı bulur ve nihayet Magalhaes (Magellan), 1519-1522 yılları arasında bu başarıların doruğuna erişir. İspanya'da başlayıp yine İspanya'da biten bir yolculukla ilk dünya turunu tamamlar. Böylece, Martin Behaim¹ tarafından 1490 yılında yapılan ve o zamanlar Hristiyanlığa aykırı bir kuram,

¹ Martin Behaim (Nürnberg 1459-1507): Denizci ve tacir; bilinen en eski yerküreyi yapmıştır. (Ç.N.)

bir deli saçması diye nitelendirip alaylara hedef olan yerkürenin gerçeğe uygunluğu anlaşılır; eylemlerin en gözüpek olanı, düşüncelerin en yürekliğini onaylamış olur. Düşünen insanlık için, o güne kadar üstünde ne olduğunun bilincine varmaksızın, bilinmeyen bir ülkeymişçesine yaşadığı ve yıldızların evreninde dolanıp duran yuvarlak küre, bir çırpıda anlaşılabilir, derinliklerine ulaşılabilir bir gerçeğe dönüşür; yine o güne kadar efsanelerde uçsuz bucaksız, mavi dalgalardan oluşma bir çöl diye bilinen deniz, ölçülebilir ve insanlığa yararlı bir öge olur. Avrupa'nın atılğan ruhu uyanmıştır; evrenin keşfi için başlatılan kıyasıya yarış, artık durmaksızın sürdürülecektir. Cadiz ve Lizbon'un topları ne zaman yolculuktan dönen bir gemiyi selamlasa, meraklılardan oluşan bir kalabalık, o güne kadar hiç görülmemiş kuşları, hayvanları ve insanları hayranlıkla izlemek için limanlara doluşur. Bir yandan boşaltılan tonlarca altın ve gümüş, tatlı ürpertilerle izlenirken, öbür yandan, halklarının düşünce alanında gösterdiği kahramanlıktan ötürü bir anda bütün evrenin odak noktası ve efendisi olan Avrupa'nın her yanına haber uçurulur. Aynı anda Kopernikus, ansızın aydınlığa kavuşan yeryüzünün çevresinde bulunan ve o güne kadar bilinmeyen yıldız yörüngelerini araştırmakta, edinilen bütün bu yeni bilgiler, yeni geliştirilen baskı tekniği sayesinde yine o güne kadar eşi görülmemiş bir çabuklukla Avrupa'nın en uzak köşelerine ulaşmaktadır: Avrupa, yüzyıllardan bu yana ilk kez insanlığı mutlu kılan, varlığının anlamını yücelten ortak yaşantıları paylaşmaktadır. Tek bir kuşağın ömrüyle ölçülebilecek bir zaman parçası içerisinde insan düşüncesinin temel öğeleri, zaman ve uzay, yepyeni ölçüler ve değerler kazanmıştır. Hayatın temposuna keşifler ve icatlar yoluyla böylesine köklü değişikliklerin girmesine bir daha ancak yüzyılımızın başında, zaman ve

uzay, telefon, radyo, uçak ve otomobilin etkisiyle ansızın kısalıp daraldığında tanık olunmuştur.

Dış dünyanın böylesine beklenmedik biçimde genişlemesi, doğal olarak düşünce dünyasında da aynı yoğunlukta dönüşümlere yol açar. Artık birey, o ana kadar aklından geçirmedeği bir durumla karşılaşmış, başka boyutlar içerisinde düşünmek, hesap yapmak, hayatını sürdürmek zorunda kalmıştır; ne var ki duyguların dünyası, düşüncenin bu olağanüstü değişikliklere alışmasına neredeyse meydan bırakmayacak kadar hızlı bir tempoyla değişmektedir – ölçülerini ansızın yitiren, o güne kadar sürekli temel bildiği tüm normlar ve biçimler, sanki görünmez biri tarafından çekilip alınmışçasına ayaklarının altından kayıp giden insan ruhunun bu duruma ilk tepkisi, yarı korku, yarı sarhoşluk ve hayranlıktan oluşma bir duygu kargaşasıdır. Daha önce kesinliğinden kuşku duyulmayanın çevresini bir gecede kuşkunun bulutları sarmış, dünün olan ne varsa ansızın binlerce yıl yaşlanmış, eskimiştir; yirmi hanedan boyunca kutsallığı yadsınamaz sayılan Ptolemeus'un¹ yeryüzü haritaları, Kolomb ve Magalhaes ile birlikte bütün değerini yitirmiş, coğrafya, gökbilim, geometri, tıp ve matematik bilimleri alanında binlerce yıldır yazılagelen ve yanlıştır diye hayranlık toplayan eserler, geçersiz kalıp aşılmıştır; o güne kadar var olanların tümü, yeni bir çağın sıcak soluğuyla sararıp solmaktadır. Açıklamaların ve eski bilimsel tartışmaların sonu gelmiştir; eski otoritelerin ancak gelenekleşmiş bir saygıyla ayakta kalabilen, düzmece tanrılıkları yıkılmış, skolastiğin derme çatma kuleleri devrilmiş, görüş ufkunu karartabilecek engel kalmamıştır. Avrupa'nın damarlarının ansızın yepyeni bir

¹ Claudius Ptolemeus (M.S. 85-160): İskenderiyeli coğrafya, gökbilim ve matematik bilgini. Kendinden öncekilerin gözlemlerini "Ptoleme'nin Dünya Sistemi"nin çatısı altında birleştirmişti. Yıldız falcılığı üzerine de bilimsel bir gerekçe kaleme almıştır. (Ç.N.)

dünya görüşünün kanıyla beslenmesi, düşünen kafalarda bilgiye ve bilime karşı bir tutkunun doğumuna yol açmış, akış hızlanmıştır. Bu tutku, ilerleyişlerini ağırdan sürdürmekte olan gelişmeleri koşuya kaldırmış, dinginlik, bir yer sarsıntısı olmuşçasına yerini devinime bırakmıştır. Ortaçağın kalıntısı olan düzenler yer değiştirmekte, bazıları yükselmekte, bazıları batıp gitmektedir. Derebeyi sınıfı yok olurken kentler gelişmekte, köylü sınıfı yoksullaşmakta, ticaret ve lüks okyanusların ötesinden gelen altınlarla, tropik bitkilerinin eş bir gelişme hızıyla dal budak sarmaktadır. Kaynaşma giderek artmakta, toplum içerisindeki sınıflar, zamanımızda, tekniğin toplum yaşamına girişinde ve hızla örgütlendirilip akılcı kılınmasında görüldüğü gibi, köklü bir değişime uğramaktadır. İnsanoğlunun bir anda kendi çabalarının gerisinde kaldığı ve sonra yine kendine yetiştirmek için bütün gücünü harcama zorunluluğunu duyduğu o tipik anlardan biri yaşanmaktadır.

Büyük dalga toplum düzeninin bütün alanlarını sarsmış, bu görkemli dönüm noktasında etkileri ruhsal evrenin en alt kesitine, kural olarak zamanın fırtınalarından hiç etkilenmeksizin dipte kalan bir bölgeye, dinsel alana kadar uzanmıştır. Katolik Kilisesi'nin sert kalıplar içerisinde hapsettiği dogma, o güne kadar bir kaya gibi yerinden santim kaymaksızın bütün fırtınalara göğüs germiştir ve kökenini inançtan alan bu büyük boyun eğiş, ortaçağı simgeleyen bir öge olmuştur. Kilise, bu ezeli ve yüce otorite, yukarıdan buyruklarını verir, insanlık ise inançla yoğrulmuş bir kendini adayış içerisinde bakışlarını bu yüceliklere kaldırır, oradan gelecek kutsal sözleri beklerdi. Din adamlarının dile getirdikleri gerçeklerden kuşkulanan cesaretini kimse gösteremez ve nerede bir ayaklanma baş gösterse, kilise savunma gücünü ortaya koyardı: Yağdırdığı

kilise birliğinden çıkarma cezaları imparatorların kılıcını parçalar, dine karşı gelenlerin soluğunu keserdi. Halklar, kabileler, ırklar ve sınıflar birbirlerine istedikleri kadar yabancı ve düşman olsunlar, bu ortak boyun eğişin ve körü körüne inancın çatısı altında büyük bir toplum halinde birleşmişlerdi. Ortaçağda Avrupa insanının hemcinsleriyle paylaştığı bir tek ortak ruh vardı: Katolik ruhu. Avrupa, Kilise'nin kucagında uyumaktaydı; zaman olur, mistik düşlerin etkisiyle şöyle bir kıpırdanırdı, ama uyumayı yine de sürdürürdü. Gerçeğe ve bilime ilişkin her türlü istek, ona yabancıydı. Şimdi ise Avrupa ruhunu ilk kez bir tedirginliktir kaplamıştı. Değil mi ki yeryüzünün sırları açıklanabiliyor, akılcı gerekçelere dayandırılabilirdi, o halde aynı olanak Tanrısal sırlar için neden düşünülemesindi? O güne kadar başları önlerinde diz çökmüş duranlar, tek tük doğrulup soran bakışlarını çevrelerinde gezdiriyorlardı, kadere boyun eğiş, yerini bir yürekliliğe, soru sorma ve düşünme yürekliliğine bırakıyordu. Ve bilinmeyen denizleri keşfe çıkan gözüpek serüvencilerin, Kolomb'un, Pizarro'nun ve Magalhaes'in yanı sıra, bilinmeze ve ölçülmeze kararlı bir tutumla yaklaşma yürekliliğini gösteren bir fatihler kuşağı pekleşiyordu. Yüzyıllar boyu ağzı mühürlü bir şişenin içindeymişçesine, dogmanın kalıplarında tıkalı kalmış olan dinsel güç, şimdi uçarcasına dört bir yana dağılıyor, konsillerden halkın arasına iniyordu. Dünya, bu son alanda da bir yenilenme ve değişim ihtiyacı içindeydi. On altıncı yüzyılın insanı, nice sınavları başarıyla vermiş kendine güveni sayesinde, artık kendisini Tanrı'nın bağışlayacağı çiy damlasını bekleyen, küçücük ve iradeden yoksun bir toz parçası olarak değil, ama olup bitenlerin odak noktası, yeryüzünde bir güç ögesi olarak görüyordu; boyun eğiş ve karamsarlık, ansızın bir kendi kendinin bilincine varışa dönüşmüş, bu dönüşüm, en belir-

gin ve kalıcı anlatımını Rönesans sözcüğünde bulmuştu. Düşünce, eşit haklarla dinin yanında yer almış, bilim, kilise ile aynı düzeye varmıştı. Her alanda olduğu gibi burada da o zamana kadar en yüce diye bilinen bir otorite kırılmış, en azından sarsılmış, ortaçağın yazgısına ses çıkarmadan boyun eğen insan gitmiş, kendinden öncekilerin dinsel coşkusunu taşıyan, ama onlar gibi inanmak ve dua etmekle yetinecek yerde, artık soran ve araştıran yeni bir insan dünyaya gözlerini açmıştı. Öğrenme tutkusu manastır duvarlarının ardından çıkıp özgür ve araştırmacı düşüncenin kaleleri halinde gelişen üniversitelere, Avrupa'nın tüm ülkelerinde aşağı yukarı aynı sıralarda kurulan bu bilim yuvalarına akmıştı. Yazar ya da düşünür olsun, insan ruhunun bütün sırlarını araştırmak ve ortaya koymak isteyenler için varlığı gerekli olan ortam doğmuştu. Düşünce, gücünü artık çok başka kalıplarda açığa vuruyordu; Hümanizm, Tanrısal olanı din adamlarının aracılığına gerek kalmaksızın insanoğluna geri vermek uğrunda çaba harcıyor, Reform hareketinin dünya tarihi açısından büyük olan misyonu önce bir azınlık tarafından, onun hemen ardından da büyük kitlelerce paylaşılarak kendini belli ediyordu.

Gerçekten görkemli bir an, büyük bir çağdönümü yaşanmaktaydı; Avrupa, bir soluk alıp verme süresinde tek bir iradeye, tek bir isteğe sahip olmuş, bütün gücüyle ona artık değişmesini buyuran, ama anlamı henüz açığa kavuşmamış bir buyruğa kulak vermişti. Zaman, görkemli bir hazırlığın ortasındaydı; ülkelerde tedirginlik, ruhlarda korku ve sabırsızlık dalgaları kaynaşıyordu. İnsanlık, kurtarıcısı olacak, ona hedefini gösterecek söze kulak vermişti; düşünce, dünyayı ya şimdi yenileyebilirdi ya da hiçbir zaman.

Karanlık Gençlik Yılları

Uluslarüstü nitelikte ve bütün dünyaya ait olan bir deha için gerçekten eşsiz bir simge: Erasmus'un ne vatanı ne de doğru dürüst bir babaevi vardır; bir hava boşluğunun içine doğmuş gibidir. İleriki yıllarda dünya çapında bir ünün parıltılarıyla süslediği Erasmus Roterodamus adı, babalardan, atalardan kalmamış, sonradan alınmıştır. Hayatı boyunca konuştuğu, kullandığı dil ise, doğduğu Hollanda'nın dili değil, sonradan öğrendiği Latince'dir. Doğum tarihi ve bu doğumu saran koşullar tuhaf bir karanlığa gömülmüştür; bu konuda 1466 yılında doğduğundan başka bir şey bilinmemektedir. Ama geçmişini örten bu karanlığın sorumluluğu Erasmus'un değildi; çünkü evlilikdışı dünyaya geldiğinden, üstelik daha da kötüsü, bir din adamının oğlu olduğundan, geçmişinden söz etmeyi sevmezdi. (Charles Reade'in *The Cloister and the Hearth* adlı ünlü romanında, Erasmus'un çocukluğu ile ilgili olarak yaptığı romantik açıklamaların gerçekte bir ilgisi yoktur.)¹ Anasıyla babası, Erasmus çok küçükken ölmüşlerdi. Hısımları da doğal olarak bu evlilikdışı çocuğu elden geldiğince para harcamak zorunda kalmaksızın kendilerinden uzak tutmak için çaba göstermişlerdi;

¹ Charles Reade (1814-1884): İngiliz yazarı. Yukarıda adı geçen yapıtında 15. yüzyılın kültür yaşamını vermiştir. (Ç.N.)

neyse ki kilise, yetenekli bir çocuğu her zaman kanatlarının altına almaya hazırdı. Küçük Desiderius,¹ (oysa gerçekte istenmeyen bir çocuktu) önce Deventer Kilise Okulu'na, sonra da Herzogenbusch'a gönderildi. 1487 yılında da Steyn'deki Augustin Manastırı'na girdi. Ancak buraya girişinin nedeni, dine olan eğilimi değil, ülkenin en iyi klasik eserler kitaplığının bu manastırda bulunmasıydı. Erasmus, rahiplik yeminini 1488 yılında burada etti. Manastırda geçirdiği yıllar boyunca kendini tümüyle dine adanmış olduğunu gösterir hiçbir belirti yoktur. Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, daha çok güzel sanatlarla, Latin edebiyatıyla ve resimle ilgilenmiştir. Bu meraklarına rağmen, 1492 yılında Utrecht piskoposunca rahip olarak kutsanmıştır.

Erasmus'u hayatı boyunca din adamı giysisi ile görmüş olanların sayısı çok azdır. Ve insan, ne zaman bu özgür düşünceli ve özgür kalemli adamın son nefesine kadar din adamı olarak kaldığını hatırlasa, buna inanmakta güçlük çeker. Ne var ki Erasmus, çok büyük bir sanatın, kendisini sıkan ne varsa belli etmeksizin ağır ağır çevresinden uzaklaştırma, her kılıkta ve her türlü baskı altında iç özgürlüğünü koruyabilme sanatının ustasıydı. Akıllıca düşünülmüş sözde nedenlerle, iki papadan din adamı giysisi giymeme ayrıcalığını kopardı, oruç tutma zorunluluğundan doktor raporuyla kurtuldu, manastırdan ayrıldıktan sonra ise, bir daha onun sıkı düzenine bütün isteklere, uyarılara, dahası tehditlere rağmen bir gün için olsun dönmedi. Bunların tümü, karakterinin belki de başlıca özelliğini vurgular: Erasmus, hiçbir şeye ve hiç kimseye bağımlı olmak istemez. Sürekli olarak ne bir prence ne başkaca bir efendiye ne de kiliseye boyun eğmekten hoşlanır. Yaradılışındaki bağımsızlık tutkusu, onu hep özgür kalmaya,

¹ Erasmus'un adlarından biri olan Desiderius, Latince'de "istenen" anlamına gelir. (Ç.N.)

kimsenin boyunduruğuna girmemeye zorlar. Erasmus, iç dünyasında hiçbir zaman hiç kimseyi üstü olarak tanımamış, bir saraya, bir üniversiteye, bir uğraşa, bir kiliseye ya da bir kente karşı kendini yükümlü saymamış, yaşamı boyunca gerek düşünce, gerekse ahlak özgürlüğünü sessiz, ama sert bir direnişle savunmuştur.

Karakterinin bu başlıca özelliğine, doğal olarak bir ikincisi daha eklenir. Erasmus, gerçi bağımsızlık konusunda bağınazdır, ama bundan ötürü asla başkaldıran bir kişi ya da bir devrimci değildir. Çekişmelerin su yüzüne çıkmasından nefret eder, akıllı bir taktik adamı olarak, yeryüzündeki güçlere ve güçlülere karşı sonuç vermeyecek direnişlerden kaçınır. Onlara cephe almak yerine anlaşma yolunu yeğler; bağımsızlığını savaşıarak değil, dolaylı yollardan giderek elde eder. Üstündeki Augustin rahiplerinin cüppesini, ruhunu sıkan bu giysi parçasını, Luther'in yaptığı gibi, korkusuz ve dramatik bir jestle çıkarıp atmaz; dolambaçlı yollardan, bunun için gerekli izni aldıktan sonra sessizce bırakır. Vatandaşı Reineke Fuchs'un¹ iyi bir öğrencisi olarak, özgürlüğüne kurulan her tuzaktan ustalıklı sıyrılmasını bilir. Aşırı ihtiyatlılığı, kahraman olmasına olanak tanımaz; ama insanların zayıf yanlarını büyük bir ustalıklı seçen parlak aklıyla, kişiliğinin gelişmesi açısından önemli ne varsa elde eder. Hayatını düzenleme özgürlüğü uğrunda atıldığı sonsuz savaşta korkusuzluğun değil, ruhbilimin yardımıyla zafer kazanır.

Ama yaşamını özgür ve bağımsız yönlendirebilme sanatı –her sanatçı için en güç olan bu sanat–, bir öğrencilik dönemini gerektirir. Erasmus'un öğrencilik yılları uzun sürdü ve güç koşullar altında geçti. Dargörürlüğüne dayanamadığı manastırdan ancak yirmi altı yaşın-

¹ Reineke Fuchs: Burada Erasmus'un zekâsı bir tilkininki ile karşılaştırılmaktadır. Reineke Fuchs, "tilki Reineke" anlamına gelir. Almanca yazılmış bir fablın adıdır. Hollandalı Hilaric van Alkmar'ın "Van den vos Reinaerde" adlı öyküsünden geliştirilmiş, aynı konu 1794 yılında Goethe tarafından da işlenmiştir. (Ç.N.)

da kurtulabildi. Fakat –diplomaside ilk sınavını başarıyla vererek– üstlerinin yanından, yeminini bozmuş bir rahip damgasını yiyip kaçmadı; gizli görüşmelerden sonra, Cambrai piskoposu tarafından, ona İtalya'ya yapacağı gezide Latince bilen sekreter sıfatıyla eşlik etmek üzere çağrılmasını sağladı. Böylece Kolomb'un Amerika'yı bulduğu yıl eski manastır tutsağı da gelecekteki dünyası Avrupa'yı keşfe çıkıyordu. Mutlu bir rastlantı sonucu piskopos gezisini erteleyince, Erasmus da bir süre dilediğince yaşayabilme olanağını buldu. Artık ayinlere katılmak zorunda değildi. Büyük ziyafet sofralarında oturabiliyor, akıllı kişilerle tanışabiliyor, kendini tutkuyla Latin ve kilise klasiklerinin incelemesine verebiliyor, ayrıca da “*Antibarbari*” adını taşıyan diyalogu üzerinde çalışma fırsatını bulabiliyordu. Bu ilk eserinin adı, gerçekte bütün eserlerine başlık olabilirdi. Erasmus, davranışlarının inceliğine giderek daha özen göstermekle ve bilgi hazinesini durmaksızın genişletmekle, bu dönemde bilincinde olmaksızın bilgisizliğe, akılsızlığa ve geleneksel kendini beğenmişliğe karşı savaşmaya başlamıştı. Ne yazık ki Cambrai piskoposunun Roma gezisinden vazgeçmesi üzerine güzel günler de ansızın son buldu; gezi yapılmayacağına göre artık Latince bilen bir yazmana da gerek kalmamıştı. Bu durumda dış dünyaya bir süre için ödünç verilmiş olan Erasmus'un uslu uslu manastırına dönmesi gerekirdi. Gelgelelim özgürlüğün tadını bir kez almış olan Erasmus, bir daha ondan yoksun kalmak niyetinde değildi. Onun için dinbilimin yüksek derecelerine ulaşmaya alabildiğine istekliymiş gibi davrandı, manastır korkusunun verdiği güçle ve çabuk geliştirdiği ruhbilimin bütün olanaklarını kullanarak iyi yürekli piskopostan, dinbilimi doktorası yapabilmesi için kendisini burslu olarak Paris'e göndermesini istedi. Piskopos, ona istediği izni, daha da önemlisi, burs olarak cılız bir para kesesini verdi. Manastırın

başrahibi ise bağıllık nedir bilmeyen Erasmus'un dönmelerini boş yere bekleyip durdu. Ne var ki daha uzun yıllar beklemeye alışmak zorundaydı; çünkü Erasmus, kendini gerek din adamlığından, gerekse her türlü özgürlüğünü kısıtlayıcı bağdan bir kez izinli saymıştı.

Cambrai piskoposu, genç dinbilimi öğrencesine normal bir para vermişti. Ama bu para, otuz yaşına gelmiş bir öğrenciye neredeyse yetmeyecek kadar azdı ve Erasmus, eli sıkı koruyucusuna bu yüzden, dudaklarında acı bir gülümsemeyle “Antimaecenas”¹ adını takmıştı. Özgürlüğe çabuk alışmış ve bir kez zengin piskopos sofralarının tadını almış olan Erasmus, Paris'te bir *domus pauperum*'da,² adı kötüye çıkmış olan Collège Montaigu'de oturmak zorunda kaldı; burasını, sıkı kuralları yüzünden hiç beğenmedi. Mont Saint-Michel'de (aşağı yukarı bugünkü Panthéon'da), Quartier Latin kesiminde bulunan bu “düşünce ıslahhanesi”, genç ve yaşamı tüm yönleriyle öğrenmek merakıyla yanıp tutuşan öğrenciyi büyük bir kıskançlıkla yeryüzünün bütün zevklerini tadan yaşlılarının neşeli uğraşlarından ayırıyordu. Erasmus, gençliğinin bu en güzel yıllarından, onları hapiste geçirmiş gibi söz eder. Sağlıkbilimi üzerine o çağ için şaşılacak ölçüde yenilik yanlısı düşünceler besleyen genç adam, mektuplarında sürekli yakını: Yatak odaları, sağlık koşullarına uygun olmaktan uzaktır; tuvaletler yatak odalarına “hissedilir” derecede yakındır; duvarlar sıvanıp bırakılmıştır ve çıplaklığı, bakanın kanını dondurur; bu okulda ağır bir hastalığa yakalanmadan ya da ölüm döşegine düşmeden uzun süre yaşayabilmek, olanaksızdır. Erasmus,

¹ Cilnius C. Maecenas (ölümü M.Ö. 8), Romalı zengin bir soyluydu. İmparator Augustus tarafından siyasi görevlere atandığı da olmuştur. Genç ozanları (Vergilius, Horatius) çevresine toplayıp her bakımdan desteklemesiyle ün kazanmıştır. Bu nedenle adı “Maezen”, “mezen” biçiminde, edebiyat ve güzel sanatları koruyıcıların simgesi olarak kalmıştır. (Ç.N.)

² (Lat.) Hiçbir çekici yanı olmayan, sefil görünüşlü yapı. (Ç.N.)

yemekleri de beğenmemektedir. Yumurtalar ve etler çürük, şaraplar ekşimiş çıkmaktadır. Geceler ise onur verici yanı bulunmayan bir savaşı, haşarata karşı verilen savaşı geçmektedir. Erasmus, daha sonra *Konuşmalar*'ında, okulun durumuyla şöyle alay etmiştir: "Montaigu'den mi geliyorsun? O halde başını defne dalları süslemektedir hiç kuşkusuz! – Hayır, yalnızca bitlerle süslüdür başım." Üstelik o çağda manastırın sıkı düzeni, dayığa başvurmaktan da çekinmezdi. Aynı binada Loyola gibi bağnaz bir keşişin, iradesini eğitime uğruna yirmi yıl seve seve katlandığı sopa, özgürlüğe düşkün ve sinirli yaradılıştaki olan Erasmus'a çok ters geliyordu. Derslerden de hoşlanmıyordu. Artık modası çoktan geçmiş biçimciliği, içerikten yoksun kalıpları yüzünden skolastik anlayışından kısa sürede tiksindi. İçindeki sanatçı ruhu, düşüncenin bu Prokrustes yatağında¹ kirletilmesine başkaldırdı – sonradan Rabelais de aynı anlayışa başkaldıracak, ama bunu taşlama yoluyla yapacaktı. Erasmus ise şöyle diyordu: "Bir zamanlar müzler ve zarafet tanrıçaları² ile bağlantı kurmuş olan bu bilimin sırlarını kimse kavrayamaz. Burada, edebiyatın sana verdiklerini yitirmek, Helikon'un³ kaynaklarından içtiklerini de çıkartmak zorundasın. Bana gelince; Latince konuşmamak, ince ve esprili bir söz etmemek için öylesine büyük çaba harcıyorum ki, sanırım günün birinde beni de kendilerinden saymaya başlayacaklar." Sonunda yakalandığı bir hastalık, bedenini ve ruhunu sıkan bu boyunduruktan, dinbilimi

¹ Prokrustes, Yunan mitolojisinde adı geçen bir canavardır. Damastes ya da Prokoptas diye de anılır. Eline geçirdiği gezginleri bir çekiçle yatağına sığdırabileceği biçime sokardı. Theseus tarafından aynı şekilde, çekiçle öldürüldü. (Ç.N.)

² Burada sözü edilenler, Romalı üç zarafet tanrıçası, yani Aglaia, Euprosyne ve Thalia'dır. (Ç.N.)

³ Orta Yunanistan'da bir dağ. Mitolojide müzlerin kutsal konutu olarak bilinir, bu yüzden Helikoniades diye de adlandırılırdı. Dağın üstünde Pegasos'un nal vuruşuyla Pippokrene adı verilen bir kaynak fışkırmıştı; müzler bu kaynaktan yakınırlardı. 1882'den bu yana yapılan kazılarda bir tapınak, bir tiyatro ve sütunlu salonlar bulunmuştur. (Ç.N.)

doktorasını feda etmek pahasına kaçmak için özlediği olanağı sağladı. Kısa bir iyileşme döneminden sonra yine Paris'e geldi; fakat "Sirke Koleji"ne, "Collège vinaigre"e dönecek yerde, genç ve varlıklı Almanlara ve İngilizlere özel öğretmen ve yardımcı sıfatıyla ders vererek ekmeğini kazanmayı yeğledi: Rahibin iç dünyasında sanatçının bağımsızlığı filizlenmeye başlamıştı.

Gelgelelim bir ayağı henüz ortaçağda olan bir dünyada, düşünür için özgürlük ve bağımsızlık kesinlikle öngörölmüş değildi. Bütün sınıflar kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış, siyaset ve din alanı önderlerinin, din adamlarının, meslek kuruluşlarının, askerlerin, memurların, küçük esnafın ve köylülerin yerleri kesinlikle saptanmış, sınıfların her biri donmuş bir toplum biçiminde düzenlenmiş, birinden ötekine sızmaları önlemek için de gerekli bütün önlemler alınmıştı. Düşünür ve yaratıcı için, başka deyişle bilim adamı, özgür sanatçı, müzisyen için bu dünyanın düzeni içerisinde henüz yer yoktu; çünkü onlara sonradan bağımsızlıklarını sağlayabilecek ücret kurumu henüz icat edilmiş değildi. Bu durumda düşünür için, egemen sınıflardan birinin hizmetine girmekten başka çıkar yol yoktu; o, ya hükümdar ve prenslerin ya da Tanrı'nın hizmetinde çalışmak zorundaydı. Sanat, kendini henüz bağımsız bir güç niteliğiyle geçerlik kazanmadığından, sanatçı da güçlülerin kanadı altına sığınmak, eli açık bir efendinin gözdesi olmak, kiminden iş, kiminden aylık bağlanmasını istemek ve –Haydn ve Mozart'a kadar– hizmetliler arasında kalmak zorundaydı. Eğer aç kalmak istemiyorsa, yapması gereken şey, büyüklerin gururunu okşamak, yazdığı taşlamalarla zayıfların gözünü korkutmak, zenginlere sürekli istek mektupları göndermekti. Günlük ekmeği sağlama uğruna girilen bu onur kırıcı savaş, bir ya da birkaç koruyucunun yanında ve her türlü güvenceden yoksun olarak sürdürölür-

dü. Walther von der Vogelweide'den¹ başlayarak on ya da yirmi sanatçı kuşağı bu hayatı paylaştı; ilk kez Beethoven, döneminin güçlülerinden sanatının hakkını istedi ve bu hakkı kimsenin gözünün yaşına bakmaksızın almayı da bildi. Ne var ki, küçülmek, eğilip bükülmek, yaranmak uğrunda çaba harcamak, Erasmus gibi üstün yaradılıшта ve alaycı bir ruh için büyük bir ödün değildi. Oyunun kurallarını erken kapmıştı; açıkça başkaldırmak yanlısı bir karakteri olmadığından, içinde yer aldığı dünya düzeninin yürürlükteki yasalarını yakınmaksızın benimsedi ve bütün çabalarını, bu yasaların arasından sıyrılmak amacına yöneltti. Ama bu tutumuna rağmen, başarıya giden yolu yine de uzun sürdü ve bu yolun gıpta edilecek yanı, hemen hiç olmadı. Elli yaşına geldiğinde, artık prensler o kendilerinden yana olsun diye birbirleriyle yarışıyorlar, papalar ve Reform'dan yana olanlar binbir dilekle kapısına geliyorlar, yayıncılar bir eserini alabilmek için kapısını aşındırıyorlar ve zenginler ona armağan göndermekten gurur duyuyorlardı. Ne var ki Erasmus, bu aşamaya gelene kadar, elli yıl boyunca, başkalarının verdiği, dahası, almak için zaman zaman dilenmek zorunda kaldığı ekmekle yaşadı. Saçları kırışmaya başladıktan sonra bile başkalarının önünde eğilmek zorunda kaldı. İthaflarının sayısı belli değildir; övgü dolu mektupları, yaşamı boyunca sürdürdüğü yazışmalarının önemli bölümünü oluşturur; Erasmus, isteklerini öylesine ince ve sanat dolu anlatımların kalıbına dökmüştür ki, bu mektupların toplamı istek sahipleri için adeta klasik diye nitelendirilebilecek bir yol göstericilik işlevi görebilir. Ancak çoğu kez zayıf karakterli olmakla suçlanmış bu kişiliğin özünde, bağımsız kalmaya yönelik, büyük ve kararlı bir irade yatar. Erasmus, eserle-

¹ Walther von der Vogelweide (1170-1230): Alman şiirinin ilk dönemlerinin en büyük ozanıdır. Saraydan saraya, şatodan şatoya gezgin yaşamı sürdürmüştür. (Ç.N.)

rinde gerçeğe biraz daha yaklaşabilmek için, mektuplarında yaltaklanma yolunu seçmiştir. Sürekli armağan verilmesine ses çıkarmaz, ama kendini kimseye satmaz ve onu bir başkasına sürekli olarak bağlamaya elverişli ne varsa, bir çırpıda geri çevirir. Kaç üniversitede ona kürsü vermek için yarıştıkları, uluslararası üne sahip bir bilim adamı olmasına karşın, Venedik'teki Aldus Yayınevi'nde salt düzeltmen olarak çalışmayı yeğler. Genç İngiliz aristokratlarının evlerinde yazmanlık yapar, gezilerinde onlara eşlik eder. Ya da zengin tanıdıklarının yanında bir iş görmeden yaşar. Ama bütün bunları ancak canının istediği sürece yapar; hiçbir zaman sürekli olarak aynı yere bağlanıp kalmaz. Özgürlüğe yönelik bu kararlı irade, hiç kimseye sürekli hizmet etmeme tutkusu, Erasmus'un ömrünün sonuna kadar bir gezgin hayatı sürmesine yol açmıştır. Bugün Hollanda'da, yarın İngiltere'de, öbür gün İtalya'da, Almanya'da, ya da İsviçre'dedir; çağının bilginleri arasında en çok gezmiş olanıdır. Hayatı boyunca ne çok yoksul ne de çok zengin olmuştur; Beethoven gibi, hep paranın değerini bilmeden yaşamıştır. Ama bütün bu dolaşmalar, bu serseri hayat, onun filozof ruhu için yuva ve vatan kavramlarından çok daha değerlidir. Hayatının sonuna kadar piskoposluk görevini üstlenmek yerine, bir piskoposun yanında sınırlı bir süre için yazmanlık yapmayı, bir prensin güçlü bakanları arasına katılmak yerine, bir avuç düka altını karşılığında arada ona danışmanlık yapmayı yeğler. Bu düşünce adamı, içgüdüünün zorlamasıyla her türlü iktidardan ve uğraştan nefret eder – iktidarın gölgesinde her türlü yükümden uzak yaşamak, sessiz bir köşede iyi kitaplar okuyup eserler kaleme almak, kimseye ne efendilik ne de uşaklık etmek; Erasmus'un hayatının ideali, işte budur. O, bu türden bir düşünce özgürlüğü uğruna çoğu kez karanlık, bazen de dürüst diye nitelendirileme-

yecek yollardan da gitti; fakat hedefi hep aynı kaldı: sanatının ve hayatının bağımsızlığını koruyabilmek.

Erasmus, hangi alanda etkili olabileceğini ilk kez otuz yaşındayken, İngiltere’de anladı. O güne kadar kasvetli manastır odalarında, dar görüşlü ve boyunduruk altına girmeye alışkın insanların arasında yaşamıştı. Seminerlerin baskısı ve skolastiğin sıkı düzeni, onun duygulu ve meraklı yaradılışı için gerçek bir işkence olmuştu;engin ufuklara açılmak için yaratılmış ruhu, bu sınırlar içerisinde olanaklarını değerlendirememişti. Ama belki de bu acı yıllar, Erasmus’un içinde bilgiye ve özgürlüğe karşı dinmek bilmez bir özlem uyandırmak için gerekiyordu; çünkü nice sınavların eleğinden geçen Erasmus, ancak bu sıkıcı düzen sayesinde tüm dar görüşlülükleri, tek yanlılıkları, tüm acımasızlıkları ve küçük görmeleri insanlığa aykırı diye damgalayıp onlardan nefret etmesini öğrendi. Ortaçağın tüm acılarını kendi ruhunda yaşamış olmasıdır ki, Rotterdamlı Erasmus’a, yeni bir çağın müjdecisi olabilme yeteneğini kazandırdı. Öğrencisi genç Lord Montjoy ile gittiği İngiltere’de, ilk kez ölçüsüz bir mutlulukla tinsel kültürün güçlendirici havasını ciğerlerine çekti. Anglo-sakson dünyasına ayak basışı, çok uygun bir zamana rastlamıştı. Ülke, yıllar süren yıpratıcı bir iç savaştan sonra ilk kez yine barışın mutluluğunu tadıyordu. Savaşın ve siyasetin ağırlığını yitirdiği her yerde, sanat ve bilim daha özgür bir ortama ve gelişme olanaklarına kavuşur. Genç manastır öğrencisi ve öğretmen, ilk kez yalnızca düşünce ve bilginin güç kaynağı sayıldığı bir ülkeye adımını atmıştı. Burada ne evlilik dışında dünyaya gelmiş oluşundan ötürü ona kötü gözle bakan ne de katıldığı ayinleri ve ettiği duaları sayan vardı. Salt sanatçı niteliği, aydın bir kişi oluşu, akıcı Latincesi ve hiç sıkılmayan konuşması yüzünden en soylu çevrelerde övgü derliyordu. Ronsard’ın,

sözleriyle övdüğü İngilizlerin büyük konukseverliğine, soylu önyargısızlıklarına mutlulukla tanık oluyordu. Erasmus, bu ülkede yepyeni bir düşünce biçimiyle karşılaşmıştı. Wiclif’in² çoktan unutulmuş oluşuna karşın, Oxford’da daha özgür ve yürekli bir din anlayışı varlığını sürdürmekteydi. Erasmus, burada ona yeni bir klasik anlayışının kapılarını açan Yunanca öğretmenleri buldu. En parlak düşünürler ve en büyük adamlar, koruyucuları ve dostları oldular; o yıllarda henüz veliaht olan VIII. Henry bile genç din adamını davet etti. Kuşağının en soylu kişilerinin, Thomas Morus ve John Fisher’in en yakın dostları olması, John Colet’in, Warham ve Cranmer başpiskoposlarının onu korumaları, Erasmus’un ne kadar etkileyici bir kişilik olduğunu kanıtlar. Genç hümanist, düşünceyle yoğrulmuş olan bu havayı tutkuyla ciğerlerine çeker, konukluğu boyunca bilgisini her alanda genişletir, gerek soylularla, gerekse onların eş-dostlarıyla yaptığı konuşmalarda davranışlarına alabildiğine incelik kazandırır. Bulunduğu yerin bilincinde oluşu, bu değişimi hızlandırır; bir zamanların beceriksiz ve ürkek rahibi, sırtındaki cüppeyi salon giysisi gibi taşımasını bilen bir tür başrahip olup çıkar. Artık üstüne başına özen göstermekte, ata binmesini ve avlanmasını öğrenmektedir. Erasmus, sonraları onu Almanya’daki taşra hümanistlerinin kaba saba davranış biçimlerinden açıkça ayıran, eriştiği yere gelmesine büyük ölçüde yardımcı olan aristokrat tutumunu İngiliz soylularının evinde geliştirmiştir. Si-

¹ “Bu büyük Lordlar, yakışıklı, nazik, soylu ve güçlü.” (Ç.N.)

² John Wiclif (1320-1384): İngiltere’deki Reform girişiminin öncülerinden. Din adamlarının yozlaşması karşısında başkaldırmış, Roma’dan bağımsız bir halk kilisesinin kurulmasını istemiş, 1415 tarihli Konstanz Konsili’nce dinsiz ilan edilmiştir. (Ç.N.)

yaset arenasının ortasında gerek kilisenin, gerekse sarayın kültürlü kişileri ile içten bir kardeşlik havasında yaşayan Erasmus'un ileri görüşlülüğü, sonraları dünyanın hayranlığını çekecek olan enginliğine ve evrensellğine bu çevrede kavuşmuştur. Bu arada tinsel dünyası da giderek aydınlanmaktadır. Bir arkadaşına şöyle yazar: "Bana İngiltere'yi sevip sevmediğimi soruyorsun. Eğer bana inanan bir insansan, şu söyleyeceğime de inanmalısın: Hayatımda hiçbir şeyin bana bu İngiltere gezisi kadar iyi geldiğini hatırlamıyorum. Buranın yumuşak ve sağlıklı bir iklimi var. Kültür ve bilime gelince; Latince'de olsun, Yunanca'da olsun, kılı kırk yaran, basmakalıp bir yöntem değil, sorunların derinine inen, kesin sonuçlara rağbet eden, ağırlık noktasını klasik kültüre kaydıran bir yöntem yeğleniyor. Öyle ki, görülmeye değer yerlerinin dışında, İtalya'ya pek az özlem duyuyorum. Dostum Colet'i dinlerken, Platon'un karşısında sanıyorum kendimi. Thomas Morus'a gelince; Tanrı, ondan daha yürekli, ince ruhlu ve karşısındaki için mutluluk kaynağı bir insan yaratmış mıdır acaba?" İngiltere'de Erasmus, ortaçağdan iyileşmiştir.

Gelgelelim İngiltere'ye olan sevgisi ne kadar büyük olursa olsun, onu İngilizleştirmeye yeterli değildir. Artık özgürlüğüne kavuşmuş olan Erasmus, bir dünya vatandaşı ve evrensel bir kişilik olarak geri döner. O andan başlayarak bilgi ve kültür, eğitim ve kitap nerede ağır basıyorsa, Erasmus'un sevgisi de oraya yöneliktir; artık ülkeler, akarsular, denizler, ırklar ve sınıflar, onun gözünde yeryüzünü bölen öğeler değildir. Bir tek ayırım tanır: Kültür ve düşünce aristokrasisi yeryüzünün yüceliğini, barbarlık ise aşağı yanlarını oluşturur. Kitabın ve sözün, "*eloquentia* ve *eruditio*"nun¹ egemen olduğu yer, bundan böyle onun vatanıdır.

¹ (Lat.) Sırasıyla: Güzel konuşma sanatı ve eğitim. (Ç.N.)

Düşünce aristokrasisinin çevresinden, o zamanlar henüz incecik olan bir kültür kabuğundan dışarı çıkmama yolundaki bu ısrarlı direniş, Erasmus'un gerek kişiliğinin, gerekse ediminin biraz köksüz kalmasına yol açmıştır. Gerçek bir dünya vatandaşı olan Erasmus, nereye gitse yalnızca konuk olarak kalır, hiçbir yerde belli bir toplumun göreneklerini kapmaz, o toplumun özüne inmez; hiçbir yerde bir tek dili benimsemez. Sayısız gezilerinde her ülkenin özyapısının yanından geçip gider. Erasmus için İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere, verimli konuşmalar yapabileceği ve sayıları düzineyi geçmeyen kişilerin dışında bir önem taşımaz. Kentlere ise ancak kitaplıklarına göre değer biçer. Bunun dışında sadece nerenin otellerinin en temiz, insanların en nazik, şaraplarının en güzel olduğuna dikkat eder. Ama kitabın dışında her şeye yabancı kalır. Ne resim sanatına eğilir ne de müziğe kulak verir. Roma'da bir Leonardo'nun, bir Raffaello'nun, bir Michelangelo'nun yaşadığına ve eserler verdiğine dikkat etmez; papaların sanata olan düşkünlüklerini gereksiz bir savurganlık, İncil ile bağdaştırılması olanaksız bir görkem tutkusu diye suçlar. Ariosto'nun dizelerini hiçbir zaman okumamıştır; İngiltere'de Chaucer'e, Fransa'da Fransız edebiyatına yabancı kalır. Kulağı yalnızca Latince'ye açıktır. Gutenberg'in sanatı ise, kendini gerçekten kardeş duyduğu tek tanrıçadır. Erasmus, dünyanın anlamını ancak harflerin yardımıyla özümseyebilen titiz bilge kişinin örneğidir. Gerçekle ilişki kurması, yalnızca kitapların aracılığı ile olur; kitaplara yakınlığı, her zaman kadınlara duyduğu ilgiden daha yoğun olmuştur. Kitapları sessiz oluşlarından, zorbalık nedir bilmeyişlerinden ve bilgisiz kitlece anlaşılamayışlarından ötürü sever; kitapları tekeline alabilmek, böylesine haktanımsa bir çağda aydının elinde bulundurabildiği tek ayrıcalıktır. Gerçekte tutumlu bir insan

olan Erasmus, sadece bu noktada harcamalardan kaçınmaz; ithaflarıyla para kazanma çabasının tek nedeni, gittikçe daha çok kitap satın alabilmek, Yunan ve Latin klasiklerini edinebilmektir. Erasmus, kitapları sırf içeriklerinden ötürü sevmekle de kalmaz; ilk kitap koleksiyoncularından biri olarak onların maddi varlıklarına, görkemli ve estetik biçimlerine de tapar. Venedik'teki Aldus ya da Basel'deki Froben yayınevlerinde, basık tavanlı basım odalarında çalışanların arasında durmak, sayfaları daha kurumadan eline almak, süslemeleri, bu sanatın ustaları ile birlikte baskıya hazır hale getirmek, keskin gözlü bir avcı gibi, ucu sivriltilmiş kalemiyle baskı yanlışlarının ardından koşmak ya da ıslak sayfalar üstünde Latince bir özdeyişi daha temiz ve klasik bir anlatıma kavuşturmak; bütün bunları yaptığı anlar, Erasmus'un hayatının en mutlu anlarıdır; varlığı, gerçek anlamını kitaplar arasında çalışırken bulur. Bir sonuç belirtmek gerekirse, Erasmus, hiçbir zaman ülkelerde, halkların arasında yaşamamış, hep onların üzerinde, çok daha yoğun bir ileri görüşlülük yeteneğini içeren ince bir atmosferde, sanatçıya ve akademisyene özgü fildişi kuleden kalmıştır. Ama bütünüyle kitaplardan ve bilimsel çalışmalardan yapılmış bu kuleden aşağı bir Lynkeus¹ gibi bakmayı da unutmamıştır; amacı, çevresinden akıp giden hayatı bütün açıklığıyla ve gereğince görmek, anlamaktır.

Anlamak, hep daha çok bilincine varabilmek, bu tuhaf dehanın gerçek tutkusudur. Erasmus, belki tam anlamıyla her sorunun derinine inen bir düşünür sayılamaz; yeryüzüne yeni düşünce sistemleri armağan eden devrimcilerden, bir düşünceyi sonuna kadar götürüp sonuçlara varmak hedefini güdenlerden farklı-

¹ Yunan mitolojisinde İdas'ın ikiz kardeşi; eşyanın derinliklerine bile geçebilen bakışlarıyla ünlüdür. (Ç.N.)

dır. Erasmus'un gerçekleri, aslında getirdiği açıklıklar-
dadır. O, düşüncelerinde belki derine inmeyen, ama
doğru düşünmesini bilen bir kişiydi; Voltaire ve Les-
sing anlamında özgür düşünceliydi. Her şeyi örnek bi-
çimde anlayan ve anlatan, söze en soylu anlamında
açıklık kazandıran biriydi. Aydınlatmak ve dürüst bir
tutum getirmek, Erasmus için doğal bir işlevdi. Her
türlü karışıklıktan tiksindir, karanlık gizemsel ya da fi-
zikötesi konular, onu sanki organik olarak iterdi. Goe-
the gibi, onun da yeryüzünde en çok tiksindiren, "du-
manlı olan"dı. Enginleri her zaman çekici buldu, derin-
likte ise hiçbir çekici yan bulamadı. Pascal'in "uçu-
rum"una hiçbir zaman eğilmedi, bir Luther'in, bir Lo-
yola'nın, ya da bir Dostoyevski'nin ruhsal sarsıntıları-
na, esrarengiz bir biçimde ölümün ve deliliğin hısımla-
rı olan bu tür korkunç bunalımlara hep yabancı kaldı.
Abartmaları hiçbir zaman us ve mantık çevresine sığdı-
ramadı. Öte yandan ortaçağın boş inançlardan belki de
en uzak kişisiydi. Çağdaşlarının sarsıntı ve bunalımla-
rı, Savonarola'nın cehennem düşleri, Luther'in şeytan
karşısında kapıldığı aşırı korku ve Paracelsus'un yıldız
falcılığından esinlenerek ileri sürdüğü gerçekdışı sav-
lar karşısında Erasmus, büyük bir olasılıkla sessizce
gülmekle yetinmiştir. O, yalnızca açık seçik olanı anla-
yabilir, başkalarına anlatabilirdi. Düşüncesinin bu say-
damlığı ve duygularının bu denli karışıklıktan uzak
oluşu yüzündendir ki, Erasmus, yaşadığı yüzyılın bü-
yük eleştirmeni, eğitimcisi ve öğreticisi olabildi; öğre-
ticilik çabaları, yalnız kendi kuşağını değil, daha sonra
gelenleri de olumlu yönde etkiledi; on sekizinci yüzyı-
lın bütün özgür düşüncelileri, aydınları, ansiklopedist-
leri ve on dokuzuncu yüzyılın birçok eğitimbilimcileri,
onun düşüncelerinin potasında yoğruldu.

Gelgelelim her türlü gerçekçilikte ve öğretici olan-
da, her zaman dargörüşlülüğün sığınağına kayma tehli-

Hans Holbein (Genç), "Erasmus Kabuğunda".

kesi de gizlidir; ve on yedinci, on sekizinci yüzyılların aydınlatma çabaları, cüretkâr akılcılığı ile bize itici geliyorsa eğer, bunun suçu Erasmus'ta aranmamak gerekir, çünkü sözü edilen aydınlatmacı tutum, Erasmus'un sadece yöntemini taklit etmekteydi; buna karşılık onun tinsel zenginliğinden yoksundu. Bu küçük beyinlilerde, ustalarının bütün mektuplarını ve diyaloglarını onca sürükleyici, edebi açıdan lezzetli kılan ince espri gücünün, yani o rakip tanımaz üstünlüğün katresi yoktu. Erasmus'ta, öğreticilikle hafif bir alay ve şaka havası, birbirini sürekli dengelerdi. Ve Erasmus, düşüncesinin sunduğu olanaklarla istediği gibi oynayabilme gücüne de sahipti; özellikle iğneleyici, ama kötülükten ve kötü niyetten uzak bir şakacılık yanı, eserlerinden hiç eksik olmadı. Önce Swift, onun ardından da Lessing, Voltaire ve Shaw, aynı yolu izlediler. Erasmus, yeni bir çağın ilk büyük üslupçusu olarak sakıncalı, kendisini dinsizlik suçlamasıyla karşı karşıya bırakabilecek gerçekleri göz kırparak fısıldamayı, dâhice bir edepsizlikle ve taklit edilebilmesi olanaksız bir ustalıkla en hassas konuları sansürün burnunun ucundan geçirmeyi başardı. Karşısındaki için tehlikeli bir asiydi, ama kendini hiçbir zaman tehlikeye atmadı; bazen bilim adamı cüppesiyle, bazen de şakacılığı ile kendini korumasını bildi. Erasmus'un o yüzyılda söylemiş olduklarının onda biri, başkalarını odun yığınının üstüne çıkartmaya yetiyordu; bunun nedeni, ikincilerin sözlerini hiç kılıflamadan söylemeleri idi. Erasmus'un kitaplarını ise papalar ve kilise ileri gelenleri, krallar ve dükler almaktan onur duyuyorlardı, dahası, teşekkür borçlarını ona türlü yüksek görevler önererek ve armağanlar yollayarak yerine getiriyorlardı. Erasmus, edebi-hümanist kılıflayabilme sanatı sayesinde Reform hareketinin bütün patlayıcı maddelerini manastırlara ve saraylara sokmayı başarmıştır. Her alanda ol-

duğu gibi, burada da bir çığır açıcı olmuş, türü şiirsel-
den yergiye kadar uzanan politik düzyazı sanatı, sonra-
dan Voltaire, Heine ve Nietzsche'de doruğuna varan,
bütün dünyevi ve dinsel glerle alay eden, yürürlük-
teki düzen için açık saldırılardan daha sakıncalı olan o
yakıcı, iğneleyici sözlerin sanatı, Erasmus'la başlamış-
tır. Yazar, Erasmus'un sayesinde ilk kez Avrupa çapın-
da bir g olarak öteki glerin yanındadır. Eras-
mus'un, bu gücü, bölmek ve ayaklandırmak hedefine
değil, fakat birleştirme ve ortaklık hedefine yönelmiş
olması ise, onun kalıcı nn oluşturur.

Erasmus, başlangıçtan itibaren bu büyük yazar de-
đildi. Onun gibiler, dünyada etkin olabilmek için yaş-
lanmak zorundadır. Bir Pascal, bir Nietzsche, ya da bir
Spinoza erken yaşlarda ölebilirler, çünkü onların yoğun
tinsel evrenleri yetkinliğine ancak en yoğunlaşmış ve
kapalı biçimler içersinde varabilir. Buna karşılık Eras-
mus gibi toplayıcı, araştırmacı, yorumlayıcı, yoğunlaştı-
rıcı, tzn kendi içinde taşımaktan çok çevresindeki
dünyadan kazanan bir düşünür ise, gerçek etkisini yo-
đunluđu ile değil, ama yayılmasıyla gösterir. Erasmus,
kendi alanında sanatçıdan çok beceri sahibi bir insandı;
uyanıklığını hiçbir zaman yitirmeyen zekâsı için yaz-
mak, sadece konuşmanın bir başka biçimiydi; bu biçim,
tinsel devingenliğine özel bir çabaya malolmazdı; ken-
disi de bir defasında yeni bir kitap yazmanın eskisini
düzeltmekten daha kolay olduğunu söylemiştir. Eras-
mus, kızışmak, kendini zorlamak gibi bir ihtiyaç duy-
maz, akklı zaten, peşinden sözcüklerin yetişemeyeceği
kadar hızlıdır. "Yazını okurken," diye yazar Zwingli,
"sanki senin konuştuğunu duyar ve ufak tefek, ama za-
rif bedeninin en uygun biçimde hareket ettiğini görür
gibi oldum." Erasmus kolay yazabildiği ölçüde inandırıcıdır;
yarattığı ölçüde de etkilidir.

Erasmus'a ününü kazandıran ilk yazısı, tarihini bir rastlantıya, ya da daha çok, zamanın atmosferini bilincinde olmaksızın anlamasına borçludur. Genç Erasmus, öğrencileri için kullanmak amacıyla yıllar boyu Latince özdeyişler toplamıştı; karşısına iyi bir fırsat çıkınca, bunları Paris'te "*Adagia*" adı altında bastırdı.¹ Bunu yapmakla da aslında amaçlamaksızın, zamanının snobizmine uygun davranmış oldu, çünkü o sıralarda Latince moda haline gelmişti ve edebiyat dünyasında yeri olan herkes –bu kötüye kullanış, neredeyse çağımıza kadar uzanır!–, "kültürlü kişi" sıfatıyla bir mektubu, bir makaleyi ya da bir konuşmayı Latince özdeyişlerle süslemek zorunluluğunu duyuyordu. Erasmus'un yaptığı ustaca seçim ise bütün hümanist züppeleri oturup klasikleri okuma zorunluluğundan kurtarmıştı. Bundan böyle bir mektup kaleme alan, uzun uzun sayfa karıştırma gereğini duymaksızın "*Adagia*"dan hoş bir özdeyiş seçip kullanabilecekti. Snobların sayısı her çağda kabarık olduğundan, kitap çabuk tanındı: Bütün ülkelerde bir düzine ve her biri öncekinin neredeyse iki katı kadar özdeyiş içeren baskı yapıldı; anası babası belli olmayan ve bulunmuş bir çocuk olan Erasmus'un adı, bir çırpıda bütün Avrupa'da ün kazanmıştı.

Bir defaya özgü bir başarı, bir yazar için hiçbir şey kanıtlamaz. Ama bu başarı sürekli yinelenir ve her defasında kendini başka bir alanda belli ederse, o zaman özel bir misyon kendini belli eder, söz konusu sanatçı bağlamında özel bir içgüdü kanıtlanmış olur. Bu güç, artırılmaz, bu sanat öğrenme yoluyla edinilemez. Erasmus da hiçbir zaman bilinçli olarak belli bir başarıyı hedeflemez; başarı, sürekli ve şaşırtıcı bir biçimde ona koşar. "*Colloquia*"larında kendisine özel olarak emanet edilmiş bulunan öğrencileri için, Latince'yi da-

¹ Bu yapıtın tam adı *Collectanea Adagiorum*'dur. (Ç.N.)

ha iyi öğrenebilsinler diye birkaç diyalog yazdığında, ortaya üç kuşağa yetecek bir okuma kitabı çıkar. *Deliliğe Övgü'sü* ile şakacı bir üslupla, yergi türünde bir eser yazdığını düşünür, fakat bu eseriyle tüm otoritelere karşı bir başkaldırmanın kışkırtıcısı olur. İncil'i yeniden Yunanca'dan Latince'ye çevirip yorumladığında, bununla yeni bir dinbilim başlar; kocasının dini umursamaması nedeniyle incinen, dindar bir kadın için teselli yerine geçmek üzere bir kitap kaleme aldığında, eser yeni Evangelist dindarlığın kateşizmlerinden birini oluşturur. Erasmus, nişan almamasına rağmen hedefi hep ortasından vurur. Özgür ve önyargısız bir kafanın hiç kimseye aldırmaksızın elini değdirdiği her şey, artık çoktan eskimiş tasarımların kafesinde yaşayan bir dünya için yepyeni bir görünüm kazanır. Çünkü bağımsız düşünebilen kişi, aynı zamanda başkaları için de en iyi ve en destekleyici biçimde düşünmüş olur.

Bir Hümanistin Portresi

Fizyonomi alanındaki bilgisi herhalde tartışılmaz olan Lavater,¹ Erasmus için şöyle der: “Erasmus’un yüzü, görmüş olduğum en konuşan, en kararlı yüzlerden biridir.” Çağının büyük ressamı da Erasmus’un yüzünü “kararlı”, başka bir deyişle yeni bir insan tipini yansıtan bir yüz olarak gördüler. Gelmiş geçmiş portre ressamlarının belki de en büyüğü olan Hans Holbein, büyük *Præceptor mundi*’nin² resmini değişik zamanlarda altı kez yaptı. Albrecht Dürer iki, Quinten Matsys de bir kez olmak üzere bu büyük hümanisti resmettiler; tarihte bu denli büyük ressamların fırçalarından çıkma portrelere sahip bir Alman daha yoktur. Çünkü Erasmus’un, *lumen mundi*’nin³ resmini yapmak, tek tek bütün sanatların birbirinden ayrı zanaat loncalarını hümanist bir kültür kardeşliğinin çatısı altında toplamış olan bu evrensel insana karşı saygı borcunu açıkça yerine getirmek demektir. Ressamlar Erasmus’un, yani koruyucularının kişiliğinde hayata gerek sanat, gerekse ahlak açısından yeniden biçim veren büyük bir öncü niteliğini görerek yücelttiklerinden, tuvallerinde onu bu tinsel iktidarın tüm simgeleri ile birlikte

¹ Johann Kaspar Lavater (1741-1801): Zürihli din adamı. *Fizyonomi Fragmanları* adlı yapıtında yüz hatlarından karakter yorumu yöntemini anlatır. (Ç.N.)

² (Lat.) Dünyanın eğiticisi. (Ç.N.)

³ (Lat.) Dünyanın ışığı. (Ç.N.)

canlandırıyorlardı. Savaşçının kalkan ve kılıçla, soylunun armayla, piskoposun yüzük ve kendine özgü başlığıyla görünmesi gibi, Erasmus da bütün resimlerinde yeni bulunan bir silahla savaşıyor savaşı, yani kitabını yanından ayırmayan adam olarak görünür. Ressamların tümü de onu yazı yazarken ya da bir şeyler yaratırken, ama her zaman askerleriyle, yani kitaplarıyla çevrili olarak resmetmişlerdir. Dürer'in Erasmus'u, sağ elinde hokkayı, sol elinde kalemi tutar; yanında deste deste mektuplar, önünde formalar yığılıdır. Holbein'in imzasını taşıyan resimlerden birinde de Erasmus, elini bir kitaba dayamış, durmaktadır. Kitabın adı, bir simge niteliğindedir: *Herakles'in Eylemleri* – Erasmus'un ediminin devasallığını övmek bağlamında, başarılı bir saygı göstergesidir bu; bir başka defa Holbein, onu, elini eski Roma tanrılarının Terminus'un başına koymuş olarak, yani “kavram”ı biçimleyip yaratırken gözlemlemiştir – ancak Erasmus'un bedensel yanı sıra birlikte, entelektüel duruşunun (Lavater'in deyişiyle) “incelik, düşünceli oluş, akıllılık ve ürkeklik” gibi yanları, düşünen, arayan, kendi kendini sürekli olarak sınavan tavır, yani aslında daha çok soyut diye nitelendirilebilecek bu çehreye başkalarınıninkiyle karşılaştırılamayacak ve unutulmaz bir parıltı veren bütün özellikler hep vurgulanmıştır.

Çünkü tek başına, sadece bedensel açıdan, salt bir maske, bir yüzey olarak ve vücudun derinliklerinden yükselip gözlerde toplanan güce dikkat edilmeksizin bakıldığında, Erasmus'un yüzü için güzel diyebilme olanağı asla yoktur. Doğa, düşünce açısından zengin olan bu adama dış görünüşü açısından cömert davranmamıştır; ona her yanından hayat fışkıran bir insan olma bağlamında çok az şey nasip etmiştir: Sağlam, sağlıklı, dayanıklı gibi niteliklerden yoksun, ufak tefek bir gövdesi, küçücük bir kafası vardır. Son derece duyar-

lıklı olan sinir uçlarını örten deri incecik, görünüşü sağlıklı, rengi hep kapalı yerlerde kalmış, güneş yüzü görmemiş gibidir; bu deri, yılların akışıyla birlikte kurşuni renkte ve kolayca buruşturulabilen bir parşömenmişçesine, binlerce ve binlerce kırışıktan adeta görünmez olur. Vücudunun hangi yanına bakılırsa bakılsın, canlılık eksikliği kendini belli eder. Gereğince pigment besini alamayan incecik saçları, uçuk sarışın teller halinde mavi damarlarla örülmüş şakaklarını örter; kan-sız elleri, sumermeri gibi saydam parıltılar verir; kuş yüzünü andıran yüzünün ortasındaki burun, bir dümen ucu gibi sipsivridir. Zayıf ve tınısız sesini sözcüklerin kalıbına döken dudak çizgileri, alabildiğine incedir ve insandan ziyade bir masal kahramanını hatırlatır. Gözleri, bütün o güçlü parıltısına rağmen, aşırı ufak ve yuvalarında gizlidir. Bu sert görünüşlü, dünya zevklerinden elini eteğini çekmiş, kendini yalnızca çalışmaya vermiş kişilere özgü yüzde kanlı canlı denebilecek tek bir yer, mükemmel diye nitelendirilebilecek tek bir çizgi yoktur. Bu bilgin kişinin de bir zamanlar genç olduğunu, ata bindiğini, yüzdüğünü, kılıç salladığını, kadınlarla şakalaştığını, hatta onları okşadığını, rüzgârların ve hava koşullarının karşısında ayakta kalabildiğini, yüksek sesle konuşup güldüğünü düşünebilmek, gerçekten güçtür. İnsan bu ince çizgili, kuru tenli keşiş yüzünü görünce elinde olmaksızın önce kapalı pence-releri, soba sıcaklığını, kitap tozunu, uykusuz geçen geceleri ve çalışmayla dolu günleri getirir aklına; bu soğuk çehreden ne güç ne de sıcaklık yayılır; ve Erasmus, gerçekten de sürekli üşür; dört duvarın arasından çıkmaktan hiç mi hiç hoşlanmayan bu ufak tefek yapı-lı adam, her zaman geniş kollu, kalın ve içi kürklü giy-silere bürünür, daha erken yaşlarda saçları dökülmüş olan başını esintilerden etkilenmesin diye hep kadife bir bereyle örter. Bu yüz, hayatın akışında değil, dü-

şünce evreninde yerini bulan, gücü bedeninin tamamında değil, fakat yalnızca şakak kemiklerinin ardında kapalı kalmış bir insanın yüzüdür. Gerçeklik karşısında dirençsiz olan Erasmus, asıl canlılığa beyninin çabasında kavuşur.

Erasmus'un yüzü, ancak bu manevi aura ile önem kazanır; bu yüzdendir ki, Holbein'in, Erasmus'u, yaşanabilecek anların en kutsalında, yaratma anında canlandıran resmi, eşsizdir, unutulması olanaksızdır ve belki de, derinliğine yaşanmış sözü sonunda kafasının sihirli güçlerinin yardımıyla yazının göze görünür kalıplarına dönüştüren bir yazarı canlandırabilmiş en üstün eserdir. İnsan, bu resmi hep hatırlar –çünkü onu bir kez gördükten sonra, unutabilecek olan var mıdır?–: Erasmus, yazı kürsüsünün başında, ayakta durmaktadır ve insan, bir gerçeğin bilincine ister istemez, iliklerine kadar varır: Erasmus, yalnızdır orada. Oda'nın içinde alabildiğine bir sessizlik egemendir, çalışan adamın arkasındaki kapı herhalde kapalıdır, kimse girip çıkmamakta, bu dar hücrede hiçbir kıpırtı olmamaktadır, ama çevresinde bir şeyler olsa bile, bu insan, kendinin derinliklerine dalmış, yaratmanın transına kapılmış bu insan, başkaca bir şey algılamamaktadır. Hareketsizliği içerisinde bir taşın sessizliğine bürünmüştür; ama daha yakından bakıldığında anlaşılır ki, bu durum, salt bir sessizlik, hareketsizlik durumu değildir; bütünüyle kendi iç dünyasına sürülmüştür, kişinin tümüyle iç dünyasında gerçekleşen, esrarengiz bir oluşumdur. Çünkü mavi parıltılar saçan gözler, dikkatlerin en büyüğü ile, sanki bebeklerinden fışkıran ışıklar yazılanları aydınlatıyormuşçasına, zayıf, ince, adeta kadınsı bir sağ elin, yukarılardan verilme bir buyruğu yerine getirir gibi birtakım şeyler karaladığı kâğıda dikilmiştir. Dudaklar sımsıkı kapalı, alın kırışksız ve parlak, kalem, harfleri mekanik olarak ve ko-

laylıkla birbiri ardına dizer gibidir. Yalnızca kaşların arasındaki minik bir adale kamburu, göze görünmeksiniz, hiç algılanmaksızın sürüp giden düşünme çabasını belirginleştirir. Beynin yaratıcı bölgesinin çok yakınındaki bu küçük, kasılıp kalmış kırıksık, doğru anlatımı, doğru sözcüğü bulmak uğruna yürütülen yaman savaşı neredeyse nesnellikten tümüyle uzak bir biçimde dile getirir. Düşünme çabası, neredeyse nesnel biçimde belirginleşir ve resme bakan, bir gerçeği algılar: Bu insanın çevresi gerilim doludur, bu sessizlik, esrarlı akımlardan örülüdür; düşünce ürününün biçim ve yazıya kavuşmasına yönelik bu kimyasal güç dönüşümü, normal olarak algılanması, gözle görülür hale gelmesi olanaksız bu an, bu canlandırışta görkemli bir anlatıma kavuşur. İnsan, gözlerini saatler boyu bu resme dikip titreşen sessizliğine kulak verebilir; çünkü Holbein, çalışan Erasmus simgesiyle, her fikir işçisinin uğraşının kutsal ciddiyetini, her gerçek sanatçının gözle görülmesi olanaksız sabrını ölümsüzleştirmiştir.

Erasmus'un öz varlığı, ancak bu resimden algılanabilir; bu düşünürün rahatsızlık verici ve kolaylıkla kırılabilen bir sümüklüböcek kabuğu gibi beraberinde sürüklediği küçük gövdenin içinde gizli olan gücün bilincine, ancak bu resmin yorumuyla varılabilir. Erasmus, bütün hayatı boyunca sağlığının dengesizliğinden ötürü acı çekti; çünkü doğa, onun kaslarından esirgediği gücü, sinirlerine aşırı ölçüde bağışlamıştı. Erken gençlik yıllarından başlayarak organlarının aşırı duyarlılığı, ona her zaman rahatsızlık verdi. Doğanın ona sunduğu koruyucu sağlık örtüsü, yetersiz ve çok gevşek örgülüydü. Her zaman vücudunun herhangi bir yerinde korumasız ve aşırı duyarlı bir yan kaldı. Kimi zaman midesi iyi çalışmadı; kimi zaman uzuvları romatizma ağrılarıyla kasıldı; bazen bir taş sancısıyla, ba-

zen nikris hastalığının pençesinde kıvrandı. Aşırı duyarlılığı yüzünden her esintiden, çürük dişe soğuk bir nesne değmişçesine etkilenirdi. Mektupları, bitip tükenmek bilmeyen bir hastalık raporu gibidir. Hiçbir iklimde tam anlamıyla rahat edemez, sıcaktan bunalır, sisli havada melankoliye kapılır, rüzgârdan nefret eder, soğuğun en hafifinden bile titremeye başlar, buna rağmen çini sobaların fazla yakılmasını istemez; havanın herhangi bir biçimde kirlenmesi baş ağrılarına ve mide bulantılarına yol açar. Her zaman kürklere, kalın giysilere bürünmesi sonuç vermez; ne yapsa ne etse vücut sıcaklığını yeterli dereceye çıkartamaz. Kanını biraz olsun ısıtabilmek için her gün Burgonya şarabı içmek zorundadır. Ancak şarap birazcık ekşimiş olsa, bağırsaklarında sanki ateş dilimleri dolaşır. Güzel yapılmış yemeklere tutku derecesinde düşkün ve bu yanıla Epikür'e yaraşır bir öğrenci olan Erasmus, kötü besinlerden çok korkar, çünkü midesi, bozulmuş et geldiği anda başkaldırır; balıkların ise yalnızca kokusu, içini bulandırmaya yeter. Bu duyarlılığı, bütün seçimlerinde titiz davranmasını, her şeyin en iyisini istemesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Ancak en iyi cins ve sıcak tutan kumaşlardan dikilmiş giysileri giyebilir; ancak tertemiz yataklarda uyuyabilir; çalışma masasında isyandan ve genellikle kullanılan çıra çöpleri yerine yalnızca pahalı ve balmumundan yapılma mumlar yanabilir. Bu titizliği, her yolculuğunu rahatsızlık veren bir yaşantıya dönüştürmüştür. Hep gezgin bir yaşam sürdürmüş olan Erasmus'un, o sıralarda henüz çok kötü bir durumda olan Alman han ve otellerine ilişkin mektup ve yazıları, kültür tarihi açısından eşsiz bir nitelik taşıdığı gibi, içinde Erasmus'un bu durum karşısındaki öfke belirtilerine ve sövüp saymalarına yer verdiği için de eğlendiricidir. Basel'de yaşadığı sıralarda, her gün evine çok kısa bir yoldan dönebilmek olanağına

sahihti; ancak sözü geçen sokak çok kötü koktuğu için, uzun bir yolu göze almayı yeğlemiştir. Her türlü kötü koku, gürültü, pislik, duman ve manevi açıdan da kabalık, zorbalık ve kargaşa, duyarlılığına neredeyse öldürücü darbeler indirir, ruhunun tarifsiz acılar içinde kıvranmasına yol açardı. Bir defasında arkadaşları onu Roma'da bir boğa güreşine davet ettiklerinde, yüzünde bir tiksinti ifadesiyle “bu kanlı oyunlardan, bu barbarlık kalıntılarından hiçbir zevk duymadığını” söylemişti. İnce ruhu, kaba saba her şeyden acı duyardı. Vücut sağlığının akıl almaz bir biçimde ihmal edildiği bir çağda yaşamış olan Erasmus, barbarlar dünyasının ortasında, sanatçı ve yazar olarak çalışmalarına gösterdiği titizliği sağlığına da gösterebilmek için çaresizlik içerisinde çırpınıp durdu; çağdaşlarının kalın kemikli, kaba tenli, sinir denen nesneden yoksun yapısından çok farklı olan bünyesi, ancak gelecek yüzyıllarda karşılanması düşünülecek olan birtakım ihtiyaçların özlemi içerisindeydi. En korktuğu şey, o sıralarda ülkeden ülkeye sıçrayan ve insanları acımasızca öldüren veba hastalığıydı. Bulunduğu yerin yüz mil ötesinde veba salgını görüldüğünü haber alır almaz tüyleri diken diken olur, taşı tarağı toplayıp o sırada imparatorun danışman olarak kendisini davet edişine ya da en parlak önerilerin bekleyişine aldırmaksızın kaçardı; vücudunun vebanın yol açtığı türlü çıbanlarla kaplandığını gördüğü anda, kendi gözünde alçalacağına inanırdı. Her türlü hastalık karşısında duyduğu bu aşırı korkuyu Erasmus hiçbir zaman inkâr edememiştir; hayata içten bağlı bir kişi olarak da, “daha ölümün adını duyar duymaz titrediğini” açıklamaktan hiçbir zaman utanç duymamıştır. Çalışmayı seven ve yaptığı işi önemseyen her insan gibi, Erasmus da saçma bir rastlantının ya da düşüncesizlik yüzünden yakalanacağı bir salgının kurbanı olmayı istemezdi; kendini iyi tanıyan bir

kişi olarak, vücutça doğuştan zayıflığını ve sinirlerinin aşırı duyarlılığından ötürü, başkalarından çok daha ileri ölçüde tehdit altında olduğunu iyi bildiğinden, bu-
luttan nem kapan sağlığının üzerine titrer, kendisini koruyabilmek için elinden geleni yapardı. Zengin ziya-
fet sofralarında canının çektiğini yemekten kaçınır, te-
mizliğe ve yemeklerin iyi hazırlanmış olmasına dikkat eder, Venüs'ün çağrılarına karşı koyar, özellikle Savaş Tanrısı Mars'tan çok korkardı. Erasmus, ilerleyen ya-
şıyla orantılı olarak sağlık durumu bozuldukça, bir ya-
şama yöntemi olarak geri çekilmeyi giderek daha bi-
linçle benimsedi; böyle yapmaktaki amacı, hayatta sev-
diği tek şey olan çalışması için gerekli olan huzur, gü-
venlik ve yalnızlığı sağlayabilmektir. Ve salt sağlığına gösterdiği bu titizlik yüzündendir ki, akıl almaz gibi görünen bir şeyi başarabildi: Dünya tarihinin en karga-
şalarla dolu bir çağında zayıf vücudunu yetmiş yıl bo-
yunca ayakta tutabildi ve bu hayatta onun için gerçek-
ten önem taşıyanı, yani bakışının berraklığını ve iç öz-
gürlüğünün dokunulmazlığını ömrünün sonuna kadar koruyabildi.

Sinirler bağlamında böylesine bir ürkeklikle, or-
ganlardaki böylesine aşırı bir duyarlılıkla insanın bir kahraman olması pek beklenemez; karakter, olmaktan böylesine uzak bir bedensel konumu kaçınılmaz olarak yansıtmak zorundadır. Erasmus'un tinsel portresine bir bakmak, onun gibi buluttan nem kapan, kırılğan bi-
rinin, Rönesans ve Reform yıllarının çılgın anafoları arasında kitleleri peşinden sürükleyebilen bir önder olamayacağını anlamak için yeterlidir. Erasmus'un yüz çizgilerini inceleyen Lavater, "Cesur bir atılganlığa atıfta bulunan tek bir çizgi bile yok," demiştir; aynı du-
rum, Erasmus'un karakteri için de geçerlidir. Bu canlılık yoksunu kişilik, hiçbir zaman gerçek bir savaş için yaratılmış değildi; onun yapabileceği tek şey, tehlike

karşısında ölmüş gibi yapan ya da renk değiştiren bazı küçük hayvanların yöntemini andırır biçimde kendisini savunmaktı; bir karışıklık çıktığında kabuğuna, yani çalışma odasına çekilmeyi her şeye yeğler, kendini ancak kitaplarından örülü duvarın arkasında güvenlik altında hissedirdi. Erasmus'u tehlike anlarında, kadehin dönüm noktalarında incelemek, gözlemciye neredeyse acı verir ve onu, hoş diye nitelendirilemeyecek manzaralarla karşı karşıya bırakır; çünkü Erasmus, ne zaman bıçak kemiğe dayansa tası tarağı toplar ve alelacele tehlike bölgesinden kaçır. Hiçbir zaman kararlarıyla bağlanmamak, verdiği kararlardan dönüş yolunu açık tutabilmek için "eğer" ve "ancak" gibi sözcükleri kullanır, evet ile hayır arasında bocalayıp durur, dostlarının aklını karıştırıp düşmanlarını kızdırır. Onu kendisine yandaş sayanın kaderi ancak aldatılmak olabilir. Çünkü Erasmus, yoluna her zaman yalnız başına devam etmek kararında olan, bu kararında hiçbir zaman sarsılmayan bu insan, kendisinden başka kimseye sadık kalmak istemez. Karar vermek, bağlanmak demektir; onun için her karardan içgüdüsel olarak nefret eder; her zaman tutkuyla sevmiş olan Dante, onu bu kararsızlığından ötürü büyük bir olasılıkla cehennem avlusundaki "tarafsızlar"ın, Tanrı ile Lucifer arasındaki savaşta yan tutmak istemeyen meleklerin arasına atardı. Özverinin ve tam bir yükümlülüğün beklediği her yerde Erasmus, tarafsızlığının o soğuk salyangoz kabuğunun içine çekilir, yeryüzünde hiçbir düşünce ve inanç uğruna başını koymaya gönüllü değildir. Ne var ki, herkesçe bilinen bu karakter zayıflığının en çok bilincinde olan, yine Erasmus'un kendisidir. Gerek vücudunun, gerekse ruhunun, doğanın kahramanları, bir dava uğruna canını verenlerin yoğurduğu hamurdan yoğrulmadığını hiç çekinmeksizin söyler; hayat felsefesi açısından Platon'un değerler sıralaması-

nı benimsediğini, insanoğlu için en önemli erdemlerin haktanırlık ve hoşgörü olduğunu, yürekliliğin ise ancak ikinci derecede geldiğini belirtir. Erasmus'un yürekliliği, kendini olsa olsa bu yüreksizlikten utanç duymamak gibi içten bir tutumda belli eder (ve belirtmek gerekir ki bu, her çağ için az rastlanan bir içtenliktir). Bir defasında Erasmus'a, savaşma yürekliliğinden yoksun olduğu kaba bir dille söylendiğinde, yüzünde bir gülümsemeyle ve her zamanki hazırcevaplığıyla şöyle demiştir: "İsviçreli paralı askerlerden biri olsaydım, bu suçlama ağır sayılabilirdi. Ama ben bir bilgim ve huzur, çalışmam için gereklidir."

Güvenilir olmayan bu insanın güvenilebilir bir tek yanı vardı: yorulmak nedir bilmeksizin, hep aynı dengeyle çalışan beyni; sanki bu beyin, zayıf bedeninin dışında, ayrı bir cisimdi. Zaaf, yorgunluk, sarsıntı, güvensizlik tanımayan bu beyin, Erasmus'un ilk gençlik yıllarından son nefesine kadar aynı aydınlık ve dört bir yana ışık saçan güçle çalıştı durdu. Vücutça zayıf bir hastalık hastası olan Erasmus, çalışmaya başladığında devleşirdi. Küçük bedenini dinlendirebilmesi için üç-dört saatlik bir uykudan fazlasına hemen hiç ihtiyacı yoktu –zaten o bedeni o kadar az kullanırdı ki!– ama bu sürenin dışında kalan yirmi saat boyunca durup dinlenme nedir bilmeksizin çalışır, yazar, okur, tartışır, eline geçirdiği kopyaları asılları ile karşılaştırır, düzeltmeler yapardı. Yazı yazmayı gezileri boyunca, sarsılıp duran arabaların içinde bile sürdürdüğü gibi, indiği her otel ya da handa önüne konan masayı hemen bir çalışma masasına dönüştürürdü. Uyumamak demek, onun gözünde yazarlık çabalarını bir an bile yitirmeksizin sürdürmek demektir ve kalem, bir anlamda elinin altıncı parmağıydı. Kitaplarını ve kâğıtlarını siper alarak, bir kameranın ardındaymışçasına bütün olayları izler, bilim alanındaki hiçbir ilerlemeyi, buluşu ve hiç-

bir politik olayı, araştıran bakışlarını dört bir yana yönelten gözünden kaçırmazdı. Yeryüzünde ne olup bitiyorsa, kitapların ve mektupların sağladığı ortam aracılığıyla haber alırdı. Bütün bu algılamaların yalnızca yazılı ya da basılı söz aracılığıyla gerçekleşmesi, Erasmus'un, gerçeklere yalnız ve yalnız düşünce yoluyla inmesi, yaratısına doğal olarak belli bir akademik hava, soyut bir soğukluk vermiştir. Tıpkı bedeni gibi, yazıları da çoğu kez taşkın bir canlılığa, sürükleyiciliğe sahip olmaktan uzaktır. Dünyayı tüm canlı organlarıyla değil, fakat yalnızca gözleri ve beyniyle kavrayan bir insan vardır karşımızda; ama bu insanın merakının ve öğrenme tutkusunun kapsamına girmeyen alan yoktur. Bu tutku bir ışıldak gibi hayatın bütün sorunlarına yönelir ve onları aynı acımasız parlaklıkla aydınlatır. Bütün bunlar, eşsiz bir duyarlılıkla çalışan, alabildiğine geniş kapsamlı bir düşünme aygıtının ürünüdür. Çağındaki olayların bir teki bile bu ışık demetinin etki alanı dışında kalmaz; bu düşünce adamı, düşünsel çabasının kapsamına giren bütün alanlarda teşvik edici, tedirgin bir biçimde dolanıp duran, ama yönünü her zaman doğru saptayan ruhuyla, gelecekte bir araya toplanıp sonuçlarından yararlanılacak olan çabaların öncüsü ve devrimcisidir. Çünkü Erasmus'un kendine özgü, şaşılmalı bir sezgisi, altıncı duyusu vardı; çağdaşlarının hiçbir şey fark etmeksizin geçip gittiği yerlerde o, araştırılıp ortaya konması gereken sorunların altın ve gümüş damarlarını bulurdu. Bunların varlığını algılar, kokusunu alır, çağdaşlarının dikkatini onlara çeken ilk kişi olurdu; ama her zaman sabırsızca dolanıp duran merak ve ilgisi, damarları ilk kez bulmuş olmanın verdiği sevinçle yetinir ve hemen başka ufuklara yönelirdi. Bulunan hazinenin kazılıp çıkarılması, elekten geçirilmesi ve değerlendirilmesi işini ise kendinden sonraki kuşaklara bırakırdı. Erasmus (ya da onun bey-

ninin gözleri) sorunları yalnızca ışığa çıkarmakla yetinir, çözmeye girişmezdi: Kanında ve bedeninde nabız gibi atan tutkunun eksik oluşu gibi, yaratıcı yanı için de bağınazlığın son sınırlarına varmak diye bir şey söz konusu değildi: Onun evreni alabildiğine geniş alanlardı, yoksa derinlikler değil.

İşte bu nedenden ötürü, şaşılacak kadar modern ve çağının sınırlarını çok aşan bu kişiliğe ilişkin bir yargıya varırken, ölçü olarak yalnızca eserlerini ele almak, ama o eserlerin etkisini göz önünde bulundurmak, adil olmaz. Çünkü Erasmus, çok kesitli bir ruhun taşıyıcısı, türlü yeteneklerin oluşturduğu bir bileşim, bir toplamdı; buna karşılık tekdüze bir bütün değildi. Serinkanlı ve ürkek, atılgan, ama aynı zamanda son darbeyi indirme konusunda çekingen, düşüncede savaşçı, gönlünde barışsever, kültürlü bir kişi olarak kendini beğenmiş, ama insan olarak alabildiğine alçakgönüllü, kuşkucu ve idealist yanlarıyla tüm karşıtlıkları gevşek bir örgü biçiminde ruhsal evreninde kaynaştırmıştı. Arı gibi çalışkan bir bilim adamı, özgür düşünceli bir dinbilimcisi, sert bir eleştirmen, yumuşak bir öğretici, biraz kuru dizelere kaçan bir şair, billur gibi anlatıma sahip bir mektup yazıcısı, hem en acımasız satirik yazıların yazarı, hem de insanoğlunu insan kılan tüm yüceliklerin savunucusu bir havari – Erasmus'un alabildiğine geniş tinsel dünyasında bu özelliklerin hepsi, birbirine düşman kesilmeden ya da birbirini ezmeden yer bulabilmişti. Çünkü sahip olduğu yeteneklerin en yücesi, yani çelişkileri bağdaştırmak, karşıtlıkları yumuşatmak yeteneği, etki alanını yalnızca dış dünyada değil, fakat kendi iç dünyasında da yerleştirebilmişti. Ancak böylesine bir çok-yönlülük, doğal olarak bütün halinde bir etkinin oluşumunu engellemiş ve bizim Erasmus'a özgü düşünce sistemi diye adlandırdığımız sistem, Erasmus'tan çok onun yerine geçen-

lerce, daha derli toplu bir anlatımın kalıbına dökülerek belirginleştirilmiştir. Gerek Almanya'daki reform hareketiyle Aydınlanma Çağı, gerek İncil'e ilişkin araştırmaların özgür bir düşünce yöntemi ile yürütülmesi, bir Rabelais'nin ve Swift'in satirik yapıtları, Avrupa düşüncesi ve modern hümanizm, onun düşünce evreninden çıkan düşünceler olmakla birlikte, hiçbiri onun tarafından gerçekleştirilmiş birer eylem niteliğini taşımaz. Erasmus her alanda ilk adımı atmış, sorunları harekete geçirmiş, fakat yine her alandaki hareketler sonunda onu aşıp geride bırakmıştır. İleri görüşlülük, vurucu gücü felce uğratar; bundan ötürü başlıca niteliği sorunun özünü kavramak olan kimselerin aynı zamanda birer eylemci kimliğiyle tarih sahnesine çıktıkları, ender görülen bir durumdur. Luther'in deyişiyle: "İyi bir işin bilgelik ve sakıncanın ürünü olması enderdir; ne olacaksa, ayrıntılı bilgi edinme çabasına girişilmeden olmalıdır." Erasmus, çağının ışığıydı; gücünü ise ötekiler oluşturdular. O, yolu aydınlattı, ötekiler bu yoldan gitmesini bildiler. Erasmus'un kendisi ise, tıpkı ışığın kaynağında her zaman olduğu gibi, gölgede kaldı. Ne var ki yeniye giden yolları gösterenler, o yollardan ilk kez gidenlerden daha az saygıdeğer değillerdir; gölgeliklerde, gözden uzakta çalışanlar da kendilerine düşeni yapmış olurlar.

Ustalık Yılları

Bir sanatçının yaşamında en mutlu rastlantı, içerisinde yeteneklerinin tümünü uyumlu olarak bir araya getirebileceği ve işlemek istediği konuya uyan sanatsal biçimi bulabilmesidir. Erasmus, göz kamaştırıcı ve bütünüyle gerçekleştirilebilmiş bir düşünce aracılığıyla “*Deliliğe Övgü*”sünde bunu başarmıştır; bu eserde çağının bilge kişisi, acımasız eleştirmeni, alay dolu taşlamaların yazarı, kardeşçe bir araya gelmiştir. Erasmus’un ustalığı başka hiçbir eserinde bu en ünlü ve güncelliğini her zaman korumuş eserinde olduğu kadar belirginleşmez. Oysa zamanın sorunları açısından tam hedefini bulan bu ok, büyük bir kolaylıkla, adeta oyun oynarcasına yaydan çıkmıştır. Erasmus, bu eşsiz taşlamayı yedi gün gibi kısacık bir sürede ve gerçekte yalnızca içini dökmek için kaleme almıştır. Ama yazarı uçarcasına harekete geçiren ve kalemini büyük bir akıcılıkla oynatmasını sağlayan da işte bu rahat hava olmuştur. O sıralarda kırkını aşmış olan Erasmus, sayısız kitap okumuş ve yazı kaleme almış oluşunun yanı sıra, serinkanlı ve her zaman kuşkucu bakışlarını insanoğlunun derinliklerine yöneltmişti. Fakat o insanlığın durumunu hiç de istediği gibi bulamamıştı. Mantığın gerçekler karşısındaki gücünün ne kadar yetersiz olduğunu görmüş, gözlerinin önüne serilen kargaşayı ancak bir delilik olarak

nitelendirmiş ve ne yana baksa, durumun Shakespeare'in sonelerindeki anlama uyduğunu algılamıştı:

*"Hizmetler bir dilenci olarak doğmakta
Acınası hiçlikler ise görkeme boğulmakta
Ve sanatın ağzı iktidar sahiplerince tıkanmış
Düşüncenin hiçbir hakkı hukuku kalmamış
Ve yalın dürüstlüğü'n de adı aptallığa çıkmış."*

Erasmus gibi uzun süre yoksulluk çekmiş, karanlıklarda ve sadaka dilenerek güçlülerin kapısında beklemiş birinin yüreği, acıyı emen bir süngerden farksız olur; böylesi, insandan gelme tüm davranışlara nasıl bir adaletsizliğin ve deliliğin egemen olduğunu bilir; zaman olur, öfkeden ve içinde boğulup kalan çığlıklardan kimi zaman dudakları titrer. Gelgelelim Erasmus, ruhunun derinliklerinde bir "*seditiosus*", yani kavgacı, asi, atılgan bir kimlik değildir; çarpıcı, patetik suçlamalar, onun ılımlı ve ihtiyatlı yaradılışıyla bağdaşmaz. Yeryüzünde kötü ne varsa bir darbeyle yıkılabileceği gibi saf, ama delice bir inanç, Erasmus'ta bütünüyle eksiktir, – ben tek başıma bir şey değiştiremeyecek olduktan sonra, görünüşte bu başkalarını ve kendini aldatma, insanın yaradılışından gelen bir gerçek olduğuna göre, diye düşünür, dış dünya ile aramdaki uyumu ve ilişkileri neden bozayım? Akıllı kişi yakınmaz. Bilge kişi kendini heyecana kaptırmaz: Dikkatli bakışlarıyla ve dudaklarında aşağılayıcı bir gülümsemeyle çevresinde tozutup duran deliliğe bakar yalnızca ve Dante'nin "*guarda e passa!*"¹ öğüdüne uyarak kendi ısrar ettiği yolda gider.

Ama kimi zaman keyifli bir esinti, çok kısa bir süre için bile olsa, bilge kişinin de sert ve kaderine boyun

¹ (İt.) Bak ve geç. (Ç.N.)

eğdiğini dile getiren bakışlarını yumuşatır: O zaman o kişi gülümser ve bu ironik gülümseme ile dünyayı aydınlatır. O günlerde (1509) Erasmus'un yolu Alpler'den geçiyordu; İtalya'dan dönmekteydi. İtalya'da kilisenin tam anlamıyla dinsel bir çöküntü içerisinde olduğunu görmüştü; Papa Julius, çevresindeki savaşçılarla bir *Condottiere*'den¹ farksızdı; piskoposlar havarilere yakışan bir sadelik içerisinde olacakları yerde, ihtişam ve israf içerisinde yaşamaktaydılar; Erasmus, sarsıntılar içindeki bu ülkede gözlerini savaş hırsı bürümüş olan prensleri görmüştü; iktidar sahiplerinin sonsuz cüretine ve halkın korkunç yoksulluğuna tanık olmuştu; bakışlarını bir kez daha saçmalığın uçurumunun derinliklerine çevirmişti. Oysa dönüşte bunların tümü karanlık bir bulut gibi Alpler'in güneş ışığında yüzen zirvelerinin ötesinde kalmıştı; yalnızca kitaplar için yaşayan bilgin Erasmus, at sırtındaydı ve –mutlu bir rastlantı olarak!– normal zamanda yorumlayıcı merakının takılıp kaldığı filoloji malzemesi, yani kodeks ve parşömenleri yanında değildi. İçine girdiği bu özgür havada ruhu da alabildiğine özgürdü; içinde oynama ve coşma isteği vardı. İşte tam bu sırada, bir kelebek gibi alacalı ve büyüleyici güzellikte bir düşünce uçup dolandı kafasının içinde ve Erasmus, bu mutlu yolculuktan dönerken onu da beraberinde götürdü. İngiltere'ye ayak basar basmaz Thomas Morus'un kent dışındaki aydınlık villasında o kısa taşlamayı kaleme aldı. Gerçekte bunu yapmaktaki amacı, yalnızca çevresindekileri eğlendirmektir ve bu yazıyı, Thomas Morus'un onuruna, "*Encomium moriae*" şeklinde bir kelime oyunuyla adlandırdı. (Latincesi "*Laus stultitiae*" olan bu başlığa en yakın çeviri "*Deliliğe Övgü*" olabilir.)

Erasmus'un ciddi, ağır ve bilimselliğin olanca ağırlığını taşıyan asıl eserleriyle karşılaştırıldığında, bu kı-

¹ 14. ve 15. yüzyıllarda İtalya'da paralı askerlerin komutanlarına verilen ad. (Ç.N.)

sa ve edepsizce bir dille kaleme alınmış olan taşlama, ilk anda biraz çocukça, içerik açısından da yoksul ve hafif kaçır. Ne var ki, sanat eserlerinin iç tutarlılığını sağlayan öğeler, çapın genişliği ve ağırlık değildir; politika alanında nasıl tek bir çekirdek sözcük, bir espri çoğu kez Demostenesvari bir söylevden daha çok etki uyandırırsa, edebiyat alanında da küçük eserler çoğu kez silindir gibi eserlerden çok daha uzun ömürlü olur; Voltaire'in kaleme aldığı yüz seksen ciltten yalnız kısa "*Candide*" anlatısı canlı kalmıştır; yazma düşkünü Erasmus'un sayısız kalın kitapları arasından günümüze kadar kalabileni de yalnızca yazarın keyifli bir anında bir rastlantının çocuğu olarak ortaya çıkan, adeta bize göz kırpan bir espriyi andıran "*Laus stultitiae*"dir.

Bu eserdeki eşsiz ve yinelenmesi olanaksız sanatsal beceri, kaynağını dâhiyane bir maskeli oyun düzende bulur: Erasmus, yeryüzünün iktidar sahiplerine yönelik düşündüğü acı hakikatleri dile getirmek için kendisi konuşacak yerde, sözü Stultitia'ya, yani deliliğe bırakmış, kendi kendisini övsün diye Stultitia'yı, yani deliliği kürsüye çıkarmıştır. Böylece ortaya eğlendirici bir *Quiproquo*¹ çıkmıştır. Gerçekte sözün kimde olduğu hiçbir zaman anlaşılamaz: Konuşan, Erasmus mudur, yoksa en kaba ve küstah sözcükleri bile mazur görülmesi gereken deliliğin kendisi mi? Erasmus, bu çift anlamlılıkla, eserindeki bütün saldırıları için kendine sarsılmaz bir konum yaratmış olur; onun kendi düşüncesini saptayabilmek olanaksızdır ve biri kalkıp da Erasmus'un savurganca dört bir yana saçtığı, değdiği yeri yakan kırbaç darbelerinden, insanı ısırarak bir alaycı sözcükten ötürü onu sorumlu tutacak olsa, o zaman Erasmus şakacı bir ifadeyle kendini şöyle savuna-

¹ (Lat.) Biri yerine bir başkası. Kimin yerine kimin konuştuğunun belli olmaması demektir. (Ç.N.)

bilecektir: “Bu benden değil, sayın Stultitia Hanımefendi’nin ağzından çıktı; bir delinin konuşmasını kim ciddiye alır ki?” Sansürün ve Engizisyon’un egemen olduğu dönemlerde, içinde yaşanan zamana yönelik eleştirileri alaylar ve simgeler aracılığıyla dünyanın her yanına kaçırmak, öteden beri özgür düşünenlerin karanlık çağlardaki tek çareleri olagelmıştır; ancak, delilere tanınan bu kutsal dileğince konuşabilme hakkını, Erasmus’un bu taşlamada, kuşağının ilk, en yürekli ve aynı zamanda da sanat değeri en yüksek eseri olan bu taşlamada yaptığından daha ustaca kullanana pek az rastlanmıştır. Bu eserde ciddiyet ve şaka, bilgi ve neşeli takılmalar, gerçek ve abartma renkli bir yumak içerisinde birleşmiştir; bu yumağı tutmak ve ciddi olarak çözmek isteyen, onu sürekli elinden kaçıır. Ve çağdaşlarının kaba saba söz düellolarıyla, ilkel sövüp saymalarıyla karşılaştırıldığında, bu kadar göz kamaştırıcı bir havai fişek şenliğinin, nasıl olup da bir düşünce karanlığının ortasında bütün bir yüzyılı neşeye boğduğu ve kurtardığı çok iyi anlaşılır.

Taşlama, şakacı bir anlatımla başlar. Sırtında profesör cüppesi, başında ise çingiraklı soytarı külahı bulunan Bayan Stultitia (Holbein, deliliği böyle resmetmiştir) kürsüye çıkar ve kendi onuruna akademik bir övgü söylevi verir. Cariyeleri Dalkavukluk ve Bencilik’le birlikte, dünya çarkının dönmesini sağlayan, yalnızca ve yalnızca kendisidir. “Ben olmadığım takdirde, yaşamda herhangi bir beraberlik ne zevkli ne de sürekli olabilir; birbirlerini bazen aldatmadıkları, bazen birbirlerinin yüzüne gülüp akıllıca ödün vermesini beceremedikleri ve son olarak da bütün bunlara bir tutam delilikle lezzet katılmadığı takdirde, ne halk uzun süre hükümdarına ne efendi uşağına ne hizmetçi saygıdeğer hanımına ne öğretmen öğrencisine ne dost dostuna ne karı kocasına ne hancı müşterisine ne de yol arka-

daşları birbirlerine dayanabilirlerdi, kısacası kimse kimseyle geçinemezdi.” Tüccar, yalnızca parayı aşırı önemsemesi sayesinde çalışabilir; yazar ve şair, yalnızca “aslında boş bir şey olan ünün çekiciliği”, ölümsüzlük yanılması yüzünden yaratır; savaşçı salt çılgınlığı nedeniyle yüreklilik gösterir. Soğukkanlı ve akli başında bir insan her savaştan kaçır, yalnızca en gerekli olanı kazanmak için çaba harcar; içine, insanı sonsuzluğa susatan delilik tohumu serpilmemiş hiç kimse elini oynatıp kafasını zorlamaz. Bu satırların ardından, neşeli paradokslar birbirini izler. Yalnız o, evet yalnızca deliliği bağışlayan Stultitia, insanları mutlu kılmaktadır, her insan tutkusuna ne kadar körü körüne bağlı kalırsa, ne kadar akıldan uzak yaşarsa, o kadar mutludur. Çünkü kafa yormanın ve kendine acı çektirmenin her türlü ruhu karartır; zevk, hiçbir zaman zihin açıklığından, akıllılıktan kaynaklanmaz, ama yalnızca esriklikten, coşkulardan, kendinden geçmekten, delilikten doğabilir; gerçek anlamda yaşayabilmek, her zaman ancak bir tutam deliliğe de yer verildiği takdirde olanaklıdır ve adil olan, tutkuların egemenliğine girmeyip her şeyi açık seçik görebilen, hiçbir zaman normal insan değildir, tersine, bir tür anormalliğin temsilcisidir: “Yaşamda ancak deliliğe yakalanmış olana gerçek anlamda insan denebilir.” Bu nedenle Stultitia, kendini yanaklarını şişire şişire, tüm insan çabalarının gerçek itici gücü diye över, herkesi baştan çıkarmayı amaçlayan bir söylevle, yeryüzünde göklere çıkarılan tüm erdemlerin, açık görüşlülüğün ve ileri görüşlülüğün, içtenliğin ve dürüstlüğün aslında bunlara sahip olanın yaşamını nasıl yalnızca zehir etmeye yaradığını anlatır; ayrıca kültürlü bir hanımefendi olduğu için de, sözlerini desteklemek amacıyla ve övünerek Sofokles’ten alıntı yapar: “Hayat, ancak anlaşılmadığı takdirde zevklidir.”

Stultitia, katı akademik bir tutumla tezini nokta nokta gerekçelendirmek için, delilik halatının ucunda-ki bütün tanıklarını bir bir çağırır. Bu büyük geçit boyunca her kesim kendi özel deliliğini sergiler. Yürüyüşe hepsi katılırlar: geveze hatipler, kılı kırk yaran hukuk bilginleri, her biri evreni kendi çuvalına tıkıştırmak isteyen filozoflar, soyluluklarıyla övünenler, tefeciler, skolastikler ve yazarlar, kumarbazlar ve savaşçılar ve son olarak da duygular evreninin ezeli ve ebedi delileri, yani kendi sevgililerinde tüm güzelliklerin ve zevklerin toplandığına inanan âşıklar. Erasmus, o eşsiz dünya görüşüyle insanoğlunun deliliğinin sergilendiği görkemli bir galeri oluşturur; büyük komedi yazarlarının, bir Molière'in, bir Ben Jonson'un, Erasmus'un hafif çizgilerle değindiği bu karikatürleri gerçek insanların kalıbına dökmeleri için bu kukla gösterisine şöyle bir el atmaları yetmiştir. İnsanoğlunun deliliğinin hiçbir türü esirgenmemiş, unutulmamıştır ve Erasmus'un kalkanı da işte bu yetkinliktir. Çünkü hiçbir kesim kayırılmamış olduğuna göre, kim kendisiyle daha çok alay edildiğini ileri sürebilir? Erasmus'un tüm evrenselliği, entelektüel güçlerinin tümü, şakacılığı ve bilgisi, açık görüşlülüğü ve mizah yanı en sonunda ilk kez bu yapıtla etkinlik kazanmaktadır. Dünyaya bakışındaki kuşkucu ve üstün yanı, burada yükselmekte olan bir roketin saçtığı yüzlerce kıvılcım ve renk cümbüşü gibi bir araya gelir; büyük bir düşünce adamı, bu noktada doruğuna varır.

Ama olayın derinine inmek gerekirse, bu eser Erasmus için sadece bir şaka olmanın ötesindeydi ve Erasmus, kendini görünüşte küçük çapta olan bu eser aracılığıyla, ötekilerinde olduğundan daha yetkin biçimde dile getirebildi; çünkü en sevdiği eser olan "*Laus stultitiae*", aynı zamanda kendi yaradılışının en derinde yatan noktalarına yönelik ruhsal bir özhesap-

laşma niteliğindeydi. Hiçbir şey ve hiç kimse konusunda kendi kendisini aldatmayan Erasmus, edebiyata yönelmesinde, gerçek bir yaratıcı olmakta kendisini engelleyen o esrarlı zayıflığın en derinde yatan nedenini biliyordu: Erasmus hep aşırı akılcı bir tavırda kalıyor, duygularında yeterince tutkulu olamıyordu; yan tutmaması ve her şeyin üzerinde kalması, onu canlı olmanın çevresi dışına çıkarmaktaydı. Akıl her zaman yalnızca düzenleyici bir güçtür, ama hiçbir zaman tek başına yaratıcı bir güç değildir; asıl üretici yan, gerçekten de hep bir deliliğin varlığını şart kılar. Delilikten bu denli şaşılabilir ölçüde yoksun olduğu içindir ki Erasmus, yaşamı boyunca tutkusuz bir insan, yaşamın en uç noktadaki mutluluğunu, kendini mutlak anlamda adanmış, kendini savurganca harcamaya yönelik o kutsal tutumu hiçbir zaman tanımamış, soğukkanlı ve büyük bir adaletsever olarak kaldı. İlk kez ve aynı zamanda da son kez olmak üzere bu kitap sayesinde ki Erasmus'un akılcılığından, haktanırlığından, sorumluluk duygusundan, dengeliliğinden ötürü gizli den gizliye acı çekmiş olduğu sezilmektedir. Ve nasıl bir sanatçı kendisinde eksik olanı, özlemini çektiğini bir tipe dönüştürdüğünde yaratma eylemini en kendine güvenir biçimde gerçekleştirirse, burada da deliliğin o neşeli övgüsünü kaleme alacak ve yalnızca akla tapanlarla en akılcı biçimde alay edecek en uygun kişi olarak Erasmus gibi tam bir akıl adamı ortaya çıkmıştır.

Ancak bir başka açıdan da, kitabın üstün maskeleyen sanatına kapılarak, gerçek amacı konusunda yanılgıya düşmemek gerekir. Bu görünüşte şaka niteliğindeki *Deliliğe Övgü*, takındığı karnaval maskesinin ardında çağının en tehlikeli kitaplarından biriydi ve bize bugün ince buluşlarla dolu bir şenlik gibi gelen olay, gerçekte Almanya'daki Reform hareketinin önündeki engelleri temizleyen bir patlamaydı. *Deliliğe Övgü*, bu-

güne kadar kaleme alınmış en etkili taşlamalardan biridir. O zamanlar hacılar, papalarla kardinallerin, İtalyan Rönesans prenslerinin savurgan ve ahlaktan uzak yaşamlarını sürdürdükleri Roma'dan şaşkınlık ve düş kırıklığıyla dönmekteydiler; gerçek dindarlar “kilisenin tepeden tırnağa bir reform geçirmesini” gittikçe daha sabırsızlıkla ister olmuşlardı. Gelgelelim görkemli papaların Roma'sı, en iyi niyetli itirazları bile geri çevirmekteydi; aşırı yüksek sesle ve aşırı coşkulu konuşmuş olanlar, ağızları tıkalı olarak günahlarının kefareti odun yığınlarının üstünde ödüyorlardı; kutsal tasvirlerin alım-satımındaki yolsuzlukların ve günahların para karşılığı bağışlanması saçmalığının yarattığı öfke, ancak halk ağzından çıkma kaba saba dizeler ya da bol küfürlü fıkralar aracılığıyla gizlice boşalabiliyordu; üstünde papayı kan emen dev bir örümcek olarak tasvir eden resimlerin bulunduğu bildiriler, el altından dolaştırılmaktaydı. Erasmus, kitabıyla papalığın günahlar listesini açıkça çağın duvarına asmış oluyordu: Çok-anlamlılık yaratma konusunda bir usta sıfatıyla, söylenmesi tehlikeli ve zorunlu ne varsa, Stultitia'nın ağzından din alanındaki yozlaşmalara güçlü bir saldırı olarak yöneltmedeki o büyük sanatsal becerisinden yararlanarak söylüyordu. Ve kırbacı indirenin görünüşte yalnızca bir delinin eli olmasına rağmen, aşağıdaki türden sözlerin eleştirel amacını herkes derhal anlamaktaydı: “En yüksek makamlardaki rahipler, papalar, Hazreti İsa'nın vekilleri yaşam biçimlerini onunkine benzetmek için çaba harcasalardı, onun yoksulluklarına ve çektiği zahmetlere katlansalardı, onun çarmihini sırtlansalardı, dünya nimetlerini hakir görme tavrını paylaşısalardı, o zaman dünyada onlardan daha acınmaya değer kimse kalır mıydı? Bilgelik bir kez olsun ruhlarını ele geçirseydi, o zaman kutsal pederler ne hazineler yitirirlerdi! O zaman o dev servetlerin, Tanrısal

saygınlıkların, onca makamların ve rütbelerin dağıtılmasının, bir sürü ayrıcalığın, türlü vergilerin, zevklerin ve eğlencelerin yerini uykusuz geceler, oruç tutulan günler, dualar, gözyaşları, ayinler ve daha bin türlü zahmet alırdı.” Ve Stultitia, deli rolünden bir çırpıda sıyrılarak gelecekteki Reform hareketinin talebini dünyaya açıkça ilan eder: “Hazreti İsa’nın tüm öğretisi yumuşakbaşlılığa, sabra ve dünya nimetlerini önemsememeye dayandığından, burada ne denilmek istendiği açıktır. Hazreti İsa, vekilini tam anlamıyla kendi doğrultusunda hazırlamak istemiş, bu nedenle de onlara, havarilik makamına her şeyden arınmış olarak geçebilme-leri için, yalnızca pabuçlarını çıkartmalarını ve ceplerini boşaltmalarını değil, ama sırtlarındakileri de çıkartmalarını buyurmuştur. Onlar, yanlarında bir kılıçtan başka bir şey taşımayacaklardır; ama bu, yağma ve cinayetlerde kullanılan kılıç değil, düşüncenin ruhun en derin noktalarına kadar giren ve yüreklerde yalnızca dindarlık hüküm sürsün diye, bir vuruşta tüm tutkuları öldüren kılıcıdır.”

Şaka, bir çırpıda bıçak gibi keskin ciddiyete dönüşmüştür. Soyтары külahının altından çağın büyük eleştir-meninin o aldatılması olanaksız ve acımasız bakışları görünür; binlerce ve yüz binlerce insanın dudaklarında gizlice yanıp tutuşan sözleri delilik söylemiştir. Köklü bir kilise reformunun zorunluluğu, çağın başkaca herhangi bir metninde yapıldığından çok daha güçlü, ısrarlı ve herkesçe anlaşılır biçimde dünyanın bilinci önünde sergilenmektedir. Bir “yeni” kurulmaya başlanmazdan önce, her zaman başlangıçta bir var olan’ın otoritesinin sarsılması gerekir. Düşünce alanındaki bütün devrimlerde eleştirici, aydınlatıcı insan, yaratıcının ve reformcunun önünden gider: Toprak, ancak sürüldükten sonra ekilmeye hazır olur.

Fakat salt olumsuzlama ve kısır eleştiri, hiçbir alan-

da Erasmus'un düşünsel tavrına uymaz; Erasmus yanlışlığı gösterdiğinde, bunu yalnızca doğruyu istemek için yapar, ama hiçbir zaman kendini beğenmiş bir tavrıla, sırf azarlamaktan hoşlandığı için azarlamaya kalkı maz. Bu ho g r l  kişiliğe hiçbir şey, Katolik Kilisesi'ne yöneltilecek kaba bir saldırı kadar yabancı değildir: Bir hümanist olarak Erasmus, kiliseye yönelik bir ba kaldırıyı değil, ama bir "*reflorescentia*"yı, din alanında bir Rönesans'ı, Hristiyan d  ncesinin Hazreti İsa zamanındaki arılığına geri dönülerek yenilenmesini d  ler. Kısa süre önce, Rönesans döneminde sanat ve bilim, antik örneklere dönülmesi sayesinde görkemli bir biçimde gen le mi tir; Erasmus da buna bakarak gösteriş içerisinde boğulmuş kilisenin en özgün kaynağını kazıp yeniden ortaya çıkarması, öğretinin yeniden İncillere ve Hazreti İsa'nın kendi sözlerine dayandırılması, "dogmatik öğretilerin perdelediği İsa'nın yeniden bulunması" yoluyla arınacağına inanmaktadır. Erasmus, sürekli yinedediği bu istekle –her yerde olduğu gibi, burada da bir  nc  sıfatıyla– Reform hareketinin ba ını çeker.

Ne var ki Hümanizm,  z  bakımından hiçbir zaman devrimci değildir ve Erasmus, düşünceleriyle kilise reformu için en önemli hazırlıkları ger ekle tirmi  olmakla birlikte, uzla tırıcı, en ileri ölçüde barı tan yana kişiliğinden ötürü kiliseyi açıkça bölmekten çok korkar. Erasmus, hiçbir zaman Luther'in, Zwingli'nin ya da Calvin'in sert ve her itirazı yok sayan tavrıyla Katolik Kilisesi'nde neyin doğru, neyin yanlış, hangi takdislerin yerinde, hangilerinin yersiz olduğunu,  araplı ekmek ayınınin tüzel mi, yoksa t z dışı mı anlaşılması gerektiğini saptamaya kalkı maz; o, salt biçimlere bağlı kalmakla Hristiyan inancının  z n n e anlamlı olmadığını, bir insanın inancının ger ek  l  s n n yalnızca onun i  dünyasında aranabileceğini belirtmekle yetinir. Erasmus'a g re bir Hristiyan'ı Hristiyan yapan, ermi lere

nis ac rusticanæ, cuius meminit Lúcianus in libro de saltatione, meminit & Pollux libro quarto, capite. xii. περί εἰδῶν ὀρχήσεως. τὴν εἰτακολό.) Vox ficta, qua representat saltatio Cyclopis Polyphemi, unde & Horatius, Salta ret ut Cyclopa rogabat. Meminit Aristophanes in Pluto. γυμνοπόδιον.) & (hoc saltationis gen^{us} a nuditate pedū dictū, γυμνὸν ἐπὶ nudū, ποῦς pes diciē, Atellanas) Atellana saltationis est genus in quo, obscenis gesticationibus libido representabat, ab Atella civitate vocatū. Pan.) Nam & is fistulam habet

υμεῖς.
saltationis

Hans Holbein'ın (Genç) çizimleriyle Erasmus'un "Deliliğe Övgü"sünden bir sayfa, Basel 1515.

saygı duyması, hac görevini yerine getirmesi ve ilahiler söylemesi, üretkenlikten uzak “Yahudi öğretisi”ne dayanan Tanrıbilimsel skolastiğin inancını paylaşması değil, ama ruhsal değeri, bir insan, bir Hristiyan olarak hayat-taki tavrıdır. Ermişlere hizmet etmenin en iyi yolu, onların kemiklerini toplayıp kutsamak, mezarlarına hacca gitmek ve çok mum yakmak değil, ama onların din doğrultusundaki davranış biçimlerini insanın kendi özel yaşamında en yetkin biçimde yinelemeye çalışmasıdır. Bütün dinsel tören kurallarına uyulmasından ve duaların edilmesinden, oruç tutmaktan ve ilahi okumaktan daha önemli olan, İsa doğrultusunda bir özel hayat yaşamaktır. “Bizim dinimizin özü, barış ve birliktir.” Erasmus, her yerde olduğu gibi burada da canlı olanı kalıplar içerisinde boğulmaya bırakacak yerde, tüm insanlığa ortak bir düzeye çıkarma çabasıdadır. Bilinçli bir tutumla ve din ile evrensel-hümanist ortam arasında ilişki kurabilmek için, Hristiyanlığı yalnızca kilisenin kalıplarında kalmaktan kurtarmaya çalışır; ta başlangıçtan bu yana uluslarda ve dinlerde ahlak açısından yetkinliğe ulaşmış ne varsa, üretken bir öge niteliğiyle Hristiyanlık düşüncesini çatısı altına almak için çaba harcar ve dar görüşlülüğün, dogmatik bağnazlığın egemenliğindeki bir yüzyılın ortasında, bu büyük hümanist dünyaya yeni boyutlar kazandıran şu olağanüstü sözü söyler: “Doğruya nerede rastlarsan, ona Hristiyanlığın doğrusu gözüyle bak.” Böylece, tüm zamanlara ve tüm alanlara uzanan bir köprü kurulmuş olmaktadır. Erasmus gibi, özgür bir düşünce evreniyle bilgeliği, insanlığı ve ahlaklılığı her yerde en yüksek düzeydeki insanlığın dışlaşma biçimleri, böylece de başlı başına Hristiyanlığın kendisi sayanlar, artık sırtlarında papaz cüppesi bulunan bağnazlar gibi antik çağ filozoflarını cehenneme sürmeyecekler (“Ermiş Sokrates,” diye bağırır bir defasında Erasmus hayranlıkla), ama “tıpkı Yahudilerin Mı-

sır'dan göç ederken, tapınağı süslemek amacıyla altın ve gümüş eşyalarını da yanlarında götürmeleri gibi" geçmişte soylu ve büyük olan ne varsa, dinin çatısı altına taşıyacaklardır. Erasmus'un din anlayışına göre, herhangi bir zamanda insan ahlakının önemli bir edimi niteliğini kazanmış hiçbir şey, Hristiyanlıktan kesin sınırlarla ayrılmalıdır, çünkü insanlık açısından Hristiyanlığın doğruları, Hristiyanlığın dışındaki inançların doğruları diye bir ayrım söz konusu olmayıp doğruluk tüm dışlaşma biçimleriyle Tanrısalıdır. Bu nedenle Erasmus, hiçbir zaman kökenini İsa'da bulan bir Tanrıbilim'den, bir inanç öğretisinden söz etmez; ama "İsa'nın felsefesi"nden, yani bir yaşama öğretisinden söz eder: Ona göre Hristiyanlık, yüksek ve insancı ahlaklılığı dile getirmek için kullanılan bir başka sözcüktür.

Erasmus'un bu temel düşünceleri, kutsal kitaplara ilişkin ve güçlü bir temele dayanan Katolik yorumlarının gücüyle ve mistiklerin o hararetle sevgi tutkularıyla karşılaştırıldığında belki biraz sık ve genel gelebilir; ama bu düşünceler insancıdır; bilginin her alanında olduğu gibi burada da Erasmus'un etkisinin özelliği, çok derine inmesi değil, ama enginlere yayılmasıdır. Erasmus'un soylu bir hanımın kocasına uyarı olması için, onun dileği üzerine, yani bir rastlantı sonucu kaleme aldığı "*Enchiridion Militis Christiani*" (Hristiyan Savaşçısının Elkitabı) adlı kitap, halka yönelik bir Tanrıbilim'i konu alan bir elkitabı niteliğini kazanır ve savaşçı nitelikteki köklü istemleriyle birlikte gelen Reform hareketi, bu kitap sayesinde tarlayı ekilmeye hazır bulur. Ne var ki Erasmus'un, çöllerin ortasındaki bu yalnız peygamberin misyonu böyle bir kavgayı kışkırtmak değil, ama var olan savaş tehlikesini dengeleyici önerilerin yardımıyla son anda savuşturmadır; konsillerde ufacak dogmatik ayrıntılar uğruna en acımasız kutuplaşmaların ortaya çıktığı bir dönemde Erasmus'un

düşlediği, tüm dinsel inançların son bir senteze varması ve Hristiyanlık'ta, Tanrı'ya inancı tam anlamıyla insanlığın dini kılmak amacıyla bütün dünyayı sürekli olarak kavga ve çekişmelerden arındıracak bir *rinascimento*'nun gerçekleşmesidir.

Aynı düşüncenin nasıl birkaç kez anlatılabileceğini bilmesi, Erasmus'un çokyönlülüğünden kaynaklanan özellikleri arasındadır. Çağının bu yanıltılması ve saptırılması olanaksız eleştirmeni, *Deliliğe Övgü*'de Katolik Kilisesi içerisindeki yozlaşmayı sergilemiş, *Hristiyan Savaşçısının Elkitabı*'nda ise içselleştirilmiş ve tümüyle insancı kılınmış bir dindarlığa ilişkin, herkesçe anlaşılabilecek bir idealin düşünüyü dile getirmenin önderliğini yapmıştır; ama aynı zamanda da zorunlu saydığı bir çabaya, "Hristiyanlığın kaynaklarının yeniden ortaya çıkarılması" çabasına da girişip bu konuya ilişkin kuramını eyleme dönüştürür; metin eleştirmeni, filolog ve yorumcu olarak İncilleri Yunanca'dan Latince'ye yeniden çevirir; bu, Luther'in Almanca İncil çevirisi için hazırlayıcı nitelikte ve o çağ açısından onunla aşağı yukarı aynı önemde bir eylemdir.

Gerçek inancın kaynaklarına geri dönmek, bu kaynakları henüz Tanrısal aralıkları içerisinde ve hiçbir dogmayla karışmamış oldukları yerde aramak – Erasmus'un yeni hümanist Tanrıbilim için öngördüğü hedef buydu ve zamanın neyi gereksindiğine ilişkin son derece yerinde sezgisiyle, Luther'den on beş yıl önce asıl önemli çabanın bu olduğuna dikkatleri çekmişti. 1504'te şunları yazmıştır: "Kutsal yazılara doğru nasıl yelken açmış olduğumu ve onlara giden yolda beni engelleyen, hatta geciktiren her şeyden nasıl nefret ettiğimi anlatamam." İsa'nın İncillerde anlatılan hayatı artık daha fazla rahiplerin, Latince bilenlerin bir ayrıcalığı olarak kalmamalıdır; halkın tamamının bundan payını

alması gerekli ve zorunludur; “bunları çiftçi sabanın, dokumacı da tezgâhının başında okumalıdır”, analar Hristiyanlığın bu özünü anlatabilmelidirler. Ancak Erasmus ulusal dillerden birine çeviri yapmaya ilişkin bu büyük düşünceyi desteklemeye kalkışmazdan önce, kilisenin itiraz etmediği ve onayladığı tek Kutsal Kitap çevirisi olan *Vulgata*’nın da sonradan pek çok kez anlamını bulandıran değişikliklere uğradığını ve filolojik bakımdan tartışma götürür olduğunu anlar. Oysa gerçek, her türlü yanlıştan arınmış olmalıdır; bu yüzden Erasmus, Kutsal Kitap’ı bir kez daha Latince’ye çevirmek, bu arada özgün metinden sapmaları ve daha özgür çevrilen bölümleri ayrı bir şerhte eleştirel bir tutumla belirtmek gibi dev bir çabaya girer. 1516’da Latince ve Yunanca olarak Basel’deki Froben Yayınevi’nde çıkan bu yeni Kutsal Kitap çevirisi, bir başka devrimci adımdır: Özgür düşünceyle gerçekleştirilen araştırmacı ruh, böylece son fakülteye, yani Tanrıbilim alanına da zafer kazanarak girmiştir. Ama Erasmus’un tipik özelliği, burada da kendini gösterir: Devrim yaptığı yerde de dış biçimlere o kadar ustalıkla bağlı kalır ki, en güçlü atılımı bile itici olmaz. Erasmus, Tanrıbilimcilerin tüm saldırılarını daha başlangıçta durdurabilmek için bu ilk özgür Kutsal Kitap çevirisini kilisenin başına, yani papaya ithaf eder; kendisi de hümanist anlayışta olan Papa X. Leo, yazdığı dostça bir mektupla “çok sevindik” diyerek yanıt verir, dahası, Erasmus’un bu kutsal yapıt için harcadığı çabayı över. Bireysel olarak Erasmus, uzlaştırıcı kişiliği sayesinde kilisenin anlayışı doğrultusundaki bilimsel araştırmalarla, özgür anlayışın egemen olduğu bilimsel araştırmalar arasında ortaya çıkan ve başkalarını en korkunç düşmanlıklara sürükleyen çatışmaları her zaman aşmasını bilmiştir: Bağdaştırıcı dehası ve yumuşak bir denge kurabilme sanatı, en büyük gerginliklerin egemen olduğu bu alanda da galebe çalmıştır.

Bu üç kitapla Erasmus, çağını kazanmıştır. Kuşağının en can alıcı sorunu konusunda aydınlığa götüren sözü söylemiştir ve içinde yaşadığı zamanın en önemli sorunlarını dile getirirken kullandığı sakin, herkesçe anlaşılır, insancı ifade, kendisine ölçüsüz sempati kazandırmıştır. Aklın gücüyle bir ilerlemeyi olanaklı sayanlara insanlık her zaman derin bir şükran duyar ve yeni bir yüzyılın, bütün o heyecanlı papazlardan, kavgacı bağnazlardan, uslanmaz alaycılardan ve ne söyledikleri anlaşılmayan, skolastik kafalı profesörlerden sonra Avrupa'da en sonunda din ve düşünce düzeyindeki konuları salt insancı bakış açısından değerlendiren bir adama, tüm aksaklıklarına karşın bu dünyaya dost olan, inanan ve bu dünyayı açıklığa kavuşturmak isteyen birine kavuşmaktan duyduğu mutluluğu anlamak, güç değildir. Böylece tek bir insan kararlı bir tutumla zamanının en önemli sorununun üstüne gittiğinde, genelde ne olursa, bu kez de aynı şey yinelenir: Erasmus'un çevresini bir topluluk alır ve sessiz beklentisiyle onun yaratıcı gücünü çoğaltır. İnsanlığın yeni ortaya çıkan bilimler aracılığıyla ahlakileşmesine ve yücelmesine yönelik tüm güçler, umutlar ve sabırsızca bekleyişler, odak noktasını sonunda Erasmus'ta bulmuştur: Bu insanlara göre zamanını sarsan dev gerilimi ya Erasmus ortadan kaldırılabilecektir ya da hiç kimse. On altıncı yüzyılın başında Erasmus'un adı, yalnızca edebiyat alanında bir ün olmaktan çıkıp eşsiz bir güç simgesine dönüşür: Eğer Erasmus atılımcı olsaydı, bu gücü dünya tarihine geçecek, reformcu bir eylem doğrultusunda diktatörce kullanabilirdi. Ama onun dünyası, eylem değildir. O, açıklık getirebilir, ama yeni bir biçim veremez, hazırlayıcı olabilir, ama gerçekleştirici olamaz. Reform hareketi, alnında onunkini değil, bir başkasının adını taşıyacaktır, Erasmus'un ektiğini bir başkası biçecektir.

Hümanizmin Büyüklüğü ve Sınırları

Kırkinci ve ellinci yaşları arasındaki dönemde Rotterdamlı Erasmus, ününün doruğuna erişir: Avrupa, yüzlerce yıldır ondan daha büyüğünü tanımamıştır. Dürer, Raffaello, Leonardo, Paracelsus ya da Michelangelo dahil, çağdaşlarından hiçbirinin adı o günlerin ruhsal atmosferinde Erasmus'un ki kadar saygıyla anılmaz, hiçbir yazarın eserleri onunkiler kadar çok basılıp yaygınlaşmamıştır, onunkiyle ahlak ya da sanat alanında boy ölçüşebilecek başkaca bir ün yoktur. Erasmus, yeni başlayan on altıncı yüzyıl için bilgeliğin ta kendisidir, Melanchton'un Latince methiyesinde belirttiği gibi, *optimum et maximum*'dur, yani düşünülebilecek ne iyi ve en yücedir, bilim ve edebiyat alanında, din ve dünya işlerinde çürütülemez otoritedir. Kimi zaman "*doctor universalis*" diye, kimi zaman "bilimlerin prensi", "bilimsel çalışmaların babası" ve "dürüst bir Tanrıbilim'in koruyucusu" diye övülmekte, "dünyayı aydınlatan ışık", "Avrupa'nın Pythia"sı, "*vir incomparabilis et doctorum phoenix*" diye adlandırılmaktadır. Erasmus ne denli övülse azdır. Onun için Mutian, şöyle yazar: "Erasmus, tüm insani ölçülerin üzerindedir. O, ilahî bir varlıktır, yeri Tanrı katında olan bir varlık gibi, dinî bir saygıyla onurlandırılması gerekir."; bir başka hümanist, Came-ratius ise şöyle yazar: "Müzlerin evreninde yabancı sa-

yılmak istemeyen herkes, ona hayranlık duyuyor, onu göklere çıkararak övüyor. Biri ondan bir mektup almayı başarabildiği takdirde, ünü çok büyük oluyor ve zaferlerin en görkemlisini kutluyor. Onunla konuşabilen ise, cennete yeryüzünde kavuşuyor.”

Durum, gerçekten de böyledir: Daha kısa süre öncesine kadar kimselerin tanımadığı bu bilginin, o zamana kadar yaşamını ithaflarla, ders vererek ve yardım isteyen mektuplar yazarak güçlkle yürütebilmiş, alçaltıcı yaltaklanmalarla iktidar sahiplerinden bir lokma ve bir hırkaya yetecek kadar arpalıklar elde etmeye çalışan bu insanın yakınlığını kazanabilme uğruna bir yarıştı başlamıştır – şimdi ona talip olanlar, iktidar sahipleridir ve dünya iktidarıyla paranın düşünceye hizmet etmek zorunda kalması, her zaman zafer sevinçiyile izlenen bir oyun olagelmıştır. Artık imparatorlar, krallar, prensler ve dükler, bakanlar ve bilginler, papalar ve yüksek din adamları, birer bendesi gibi onun yakınlığını elde edebilmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar: Her iki dünyanın efendisi olan İmparator Karl, ona danışmanları arasında yer önerir; Erasmus’u VII. Henry İngiltere’ye, Avusturya İmparatoru Ferdinand Viyana’ya, I. François Paris’e çağırmaktadırlar; Hollanda’dan, Brabant’dan, Macaristan’dan, Polonya’dan ve Portekiz’den birbirinden çekici öneriler gelmektedir; beş üniversite ona bir kürsü sunabilmenin onuru için birbirleriyle çekişmektedirler, üç papadan saygı ifadeleriyle dolu mektuplar gelmektedir. Erasmus’un odasında zengin hayranlarının gönüllü vergileri olan altın kupalar ve gümüş takımlar birikmektedir; fiçılar dolu su şarap, değerli kitaplar gönderilmektedir; herkes onun ünüyle kendisinininkini pekiştirebilmek amacıyla gönlünü çelmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda hem akıllı, hem de kuşkucu bir insan olan Erasmus ise bütün bu armağanları ve onurları nazikçe kabul etmekte-

dir. Kendisine armağanlar verilmesine, övülmesine ve göklere çıkarılmasına ses çıkarmamakta, üstelik bütün bunlardan saklamaya gerek görmediği bir hoşnutluk da duymaktadır, ama kendini satmaz. Kendisine hizmet edilmesine izin verir, fakat kimsenin hizmetine girmez; bu tutumuyla da, her türlü ruhsal etkinin zorunlu önkoşulu saydığı o sanatçıya özgü iç özgürlüğünün ve satılmazlığın yılmaz öncüsü olur. Ancak kendi kendisi olarak kalabildiği sürece en büyük güce sahip olacağını bilmektedir; ününü bir yıldızın parlaklığı ve dinginliğiyle kendi çatısının üzerinde koruyacak yerde, o ünün peşinden saraydan saraya gezmenin son derece gereksiz bir delilik olacağını bilincindedir. Erasmus'un artık çoktandır kimseye gitmesine gerek yoktur; çünkü herkes ona gelmektedir. Basel, onun varlığı sayesinde bir başkent olur, düşünce hayatı bakımından dünyanın bir odak noktasına dönüşür. Kendi saygınlığını önemseyen hiçbir prens, hiçbir bilgin geçerken yolculuğuna ara verip bu büyük bilgine saygılarını sunmayı ihmal etmez, çünkü Erasmus'la konuşmuş olmak, artık her yerde kültürel alanda bir tür şövalyeliğe yükseltirme, ona yapılacak bir ziyaret ise (tıpkı on sekizinci yüzyılda Voltaire'e, on dokuzuncu yüzyılda da Goethe'ye yapılanlar gibi) göze görünmez ruhsal iktidarın simgesel taşıyıcısının önünde yapılan en somut saygı gösterisi anlamını taşır. Yüksek soylular ve bilginler, onun elinden bir imza alabilmek için günlerce sürecek bir hac yolculuğuna çıkmayı göze alırlar; papanın yeğeni olan bir kardinal, Erasmus'u üç kez boşuna yemeğe davet ettikten sonra, onu Froben'in kir pas içindeki basımevinde ziyaret etmeyi kendisi açısından hiç de onur kırıcı bulmaz. Erasmus'un yazdığı her mektup, alıcısı tarafından sırmalı kumaştan yapılma keselerde saklanır ve saygıyla eğilen dostlara kutsal bir emanetmiş gibi gösterilir, büyük ustanın bir öğüdü

tüm kapıların açılması için yeterlidir – Goethe ve Voltaire dahil, hiç kimse Avrupa’da tek başına ve salt tinsel varlığı nedeniyle bütün dünyayı bu kadar egemenliği altına alan bir güce sahip olmamıştır. Günümüz açısından baktığımızda, Erasmus’un bu üstün konumu ilk başta ne eserleriyle ne de kişiliğiyle tam olarak anlaşılabilir; bugün Erasmus’u akıllı, inancı çok yönlü, esin kaynağı olan ve çekici bir kişilik olarak tanımaktayız, ama çevresindekileri sürükleyici, dünyayı değiştiren bir düşünce adamı olarak değil. Gelgelelim Erasmus, yaşadığı yüzyıl için yalnızca edebiyat dünyasında kalan bir kişi olmanın ötesindeydi, o yüzyılın en gizli ruhsal özleminin simgesel anlatımına dönüşmüştü ve bu simgenin ta kendisiydi. Kendini yenilemek isteyen her çağ, idealini önce bir kişiliğe yansıtır, çağın ruhu kendi özünü somut bir biçimde kendi bilinç düzeyinde algılayabilmek için, her zaman önce bir insanı tip olarak seçer ve bu biricik, çoğu kez rasgele seçilmiş bireyi kendi ölçülerinin çok üzerine çıkarmakla, bir anlamda kendi coşkularından arınmış olur. Yeni duygular ve düşünceler her zaman yalnızca seçkin bir çevre tarafından anlaşılabilir, geniş kitle bunları hiçbir zaman soyut düzeyde değil, ama yalnızca somut ve insanbiçimci düzeyde kavrayabilir; bu nedenle yenilik, düşüncenin yerine bir insanı, bir görüntüyü, bir örneği koymaktan hoşlanır ve kendi kendisini inançla bunlara benzetmeye çalışır. Çağının bu dileği, kısa bir zaman parçası boyunca Erasmus’un kişiliğinde yetkin düzeyde belirginleşir, çünkü “*uomo universale*”, yani “evrensel insan”, tek-yanlılıktan uzak, çok bilen, geleceğe özgür biçimde bakabilen insan, yeni kuşağın ideal tipi olmuştur. Çağ, Hümanizmin çatısı altında kendi düşünme yürekliliğinin ve yeni umutlarının şenliğini yaşamaktadır. Tarihte ilk kez tinsel iktidar, salt miras yoluyla edinilen, geleneğe dayanan iktidarın önüne geç-

mektedir ve eski iktidar sahiplerinin buna gönüllü boyun eğmeleri, değer yargılarındaki bu değişimin ne kadar çabuk yerleştiğinin kanıtıdır. V. Karl'ın, saraylıların dehşet dolu bakışları önünde bir çobanın oğlu olan Tiziano'nun düşürdüğü bir fırçayı almak üzere eğilmesi, papanın, Michelangelo'nun kabaca verdiği buyruğa uyarak, ustayı rahatsız etmemek için Sixtina'dan çıkması, prenslerin ve piskoposların silah yerine ansızın kitaplar, resimler ve elyazmaları biriktirmeye koyulmaları - evet, bunların tümü de yalnızca birer simgedir ve bu kişilerin hepsi böyle davranmakla, Avrupa'da yaratıcı düşüncenin iktidara geçtiği ve sanat alanında yaratılanların, savaşlarla politikalar sonucunda yaratılanlardan daha uzun ömürlü olacakları olgusu önünde bayraklarını indirmiş olmaktadırlar. Avrupa, tarihinde ilk kez olarak anlamını ve misyonunu düşüncenin egemenliğinde, parçalanmışlıktan uzak bir Batı uygarlığının, örnek yapıtlar yaratan bir dünya kültürünün oluşturulmasında bulunmaktadır.

Çağ, bu yeni düşünce biçimi için bayraktar olarak Erasmus'u seçmiştir. Erasmus'u "*antibarbarus*" olarak, her türlü gericiliğe ve gelenekçiliğe savaş açan biri, daha yüksek düzeyde, daha özgür ve daha insancı bir insanlığın sözcüsü, gelecekteki bir dünya vatandaşlığı kavramının yol göstericisi olarak herkesten önde tutar. Bugün bizler o yüzyılın gözüpek ve sürekli arayan, görkemli bir boğuşmaya atılan, Faust'u çağrıştıran insanın, "*uomo universale*"nin bir başka ve daha derin tipinde, Leonardo ve Paracelsus'un temsil ettikleri tiple karşılaştırma kabul etmeyecek ölçüde daha görkemli biçimde belirginleşmiş olarak bulmaktayız. Oysa Erasmus'un o zamanlarki şansı, açık ve seçik (kimi zaman aşırı saydam bir biçimde) anlaşılabilirliği, yalnızca bilinebilecek olanla yetinmesi, aşırı nazik yaradılışı gibi, bugün son çözümlemede büyüklüğünü yıpratan

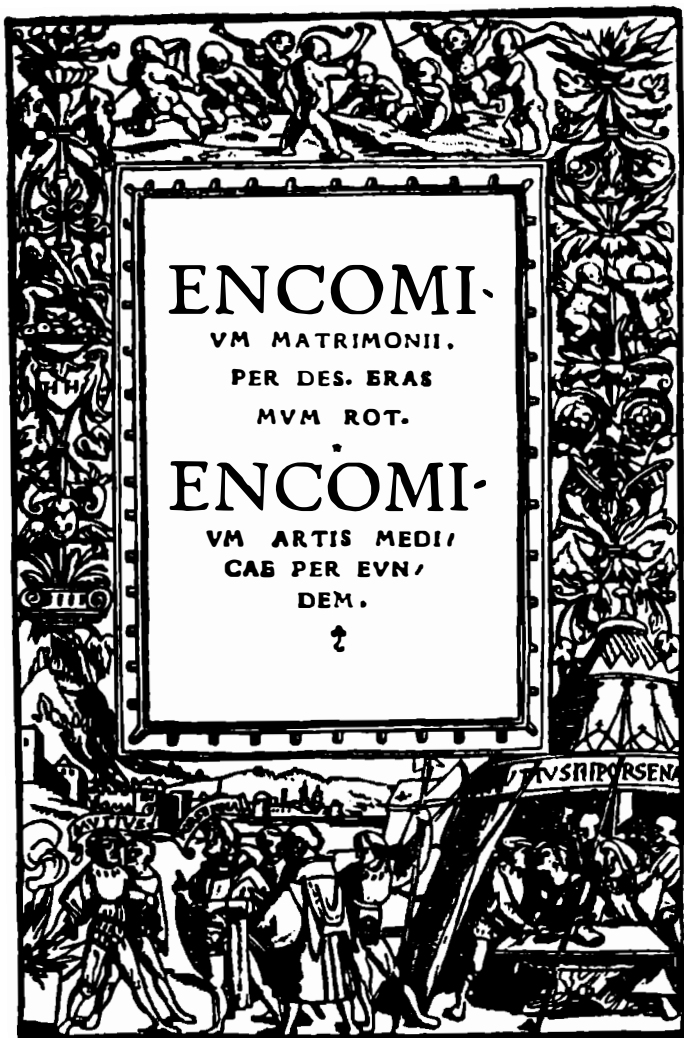
özellikleri idi. Ve zaman, içgüdüsel olarak doğru bir seçim yaptı: Dünyadaki her köklü yenilik, her köklü değişim, şansını önce öfkeli devrimcilerle değil, ama ılımlı reformcularla dener ve yaşadığı çağ Erasmus'u, sessiz, ama önüne geçilmez biçimde etkinliğini sürdüren aklın simgesi olarak görmüştür. Avrupa, görkemli bir an boyunca birlik ve bütünlük içerisinde bir uygarlığın hümanist düşünde birleşmiştir; bu uygarlık içerisinde tek bir dünya diliyle, tek bir dünya diniyle, tek bir dünya kültürüyle insanlığa yalnızca yıkımlar getiren o öncesiz parçalanmışlığa son verilmesi öngörülmüştür; bu unutulmaz deney, tuhaf bir biçimde Rotterdamlı Erasmus'un adına ve kişiliğine bağlı kalmıştır. Çünkü Erasmus'un düşünceleri, istekleri ve düşleri, dünya tarihinin kısa bir zaman dilimi boyunca Avrupa'ya egemen olmuştur ve Avrupa'nın kesin olarak birleştirilmesine ve barışa kavuşturulmasına yönelik bu arı ruhlu iradenin, hepimizin ortak vatanının kanla yazılan trajedisi içerisinde yalnızca çok çabuk unutilan bir sahne olarak kalması, hem Erasmus adına, hem de bizler adına müthiş bir yıkımdır.

Erasmus'un tarihte ilk kez olarak –gerçekten unutulmaz bir zaman dilimi!– Avrupa'nın tüm ülkelerini, tüm halklarını ve dillerini çatısı altına alan bu imparatorluğu, sertlikten uzak bir hükümdarlıktı. Bu imparatorluk kaba güce başvurulmaksızın, yalnızca ruhsal edimlerin inandırıcı gücüyle kurulduğundan, Hümanizm her türlü kaba güçten nefret eder. Yalnızca *per acclamationem* (çağrılarak) seçilmiş olması nedeniyle, Erasmus kendini hep haklı gören bir diktatörlüğü uygulamaktan kaçınır. Onun görünmeyen imparatorluğunun devlet ilkeleri, zora başvurmama ve iç özgürlüktür. Erasmus anlayışı, insanları kendi hümanist ideallerine bağlarken, daha önce hükümdarların ve dinlerin yaptığı gibi sabırsızca ve hoşgörüsüz değil, ama tıpkı

ışığın karanlıkta uçuşan hayvancıkları kendi tertemiz evrenine çekmesi gibi, henüz bilgisiz ve yoldan çıkmış olanları kendi aydınlığına yumuşak ve inandırıcı davranarak çağırmak ister. Hümanizm, emperyalist değildir, düşman tanımaz, uşakları da yoktur. Bu seçkin çevreye girmek istemeyen, dışarıda kalabilir, kendisine karşı zor kullanılmaz; yeni idealin zorla benimsetilmesine kalkışılmaz; her zaman iç dünyalardaki anlayışsızlıklardan kaynaklanan sabırsızlıklar, bu dünya çapındaki uzlaşma öğretisine yabancıdır. Ama öte yandan da bu yeni ruhsal loncaya girmek, kimseye yasaklanmaz. Eğitim ve kültür isteyen herkes, hümanist olabilir; her sınıftan her insan, erkek ya da kadın, şövalye ya da rahip, kral ya da tüccar, isterse bu özgür topluluğa katılabilir, hangi ırktan ve sınıftan geldiği, hangi ulustan olduğu, hangi dili konuştuğu sorulmaz. Böylece Avrupa düşünce evreninde yeni bir kavram ortaya çıkmaktadır: uluslarüstü. O zamana kadar insanlar arasında aşılmaz duvarlar gibi dikilen diller, artık halkları birbirinden ayırmamalıdır: Her yerde geçerli hümanist Latince aracılığıyla, bu ortak dil aracılığıyla bütün uluslar arasında bir köprü kurulur; bunun gibi, kapsamının aşırı darlığından ötürü yetersiz bir ideal olan vatan ideali, Avrupa idealince, başka deyişle uluslarüstü idealle aşılmalıdır. Erasmus, "*Querela pacis*"inde "Bütün dünya, ortak bir vatandır," diye ilan eder ve Avrupa'ya bu üst noktadan baktığında, uluslar arasındaki öldürücü düşmanlık, İngilizler, Almanlar ve Fransızlar arasındaki her türlü nefret gözüne bir saçmalık olarak gözükür: "İsa adının hepimizi birleştirmesine rağmen, bütün bu deli saçması adlandırmaların bizi hâlâ birbirimizden ayırması neden?" Avrupa'daki bütün bu düşmanlıklar, hümanist anlayıştaki insan için anlayış azlığından, eğitim yetersizliğinden kaynaklanan yanlış anlamalardan başka bir şey değildir ve gele-

cekteki Avrupalının görevi, kendini duygusal bir tutumla parçalanmış ülkelerin hükümdarlarının, bağınaz tarikatçıların ve ulusçu bencillerin kibirli isteklerine kaptırmak yerine, sürekli olarak insanları birbirlerine bağlayanları, ulusların karşısında Avrupa'yı, anavatan karşısında tüm insanlar için ortak olanı vurgulamak ve Hristiyanlık kavramını sadece bir dinsel topluluğu gösteren bir kavram olmaktan çıkarıp evrensel bir Hristiyanlık anlayışına, kendini adayarak hizmet etmeyi öngören, kendini beğenmişlikten arınmış bir insanlık sevgisine dönüştürmektir. Demek ki Erasmus idealinin hedefi, salt kozmopolit bir toplum oluşturmanın ötesindedir; bu ideal içerisinde daha o zamandan, düşünce düzeyinde yeni bir birlik ve bütünlük oluşturan bir Avrupa'ya yönelik kararlı bir irade dile gelmektedir. Gerçi daha önce Roma imparatorları, Büyük Karl gibileri Avrupa'yı birleştirmeyi denemişlerdir ve aynı deneyi sonradan Napoléon da yineleyecektir; ama bu iktidar sahipleri halkları ve devletleri kılıç ve ateşin yardımıyla bir araya getirmek istemişlerdir; fatihler, daha güçlü olanların boyunduruğuna sokmak için zayıf ülkeleri kaba güçle ezmişlerdir. Erasmus'ta ise –çok önemli bir ayrımla!– Avrupa, ahlaki bir düşünce, bencillikten tümüyle uzak ve ruhsal düzeyde bir istem niteliğiyle ortaya çıkar; Erasmus'la birlikte, bugün hâlâ gerçekleştirilememiş bir ideal, yani ortak bir kültürün ve uygarlığın çatısı altında birleşik Avrupa devletleri ideali ilk kez belirginleşir.

Bu ve buna benzer tüm birleştirici düşüncelerin öncüsü Erasmus için doğal önkoşul, her türlü kaba gücün, özellikle de savaşın, yani “tüm iyi şeylerin sonunun” ortadan kaldırılmasıdır. Erasmus'u edebiyat alanında pasifizmin ilk kuramcısı saymak gerekir; çünkü Erasmus, sürekli savaşlarla geçen bir dönemde savaşa karşı beş yazı kaleme almıştır; 1504'te Güzel Filip'e ya-

Hans Holbein'in (Genç), Erasmus'un Basel'de Froben Basımevi'nde çıkan kitabı için illüstrasyonu, 1516.

zılan mektup, 1514'te Cambrai piskoposuna yazılan, "Hıristiyan prensleri olarak, Hazreti İsa aşkına barışı kabul etsinler" tümcesini içeren yazı, 1515'te "*Adagia*"da, doğruluğunu sonsuz koruyacak olan "*Dulce bellum inexpertis*" ("savaş, yalnızca onun deneyimini yaşamamış olanlar için güzeldir") başlıklı yazı. 1516'da Erasmus, "Dindar bir Hıristiyan hükümdarına öğüt" adlı yazısıyla genç İmparator V. Karl'ı uyarır ve sonunda 1517 yılında, bütün dillere çevrilmiş olan, ama yine de hiçbir ulusun bilmediği "*Querela pacis*", yani "Avrupa'nın tüm ulusları ve halklarınca aşağı görülen, kovulan ve öldürülen barışın yakınması" yayınlanır.

Ama Erasmus daha o zamandan, yani zamanımızdan neredeyse beş yüz yıl önce, hep barıştan yana çıkan birinin pek teşekkür ve onay beklemeyeceğini bilmektedir, "İnsanın ağızını savaş aleyhine açması, artık bir delilik ve Hıristiyanlığa aykırı bir davranış sayılıyor"; ama bu durum, Erasmus'un en büyük zorbalıkların egemen olduğu bir çağda, hükümdarların savaş tutkularına kararlı bir tutumla sürekli saldırmasını engellemez. Erasmus'a göre Cicero, "Adil olmayan bir barış bile, en haklı savaştan daha iyidir," demekte haklıdır ve Erasmus, bu yalnız savaşçı, yanında bugün için bile zengin bir kaynak olabilecek kanıtlardan oluşma bir cephaneyle savaşa sefer açar. "Hayvanların birbirlerine saldırmalarını, bilgisizliklerine vererek anlayışla karşılayabiliyorum," diye yakınır; ama insanlar savaşın başlı başına bir adaletsizlik olduğunu anlamak zorundadırlar, çünkü genel olarak savaşta yara alanlar, onu körükleyenler ve yürütenler değildir; savaşın bütün yükünü masumlar ve eline ne zaferlerden ne de yenilgilerden bir şey geçecek olan zavallı halk taşır. "Savaşın en büyük yükü, bu savaşın hiç ilgilendirmedeği kişilerin sırtına biner ve savaşta herhangi bir başarı söz konusu olsa bile, taraftarlardan birinin mutluluğu, öteki

tarafın zararı ve yıkımı demektir.” Demek ki savaş düşüncesiyle adalet düşüncesini birbiriyle bağdaştırılabilmek olanaksızdır, o halde –diye sorar Erasmus bir kez daha– bir savaş nasıl haklı olabilir? Erasmus için mutlak ve tek başına geçerli bir doğruluk ne Tanrıbilim alanında ne de felsefe alanında vardır. Erasmus’a göre doğruluk ve hak, her zaman çok anlamlı ve çok renklidir, bu nedenle: “Hükümdar hiçbir yerde savaşa razı olacak kadar dikkatsiz olmamalıdır ve hep haklılığını ileri sürmemelidir, çünkü kendi davasını haklı görmeyen var mıdır?” Erasmus’a göre her hakkın iki yanı vardır, her şey “çok yönlüdür ve taraflarca yozlaştırılmıştır” ve biri haklılığına içtenlikle inansa bile, bir hak ne zorla çözüme bağlanabilir ne de zorla sona erdirilebilir, çünkü: “Her savaştan bir başkası, bir savaştan bir ikincisi doğar.”

O halde düşünen insanlar için silahlarla elde edilecek sonuç, hiçbir zaman bir çekişmenin ahlaki çözümü olmaz; Erasmus açıkça, bir savaş çıkması durumunda tüm ulusların düşünürlerinin ve bilginlerinin dostluklarına son vermemeleri gerektiğini savunur. Onların tutumu, hiçbir zaman düşünceler, uluslar, ırklar ve sınıflar arasındaki karşıtlıkları hareketli yan tutumlarla güçlendirmek olmamalıdır; onlar sarsılmaz bir kararlılıkla insanlığın ve adaletin tertemiz evreninde kalmalıdır. Onların sonsuz görevleri, “savaşın iyilikten uzak, Hristiyanlığa aykırı ve vahşi anlamsızlığı” karşısında dünya çapında bir ortaklığı ve Hristiyanlık anlayışını savunmaktır. Bu nedenle Erasmus’un en yüksek ahlaki makam olarak kiliseye yönelttiği en şiddetli eleştirisi, kilisenin “Hristiyanlık anlayışındaki dünya barışı” düşüncesini, yani Augustus’un o büyük idealini yeryüzündeki iktidarını artırma pahasına bir yana atmış olmasıdır. “Tanrıbilimciler ve Hristiyan hayatının ustaları, Hazreti İsa’nın o kadar nefret etmiş olduğu bir

şeyin baş kışkırtıcıları olmaktan 'utanmıyorlar," diye bağırır öfkeyle ve sözlerini şöyle sürdürür: "Piskoposluk asasıyla kılıç, piskoposluk şapkasıyla miğfer, İncil ve kalkan nasıl bir araya gelir? Aynı vaazda hem Hazreti İsa, hem de savaş nasıl anılır, aynı trompetle hem Tanrı, hem de şeytan nasıl selamlanır?" Demek ki, "savaşçı din adamı", Tanrı buyruğu karşısında bir saçmalaktan başka bir şey değildir, çünkü böyle bir din adamı, efendisinin ve öğretmeninin "Hepiniz barış içinde yaşayın!" demekle ona iletmek istediği en yüce mesajı inkâr etmiş olur.

Erasmus sesini ne zaman savaşa, nefrete ve dar görüşlülüğe karşı yükseltse, heyecanlanır, ama öfkesinden kaynaklanan bu heyecan hiçbir zaman dünyaya bakışındaki netliği bulandırmaz. Hem yürekten bir idealist, hem de düşünce biçimi açısından bir kuşkucu olan Erasmus, gerçek dünyada "Hıristiyanlık anlayışındaki dünya barışı"nın, hümanist aklın tek başına egemenliğinin gerçekleştirilmesinin önüne dikilen engellerin bilincindeydi. *Deliliğe Övgü'sünde* insana özgü deliliğin ve saçmalıkların her türünü iyileşmezlikleri ile birlikte gözler önüne sermiş olan bu düşünür, yazılı sözler, kitaplar, vaazlar ve bilimsel yapıtlarla insan doğasının zorbalık içgüdüsünün öldürülebileceğine ya da en azından uyuşturulabileceğine inanan idealist hayalcilerden değildi; Erasmus, bu güçlülük tutkusunun ve savaşma isteğinin yüzlerce ve binlerce yıldan bu yana insanlığın kanına işlemiş olduğunu, bir zamanlarki yarı-hayvan insanın hemcinslerine duyduğu, hayvansı nitelikteki o ilk nefretten kaynaklandığını ve insan soyunun hayvani yanlarından tümüyle arınıp insancılaşması için daha yüzlerce, belki de binlerce yıllık bir ahlak eğitime ve kültürel kalkınmaya gerek bulunduğunu iyi biliyordu. Temel içgüdülerin tatlı ve ahlaktan yana sözlerle silinip atılamayacağını da biliyordu

ve bu dünyanın barbar yanını bir gerçek ve henüz aşılması olanaksız bir durum olarak kabulleniyordu. Bu nedenle asıl kavgasını bir başka alanda vermekteydi; bir düşünce adamı olarak güdülenlere ve yoldan çıkarılanlara değil, yalnızca ve yalnızca düşünen kafalara, hükümdarlara, rahiplere, bilginlere, sanatçılara, başka deyişle Avrupa'daki her çatışmadan sorumlu tuttuğu kişilere seslenebilirdi. Uzak görüşlü bir düşünür olarak kaba güç kullanma içgüdüsünün tek başına çok büyük bir tehlike oluşturmadığını çoktan saptamıştı. Tek başına kaba güç, uzun soluklu değildir; darbelerini körü körüne, kudurmuşçasına indirir, ama bilinçli bir hedef seçmediğinden, düşünmesi de yeterli olmadığından, bu tür ani patlamaların ardından şiddetini hemen yitirir ve kendi içinde çöker. Bulaşıcı etki yarattığı ve psikolojik açıdan toplulukları harekete geçirdiği zaman bile, yalnızca ilk heyecanın yatışmasıyla birlikte dağılıveren, başıbozuk sürülerin varlığı söz konusudur. Tarihin akışı boyunca, gerçek bir düzenin ruhsal önderliğinde gerçekleşmeyen ayaklanmalar ve patlamalar, hiçbir zaman tehlikeli olmamıştır – asıl kargaşalar, kanlı ve yıkıcı devrimler, ancak kaba güç kullanma içgüdüğü bir düşüncenin hizmetine girdiği ya da düşünce bu içgüdüden yararlandığı zaman ortaya çıkar, çünkü başıbozuk bir sürü, ancak bir parolayla partiye, örgütlenmeye, orduya, dogmayla bir harekete dönüşür. İnsanlığın kaba güce dayanan tüm büyük çatışmaları, kana susamış bir zorbalık iradesinden çok, bu iradenin zincirlerini çözen ve insanlığın belli bir bölümünün üstüne yönelten bir ideolojiden kaynaklanır. İnsanların toplumunu dost ve düşman, yandaş ve hasım, kahramanlar ve caniler, inananlar ve dine karşı gelenler diye bölen şey, düşüncenin ve zorbalığın birleşmesinden doğma bir piç olan bağnazlıktır; bu bağnazlık, tek bir kişinin düşüncesinin diktatörlüğünü, egemen olması-

na izin verilen tek inanç ve yaşama biçimi niteliğiyle tüm dünyaya benimsetmek ister. Yalnızca kendi sistemini tanıdığından ve yalnızca kendi doğru bildiğini gerçekleştirmek peşinde olduğundan, Tanrı'nın bir çeşitlikler dünyası olmasını istediği dünyada başka herkesi susturabilmek için kaba güce başvurmak zorundadır. İnanç ve düşünce özgürlüğünün tüm kısıtlamalarını, Engizisyon'u ve sansürü, insanların yakıldığı odun yığınlarını ve idam sehpalарını dünyanın başına saran, gözü kör zorbalık değil, ama bir tek-yanlılık dehası, evrenselliğin düşmanı, tek bir düşüncenin tutsağı olan, bütün dünyayı da kendi hapishanesine çekmek ve kapatmak uğruna sürekli çaba harcayan bağnazlıktır.

İşte bu nedenle, insanlığa her zaman herkese ortak olanları en yüce ve en kutsal varlığı diye gösteren hümanist Erasmus'a göre düşünce insanının en büyük suçu, kitlelerin zorbalığa her zaman hazır olan iradelerine gerekli bahaneyi sağlamaktır; çünkü düşünen insan böyle yapmakla, kendisinin başlangıçtaki düşüncelerini vahşice çiğneyip geçecek ve en temiz amaçlarını yıkacak olan güçleri harekete geçirmiş olur. Tek bir kişi, kitleyi coşkuya sürükleyebilir, ama bir kez zincirlerinden boşalınış olan coşkuyu geri döndürmeyi hemen hiçbir zaman başaramamıştır. Sözlerini ufak bir aleve üfleyen, bundan yıkıcı bir yangının doğacağını bilincinde olmalıdır, tek bir yaşama, düşünme ve inanç biçimini geçerli ilan eden, böylece dünyayı bölünmeye, başka her düşünme ve yaşam biçimine karşı ruhsal düzeyde ya da savaş alanlarında yürütülecek bir savaşa itmenin sorumluluğunu da yüklenmelidir. Her düşünce tiranlığı, insanlığın düşünme özgürlüğüne karşı açılmış bir savaştır ve bu nedenle de Erasmus gibi bütün düşünceler için en yüksek düzeyde bir sentez, tüm insanlığa ortak bir uyum arayan biri, düşüncedeki her

türlü tek yanlılığı, körü körüne anlamak istemeyişi kendi uzlaşma düşüncesine yöneltilmiş bir saldırı olarak görmek zorundadır. Bundan ötürü hümanist yetiştirilmiş ve hümanist düşünceli insan, kendini hiçbir ideolojiye adamamalıdır, çünkü bütün düşünceler, özerleri gereği hegemonya kurmak peşindedirler; bir hümanist hiçbir partiye bağlanmamalıdır, çünkü bir partiden olan her insanın görevi yanlı görmek, yanlı duymak ve yanlı düşündürmektir. Bir hümanist, düşünme ve eylem özgürlüğünü her durumda korumalıdır, çünkü özgürlük olmaksızın adalet, yani bütün insanlığın en yüce ideal sayması gereken tek düşünce gerçekleşemez. Bundan ötürü Erasmus Anlayışı doğrultusunda düşünmek, bağımsız düşünmek demektir, Erasmus Anlayışı doğrultusunda etkin olmak da, karşılıklı anlaşmayı sağlamak amacıyla etkin olmayı dile getirir. Erasmus Anlayışı'nı taşıyan, insanlığa inanan kişi, kendi yaşam çevresi içinde insanları birbirinden ayıranları değil, birleştirenleri destekleyecektir, onun görevi tek yanlıları yanlılıklarında, düşmanlık besleyenleri düşmanlıklarında desteklemek değil, anlayış yaymak ve anlaşmalara zemin hazırlamaktır. Ve zaman, bağnazlığı doğrultusunda yanlılığını ne kadar artırır, hümanist insan da bütün bu yanılgıların ve kargaşaların içerisinde tüm insanlara ortak olanı görmesini sağlayan partilerüstü konumunda kalmayı o ölçüde dirençle sürdürecektir; o, yeryüzünde ruhsal özgürlüğün ve adaletin şaşmaz savunucusudur. Bunun için Erasmus, her düşünceye hakkını verir, ama hiçbir düşüncenin tek başına haklılığını onaylamaz; deliliği bile anlamaya ve övmeye çalışmış olan Erasmus, hiçbir kuranın ve savın karşısına daha baştan düşmanca dikilmez, ama bunlar başkalarına saldırmaya yeltendikleri anda karşılarında yer alır. Çok bilen kişi sıfatıyla hümanist insan, dünyayı özellikle çeşitliliğinden ötürü

sever ve bu dünyadaki karşıtlıklar yüzünden korkuya kapılmaz. Tüm değerleri tek bir paydaya, tüm çiçekleri tek bir biçime ve renge indirgemek peşinde olan bağnazlar ve sistem koymak isteyenler gibi dünyanın karşıtlıklarını ortadan kaldırmayı aklının ucundan bile geçirmez; zaten hümanist düşüncenin belirleyici özelliği de karşıtları düşmanlık olarak değerlendirmek, görünüşte bağdaşmaz olan her şey için onların üstündeki birliği, insanlığı aramaktır. Erasmus, Hıristiyanlık ve antikçağ, inanç özgürlüğü ve Tanrıbilim, Rönesans ve Reform gibi birbirine normalde amansız düşman olan öğeleri kendi iç dünyasında uzlaştırmayı bilmiş olduğundan, günün birinde insanlığın da bütün farklılıkları mutluluk kaynağı bir birlikteliğe, çelişkileri daha yüksek düzeyde bir uyuma dönüştürebileceğine inanmaktaydı. Dünya çapındaki bu anlaşma, Avrupa'da, tinsel düzeyde gerçekteşecek bu birleşme, genelde soğukkanlı ve akılcı bir tutumda olan Hümanizmin tek dinsel inanç öğesini oluşturuyordu ve Hümanizm, o karanlık yüzyılda başkalarının Tanrı'ya olan inançlarını ilan ederken duydukları coşkuyla, insanlığa olan inancını içeren mesajı, dünyanın anlamının, hedefinin ve geleceğinin tek yanlılıklar yerine ortak yanları yaşamak, böylece de gittikçe daha insancı, daha insana yaraşır olmak olduğunu haykırıyordu.

Hümanizm, insanları hümanist olarak yetiştirmek için tek bir yol tanır; o yol, eğitimidir. Erasmus ve yandaşları, insanoğlunun içindeki insancı yanın ancak eğitim ve kitaplar aracılığıyla güçlendirilebileceğini düşünürler, çünkü onlara göre yalnızca eğitilmemiş, kendisine bir şey öğretilmemiş olan insan, kendini körü körüne tutkularına kaptırır. Eğitilmiş, uygarlaşmış insan – Erasmus'un ve yandaşlarının düşüncelerinin trajik yanlışlığı, buradadır – artık zorbalığa kayamaz, eğitilenler, kültürlüler, uygarlaşmış olanlar ağırlık kazandıkla-

rında, kaos ve vahşet kendiliğinden son bulacak, savaşlar ve ruhsal baskılar çağdışı eylemler olarak geçmişe karışacaktır. Hümanistler, uygarlık konumunu gözleminde aşırı büyütmeleri sonucu, o dizginlenmesi olanaksız güçlere sahip bulunan içgüdülerin dünyasını anlayamamışlar, kültür alanındaki iyimserlikleriyle çözümü neredeyse olanaksız ve korkunç bir sorunu, insanlar arasındaki nefret ve insanlığın büyük psikozları sorununu aşırı yalın bir düzeye indirgemişlerdir. Hümanistlerin hesapları çok yalındır; onlara göre biri alt, biri de üst olmak üzere iki kesim vardır, aşağıda uygarlaştırılmamış, kaba, yalnızca tutkularına göre yaşayan kitle, yukarıda ise eğitilmişlerin, anlayanların, insancı ve uygar olanların bölgesi yer alır; hümanistlere göre alttaki eğitilmemiş kesimlerin gittikçe daha büyük bölümlerinin üst kültüre çekilmesi başarılabilsen, işin büyük bölümü de tamamlanmış sayılacaktır. Avrupa'da nasıl önceden vahşi ve tehlikeli hayvanların gezindiği çorak ülkeler gittikçe daha çok oturulabilir kılınmışsa, insanlar arasında da anlayışsızlığın ve zorbalığın zamanla ortadan kaldırılması, özgür, aydınlık ve verimli bir insanlık ikliminin yaratılması mümkün olmalıdır. Böylece hümanistler, dinsel düşüncenin yerine insanlığın önüne geçilemez biçimde ilerlemesi düşüncesini koyarlar. İlerleme düşüncesi, Darwin tarafından bilimsel bir yönetime dönüştürülmezden çok önce, hümanistlerce ahlaki bir ideal niteliğiyle ortaya konur: On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl, bu idealden temellenir; Erasmus'un düşünceleri pek çok bakımdan modern toplum düzeninin temel ilkelerine dönüşmüştür. Buna rağmen, Hümanizmde ve özellikle de Erasmus'un kişiliğinde bir demokrat ve liberalizmin bir öncüsünü görmek, çok büyük bir yanılgı olur. Erasmus ve yandaşları halka, yani bilgisizlerden ve ergin olmayanlardan –onlara göre her eğitilmemiş insan, aynı zamanda erginlikten uzak in-

sandır- oluşan kitleye en ufak bir hak tanımayı bile düşünmezler ve soyut düzeyde tüm insanlığı sevmelerine karşın, *vulgus profanum*'la (sıradan halkla) ortak bir yanlarının bulunmasından dikkatle kaçınırlar. Daha yakından bakıldığında, hümanistlerde soylulara özgü kendini büyük görmenin, yerini yeni bir türe, üç yüz yıl boyunca etkinliğini sürdürecektir olan akademik kendini beğenmişliğe bırakmış olduğu görülür; bu yeni tutum, hak ve haksızlık, ahlaklılık ve ahlakdışılık konusunda karar verme hakkını yalnızca Latince bilen, üniversiteli insana tanır. Hümanistler, akıl adına dünyayı yönetme konusunda, kaba güçle yönetmek isteyen hükümdarlar ve Hazreti İsa adına yönetmek isteyen kilise kadar kararlıdır. Düşledikleri, bir oligarşidir, kültür aristokrasisinin egemenliğidir: Polis'in, devletin yönetimini antik Yunanlılar doğrultusunda, yalnızca en iyiler ve en kültürlüler ellerinde bulundurmalıdırlar. Üstün bilgilerinden, aydın ve hümanist dünya görüşlerinden güç alan hümanistler, uluslar arasındaki budalaca ve ancak geriye götürmeye yarayan çekişmelere birer aracı ve önder olarak el atma görevinin yalnızca kendilerine ait olduğuna inanırlar, ama durumları kesinlikle halkın yardımıyla değil, fakat kitleyi bir yana bırakarak düzeltmek isterler. Böylece temeline inildiğinde Hümanizm, şövalyeliğin reddedilişi değil, tinsel biçimde yenilenmesidir. Şövalyeler dünyayı kılıçla ele geçirmeye çalışmışlardır; hümanistler bu işi kalemlerinin gücüyle yapacaklarına inanırlar ve bilincinde olmaksızın, tıpkı şövalyeler gibi, kendilerine "barbarlar"dan ayrılmalarna yarayan bir toplumsal konum, bir tür saray etiketi yaratırlar. Halktan geldiklerini perdelemek için, adlarını Latince'ye ya da Yunanca'ya çevirerek soylulaştırırlar, kendilerine Schwarzerd yerine Melanchton, Geiss-hüsler yerine Mykonius, Oelschlaeger yerine Olearius, Kochhaffe yerine Chytraeus ve Dobnick yerine Coch-

laeus gibi adlar takarlar, kendilerini kentte yaşayan öteki insanlardan dış görünüş bakımından bile ayırmak için özel bir özenle siyah ve bol giysiler giyerler. Bir şövalyeye, at üstünde önden gitmek yerine yürüyenlerin arasında gitmesini önermenin aşağılayıcı gelmesi gibi, hümanistler de bir kitabı ya da bir mektubu kendi ana-dillerinde yazmayı bir aşağılanma sayarlar. Ortak kültürel idealleri nedeniyle, her biri davranışlarında ve insanlarla ilişkilerinde özellikle soylu bir tutum takınmak zorunda olduğuna inanır; hepsi de sert sözcükler kullanmaktan kaçınırlar ve zorbalıkla kabalığın ege-men olduğu bir çağda, nezaketi özel bir görev sayarlar. Bu düşünce aristokratları sözde ve yazıda, dilde ve davranışta düşünce ve anlatımlarının soylu olması için çaba harcarlar, böylece aslında İmparator Maximilian'la birlikte mezara girmiş olan şövalyeliğin, can çekişen bu sınıfın son parıltıları, kendine simge olarak çarmıh yerine kitabı seçmiş olan bu tinsel tarikattan yansır. Ve soylu şövalye sınıfının topların gülleler saçan zorba gücü önünde yenik düşmesi gibi, bu soylu idealist topluluk da bir Luther'in, bir Zwingli'nin yarattığı halk devriminin köylü yumruklarını andıran darbeleri önünde tüm güzelliğiyle, ama herhangi bir biçimde karşı koyamadan yıkılıp gidecektir. Çünkü özellikle bu halkı görmezden geliş, gerçekler karşısındaki bu umursamaz tutum, Erasmus'un imparatorluğunu daha başında her türlü ayakta kalabilme olanağından, düşüncelerini de doğrudan etkin olabilme gücünden yoksun kılmıştır: Halkı anlamaya ve ondan bir şeyler öğrenmeye çalışmak yerine, halka tepeden bakarak ders vermeye çalışması, organik açıdan Hümanizmin temel yanlışıydı. Bu akademik idealistler, imparatorluklarının sınırları geniş olduğundan, tüm ülkelerde, saraylarda, üniversite-lerde, manastırlarda ve kiliselerde, o güne değin barbarlığın kol gezdiği bölgelerde "eruditio" (eğitim) ve

“eloquentia”nın (hitabet sanatı) ilerlemelerini onlara gururla haber veren görevlileri bulunduğundan, artık iktidarın kendilerinde olduğuna inanmışlardı; oysa aslında imparatorluk, yalnızca incecik bir üst yüzeyi kapsamına almaktaydı ve gerçeklerle olan bağları da son derece zayıftı. Polonya’dan ve Bohemya’dan, Macaristan’dan ve Portekiz’den gelen mektuplar Erasmus’a her gün sevinçli haberler ulaştırdıklarında, bütün ülkelerden imparatorlar, krallar ve papalar Erasmus’un yakınlığını aradıklarında, o zaman Erasmus çalışma odasına kapandığı kimi anlarda kendini aklın imparatorluğunun artık kalıcı biçimde kurulduğu gibi bir çılgınlığa kaptırabiliyordu. Ama bu Latince mektupların perde arkasında ne milyonlarca insandan oluşan büyük kitlenin suskunluğunu ne de ölçsüz derinliklerden gittikçe daha şiddetle gelmekte olan homurtuları algılayabiliyordu. Hümanizm, halkın varlığını hiçbir zaman kabul etmediğinden, sevgisini kazanmak uğruna kitleye yaltaklanmayı, bilgisizlerle, “barbarlarla” herhangi bir ilişki kurmayı kültürlü bir kişiye yakışmayan, soyluluğa aykırı bir davranış olarak gördüğünden, her zaman yalnızca mutlu bir azınlık için var oldu; bu anlayışın ürünü olan platonik insanlık imparatorluğu ise çok kısa bir zaman parçası boyunca bütün dünyayı aydınlatan, bulunduğu yüceliklerden mutlu bakışlarını karanlık yeryüzünde gezdiren, izlenilmesi çok görkemli, yaratıcı ruhun katıksız bir ürünü olan, ama yalnızca bulutlardan oluşma bir imparatorluktu. Bu iddialı yapı-karanlıklarda çoktandır oluşmaya başlamış- gerçek bir fırtına karşısında dayanamayacak, hiç savaşmaksızın geçmişin pençelerine düşecekti.

Çünkü Hümanizmin en derinde yatan trajedisi ve çabuk çöküşünün nedeni, düşüncelerinin büyük, ama bu düşünceleri yayan insanların büyüklükten uzak ol-

malarıydı. Sadece akademik düzeyde kalarak dünyaya bir çekidüzen vermeye çalışan insanlarda görüldüğü gibi, çalışma odalarından dışarı çıkmayan bu idealistlerin de biraz gülünç yanları vardır; hepsi de kısır ruhlu insanlardır, iyi niyetli, dürüst, Latince adlarını bir maskeli balodaymışçasına taşıyan, biraz kendini beğenmiş kılı kırk yaranlardır; bir öğretmen gibi titiz davranmaları, en canlı düşüncelerin bile ellerinde tozlanıp kalmasına yol açar. Erasmus'un bu küçük yoldaşlarının akademik saflıkları gerçekten duygulandırıcıdır; bu halleriyle, bugün de rastlanan, insanlar arasında dostluğu yaymayı ve dünyayı daha güzel kılmayı amaçlayan derneklerde toplanan dürüst insanlara benzerler; bu kuramcı idealistler, ilerlemeye bir dine iman etmişçesine inanırlar; gerçek dünyada savaşlar birbirini izlerken, barış düşüncelerini hayranlıkla alkışlamış olan aynı papalar, imparatorlar ve prensler, bir yandan da birbirleriyle ve birbirlerine karşı antlaşmalar imzalayıp dünyaya ateşe verirlerken, ayık kafayla düş gören bu insanlar yazı masalarının başında ahlakın egemen olacağı bir dünyayı kurgularlar ve sürekli barışın tezlerini kaleme alırlar. Cicero'ya ait yeni bir elyazması bulunduğunda hümanist klan, bütün dünyanın sevinçten yerinden oynayacağına inanır, ellerine geçen her taşlama, heyecandan kendilerini kaybetmeleri için yeterlidir. Ama sokaktaki insanları neyin harekete geçirdiğini, kitlelerin derinliklerinde baştan beri neyin egemen olduğunu bilmezler ve bilmek de istemezler; odalarına kapalı kaldıkları için iyi niyetle söyledikleri sözler, gerçeklerin dünyasında titreşimler yaratmaktan uzak kalır. Kötü sonuçlara yol açan bu kopukluk, tutkulardan ve halka dönüklükten bu kadar uzak kalış nedeniyle Hümanizm, verimli düşüncelerini gerçekten verimli kılmayı hiçbir zaman başaramamıştır. Öğretilerinin temelinde bulunan görkemli iyimserlik, insanlık düşün-

celerinin bu kuramcı öğreticileri arasında sesini halka kadar ulaştırabilecek güçte tek bir kişi bile bulunmadığından, yaratıcılık düzeyine ulaşamamıştır. Büyük ve kutsal bir düşünce, birkaç yüzyıl boyunca hiçbir parıltısı bulunmayan bir soy içerisinde kuruyup gitmiştir.

Ama insanlığa duyulan güvenin kutsal bulutlarının yumuşak, kanla lekelenmemiş parıltılarının Avrupa'mızın topraklarını ışığa boğduğu o kısa zaman parçası, dünya tarihinde güzel bir zaman parçasıydı ve bu dönemin, ulusların artık aklın çatısı altında barışa ulaştıkları ve birleştikleri yolundaki çılgınca düşü, biraz aceleye gelmiş bir düş bile olsa, bize düşen ona saygı ve şükran duymaktır. Tarihin kısır ve tekdüze bir kendi kendini tekrarlamadan, değişik görünüşler içerisinde aynı anlamsızlıkla yenilenen bir oyundan başka bir şey olmadığına inanmayı reddeden, bunun yerine tarihin ahlaki bakımdan bir ilerleme anlamını taşıdığına ne pahasına olursa olsun inanmayı sürdüren, insanlığın görünmeyen bir merdivenin yardımıyla hayvanların düzeyinden Tanrı katına, zorbalıktan bilgece düzen getiren anlayışa doğru tırmandığına, kesin anlaşılmayı temsil eden en yüksek aşamanın artık çok yakında olduğuna, bu aşamaya neredeyse erişildiğine inanan insanların varlığı, dünya için her zaman gerekli olmuştur. Rönesans ve Hümanizm, dünya tarihinde işte böyle bir an, dünyaya inançla ve iyimserlikle dolu bir an yaratmıştı; o dönemi bunun için sevmemiz ve o dönemde kurulan düşleri aynı nedenle saygıyla karşılamamız gerekir. Çünkü Avrupa insanı, tarihinde ilk kez o dönemde geçmişteki tüm çağları aştığı, Antik Yunan'da ve Roma'da bile olduğundan çok daha yüce, bilgili, bilge bir insanlığı oluşturmaya koyulduğu gibi bir özgüven kazanmıştı. Ve gerçekler, Avrupa'nın iyimserliğinin bu ilk önderlerini haklı çıkarır gibidir; çünkü geçmişte ne varsa gölgede bırakan görkemler, o günler-

de yaşanmamış mıdır? Dürer ve Leonardo yeni bir Zeuxis'in ve Apelles'in, Michelangelo da yeni bir Phidias'ın temsilcileri değil midirler? Bilim, yıldızları ve dünyayı açık ve yeni yasalara göre düzenlememiş midir? Yeni ülkelerden akan para yeni bir zenginlik, bu zenginlik de yeni bir sanat yaratmamış mıdır? Yaratıcı, insanları eğitici sözleri dünyanın dört bir yanına ulaştıran mucize, Gutenberg'in mucizesi o günlerde gerçekleşmemiş midir? Hayır, artık kurtuluşa az kalmıştır, Erasmus ve yandaşlarının sevinçleri budur ve kendi gücü konusunda fazlasıyla aydınlatılmış, bu güçle yeterince donatılmış olan insanlık, artık gelecekte yalnızca kardeşçe yaşamak, ahlaklı davranmak ve doğasının hayvansı yanlarını kesin olarak kurutmak yolundaki ahlaki misyonunun bilincine varmalıdır. Ulrich von Hutten'in "Yaşamak, başlı başına bir zevk!" çılgılığı, bir davul sesi gibi dünyanın dört bir yanına dağılır ve yeni Avrupa'nın vatandaşları, Erasmus imparatorluğunun burçlarından inançlı ve sabırsız bakışlarını, geleceğin ufkundaki bir ışık çizgisine çevirirler; bu ışık, kafaları sarmış olan uzun gecenin ardından dünya barışının güneşini müjdeler gibidir.

Ama karanlık yeryüzünün üzerinde yükselen, sabahın kutsal kızıllığı değil, hümanistlerin ideal dünyasını yıkacak olan yangının ilk ışıklarıdır. Cermenlerin Roma'ya saldırışları gibi, Luther, yani bu bağınaz eylem insanı da ulusal bir halk hareketinin önüne geçilmez vurucu gücüyle hümanistlerin uluslarüstü idealist düşlerinin üstüne çöker. Ve Hümanizm, dünyayı birleştirmeye yönelik çabalarına daha tam anlamıyla başlamadan, Reform hareketi Avrupa'da düşünce düzeyindeki son birliği, *ecclesia universalis*'i (evrensel kilise) bir balyoz darbesiyle ikiye ayırır.

Büyük Hasım

Yön verici güçlerin, yani kaderin ve ölümün insanlara uyarısız yaklaştıkları enderdir. Bunlar her defasında yüzü örtülü, sessiz bir haberci gönderirler ve kendisine haberci gönderilen, hemen her zaman yöneltilen esrarlı seslenişi duymazdan gelir. O yıllarda Erasmus'un masasında yığılan sayısız onay ve saygı mektuplarının arasında 11 Aralık 1516 tarihini taşıyan, Saksonya seçici prensinin sekreteri Spalatin'in yazmış olduğu bir mektup da vardır. Spalatin, Erasmus'a hayranlığını dile getiren ifadelerin ve bilim dünyasından haberlerin yanı sıra, yaşadığı kentte bulunan ve Erasmus'a büyük hayranlık duyan genç bir Augustin rahibinin, ilk günah konusunda kendisiyle aynı görüşte olmadığını da bildirir. Bu rahip, Aristoteles'in insanın adil davranırsa adil olacağı görüşüne katılmamakta, insanın ancak adil olursa doğru hareket edebilecek konuma gelebileceğini savunmaktadır; "önce kişi değişmiş olmalıdır, eserler ancak ondan sonra gelir".

Bu mektup, dünya tarihinden bir parçadır. Çünkü Doktor Martin Luther –adı belirtilmeyen ve henüz ünlü olmayan bu Augustin rahibi, Luther'den başkası değildir– böylece ilk kez büyük Erasmus'a seslenmiş olmaktadır ve Luther'in itirazı daha başlangıçta, Reform hareketinin bu iki büyük önderini ileride birbirine

düşman edecek olan temel soruna yöneliktir. O günlerde, Erasmus, bu satırları doğal olarak üstünkörü okur. İşi başından aşkın olan, bütün dünyanın gözbebeği bir adamın Saksonya'da yaşayan, adı sanı bilinmeyen bir rahiple Tanrıbilim konusunda tartışmalara girmek için zaman ayırması da zaten beklenemez; Erasmus mektubu pek dikkat etmeksizin, o saat hayatında ve dünyada bir dönüm noktasına gelindiğinin farkına varmaksızın okur. O zamana kadar Erasmus, Avrupa'nın efendisi ve yeni din öğretisinin büyük ustası sıfatıyla, hep yalnız başına olmuştur; şimdi ise büyük hasım ortaya çıkmıştır. Hafif, belli belirsiz parmak vuruşlarıyla Erasmus'un evinin ve yüreğinin kapılarını çalmıştır; o noktada Martin Luther, henüz adını kullanmamaktadır, ama kısa süre sonra dünya onu, Erasmus'un mirasçısı ve zaferi kazanan hasmı diye anacaktır.

Luther ile Erasmus arasında gerçekleşen bu düşünce düzeyindeki karşılaşmayı, hayatları boyunca kişisel bir karşılaşma izlememiştir; sayısız yazılarda, baskı baskılarda adları ve resimleri yan yana yer alan, dini Roma'nın boyunduruğundan kurtaran kişiler, ilk dü-rüst Alman Protestanları olarak birlikte kutlanan bu iki insan, daha en baştan birbirleriyle karşılaşmaktan içgü-düsel olarak kaçınmışlardır. Böylece tarih, bizi son derece dramatik bir sahneden yoksun kılmıştır, çünkü bu iki büyük hasmı göz göze görememek, gerçekten büyük bir fırsatın kaçırılmış olması demektir! Dünyanın kaderinin iki insanı karakter ve vücut olarak Erasmus ve Luther kadar birbirinin karşıtı niteliğiyle biçimlediği pek az görülmüştür. Bu iki insan etleri ve kemikleri-yle, düşünce ve yaşam biçimleriyle, dış görünüşlerinden sinirlerinin ucuna kadar birbirinden son derece farklı, birbirine tümüyle düşman kampların ürünüdürler: Bu iki insanın yapılarında hoşgörüyle bağnazlığın, akılla

tutkunun, kültürle doğal gücün, dünya vatandaşlığıyla ulusçuluğun, evrimle devrimin çatışması söz konusudur.

Bu karışıklık daha vücut yapıları bakımından somut olarak ortaya çıkar: Bir maden işçisinin oğlu olan, köylü atalardan gelme Luther, turp gibi sağlıklıdır, içinde birikmiş olan gücün neredeyse tehlikeli zorlaması altındadır ve bastığı yeri titretir, alabildiğine canlıdır ve bu canlılığın verdiği kaba saba zevki de yansıtır – “bir Bohemyalı gibi tıkınıyorum, bir Alman gibi de içiyorum”–; her yanından hayat fışkıran bir insandır; bütün bir ulusun şiddeti ve vahşiliği, bu durduğu yerde kaynayan canlıda toplanmıştır. Sesini yükselttiğinde, konuşmasıyla birlikte sanki bir orgun bütününü çalmaya başlar, ağzından çıkan her söz, taze fırından çıkma siyah köylü ekmeği gibi lezzetli ve tuzludur; insan onun konuşmasında doğanın tüm öğelerini, kaynakları, kokusu ve gübresiyle toprağı algılar – bu ateşli konuşma biçimi, bir fırtınanın vahşiliği ve yıkıcılığıyla tüm Alman topraklarında eser. Luther’in dehasının kaynağı, entelektüel yapısından çok daha ileri ölçüde bu somut şiddetinden kaynaklanır; son derece büyük bir betimleme gücüyle halkın dilini konuştuğu gibi, bilincinde olmadan kitleye koşut düşünür ve kitenin iradesini doruğa varan bir coşkuyla sergiler. Kişiliği, aynı zamanda Alman olan ne varsa, tümünün patlamasını, Almanya’da protestoya geçen ve başkaldıran tüm içgüdüleri dünyanın bilinci önünde sergiler ve ulus onun düşüncelerini paylaşırken, o da ulusun tarihine geçer. Doğal gücünü kaynağına geri verir.

Bu iri yapılı, iri kemikli, kanlı canlı Luther’den, dar alnında Michelangelo’nun Musa’sının boynuzlarını çağrıştırmaya yer alan, iradenin göstergesi olarak korkutucu biçimde yükselen kabarıklıklarıyla bu insandan sonra, bir düşünce adamı olan Erasmus’a, o te-

ni parşömen rengi, derisi incecik, kendisi zayıf ve her an yere yığılabilmış izlenimi uyandıran insana bakıldığında, her ikisi salt vücut yapıları bakımından karşılaştırıldığında, göz, bir olguyu akıldan önce kavrar: Birbirine bu kadar karşıt iki kişi arasında sürekli bir dostluk, bir anlaşma asla olası değildir. Hep hastalıklı olan, soğuktan titreyerek hep odasının gölgeliklerinde kalan, kürklerine sarınarak oturan, Luther'in aşırı sağlıklılığına karşılık sağlığından yana hep aksaklıklarla boğuşan Erasmus, hasmının aşırı ölçüde sahip bulunduğu ne varsa, sürekli eksikliğini çeker; bu zayıf yapı-
lı insan, soluk renkli, zavallı kanını hep Burgonya şarabının yardımıyla sıcak tutmak zorundadır, oysa –ayrıntılardaki karşıtlıklar, hep en somut ayrımlardır– Luther, kıpkırmızı şişen damarlarını akşamları iyi uyuyabilmek amacıyla yatıştırmak için her gün “kuvvetli Wittenberg birası”nı içmek gereğini duyar. Luther konuştuğu zaman bulunduğu evin içinde gök gürültüleri dolaşır, kilise titrer, dünya sarsılır; ama o, masa başında ve dostlarının arasında çevreyi titreten kahkahalar atmasını da iyi bilir ve müzikteki Tanrısal yanı çok seven biri olarak, güçlü erkek sesiyle şarkı söylemekten de çok hoşlanır. Buna karşılık Erasmus, göğsünden hasta gibi alçak sesle konuşur, söyleyeceği her tümceyi dantel gibi işler; Luther'e gelince, onun konuşması da yazması da “kör bir at” örneği, doludizgindir. Luther'in kişiliği, gücü çevresine bir atmosfer gibi yayar: Çevresinde bulunan herkes, Melanchton, Spalatin ve dahası prensler, Luther'in buyurgan kişiliğinin etkisiyle ona neredeyse hizmet etmeye hazır bir konuma girerler. Buna karşılık Erasmus'un gücü, kendisinin gözükmmediği yerde, yani yazıda, mektupta, yazılı sözde en belirgin biçimde ortaya çıkar. Erasmus her şeyi ufak tefek, zavallı ve ihmale uğramış vücuduna değil, ama dünyayı kavrayan, engin kafasına borçludur.

Bu iki adamın tinsellikleri de düşünce dünyasının çok farklı bölgelerinden kaynaklanır. Erasmus, ikisinden hiç kuşkusuz daha ileri görüşlü ve daha bilgilisidir, hayatın ona yabancı olan hiçbir yanı yoktur. Aklının soyut gücü, gün ışığının renksizliği ve netliğiyle sırların bütün aralıklarından ve çatlaklarından sızar ve her şeyi aydınlatır. Luther'in ufku ise Erasmus'unkinden çok daha dar, ama daha derindir; onun dünyası, Erasmus'un dünyasından daha dardır, hem de karşılaştırmamayacak kadar dardır, ama Luther her düşüncesine, her inancına kişiliğinin atılğanlığını katmasını bilir. Her şeyi iç dünyasına sokup kendi kıpkırmızı kanıyla alabildiğine ısıtır, her düşünceyi o müthiş yaşama gücüyle gebe bırakır, bağnazlaştırır ve bir kez saptayıp benimsediğini bir daha bırakmaz; her iddia, tüm yaradılışıyla özdeşleşir ve ondan olağanüstü bir dinamik güç kazanır. Luther ve Erasmus, sayısız kez aynı düşünceleri dile getirmişlerdir, ama bir düşünce, Erasmus'tan çıktığında düşünenler üzerinde salt tinsel bir çekicilik yaratırken, Luther'in ağzından çıktığında, sürükleyici kişiliği sayesinde, hemen parolaya, savaş çılgınlığına, maddeleşmiş isteme dönüşür ve Luther bu istemleri, Kutsal Kitap'taki tilkilerin yangınları örneği, bütün insanlığın vicdanını tutuşturana kadar bir kırbaç gibi dünyanın suratına çarpar. Erasmus'un bütün çabalarının son hedefi, düşüncede huzuru ve barışı sağlamaktır; Luther'in çabalarının amacı ise duyguları gerilime sokmak ve sarsmaktır; bu nedenle Erasmus en büyük gücünü en açık seçik, en soğukkanlı konuşabildiği zaman, bir coşku insanı olan Luther ise öfke ve nefret dudaklarını en çok yaktığı zaman kazanır.

Bu türden bir karşıtlığın, savaştaki hedef aynı olsa bile, tarafları organik olarak birbirine hasım olmaya

sürüklemesi kaçınılmazdır. Başlangıçta Luther'in ve Erasmus'un istedikleri, aynı şeydi, ama yaradılışları gereği isteme biçimlerinde ortaya çıkan büyük karşıtlık, kişilikleri bakımından bu istekleri birer çelişkiye dönüştürdü. Düşmanca davranışlar, Luther'den kaynaklandı. Dünyaya gelmiş tüm dâhiler arasında Luther belki de en bağınaz, en boyun eğmez ve en savaşçı olanıydı. Çevresinde yalnızca hizmetlerinden yararlanmak için kendisine hep evet diyenlerin, hırsını çıkarıp ezmek için de hep hayır diyenlerin varlığına dayanabiliirdi. Erasmus için ise bağınazlıktan uzaklık, neredeyse bir din olup çıkmıştı ve Luther'in sert diktatör tonu – söylediği ne olursa olsun– Erasmus'un ruhunu bir bıçak gibi yaralamaktaydı. Luther'in yumruklarını vurmasına ve ağzından köpükler saçarak konuşmasına Erasmus, düşünürler arasında dünya vatandaşlığı anlamında bir anlaşma sağlamayı en yüce hedef bilen bu insan, salt bedensel bakımdan bile dayanamıyordu ve Luther'in kendine duyduğu (Luther'in kendisinin Tanrı'dan emin olmak diye adlandırdığı) güven, Erasmus'a, yanılığın ve deliliğin pençesine kaçınılmaz olarak hep düşen dünyamızda kışkırtıcı, neredeyse Tanrı'yı inkâr eden bir kendini beğenmişlik olarak gözükmekteydi. Luther'e gelince; o da doğal olarak Erasmus'un inanca ilişkin konulardaki kararsız ve kaypak tavrından, bir türlü karara varmayı istememeyi istemesinden, gerçek inancının hiçbir zaman saptanamayışından nefret etmekteydi; Erasmus'un tavrını açık seçik ortaya koymak yerine, estetik bakımdan kusursuz, "yapay konuşması", Luther'in midesini bulandırıyordu. Erasmus'ın kişiliğinin derinliklerindeki bir şeyler Luther'i, Luther'in kişiliğinin derinliklerindeki bir şeyler de Erasmus'u kaçınılmaz biçimde sinirlendirmekteydi. Bu nedenle yeni Hristiyan öğretisinin bu ilk iki havarisinin, Luther'le Erasmus'un işbirliği yapmamış

olmalarının sadece dış nedenlerden ve rastlantılardan kaynaklandığı yolundaki görüş, akıldışıdır. İkisinin birbirlerine en benzeyen yanlarının bile düşüncelerindeki ve yaradılışlarındaki farklılık nedeniyle birer ayrılığa dönüşmesi zorunluydu, çünkü bu iki insanın farklılıkları organikti. Bu farklılık beyinden başlayıp içgüdülerin örgüsüne, oradan da kanın kanallarıyla bilinçli düşünme iradesinin artık egemen olamadığı derinliklere kadar uzanıyordu. Bu yüzden, bu iki insan politik düşüncelerle ve ortak davaları uğruna birbirlerini uzun süre esirgeyebildiler, birer ağaç gövdesi gibi bir süre aynı akıntıda yan yana yüzebildiler, ama daha ilk dönemde, ilk yol ayrımında birbirleriyle çatışmaları, yazgıları gereği idi: Dünya tarihinin bir parçası olan bu çekişme, kaçınılmazdı.

Bu savaşı Luther'in kazanacağı daha baştan belliydi; bu, yalnızca Luther daha güçlü bir deha olduğu için değil, ama savaşa daha alışkın ve savaştan hoşlanan bir kavgacı olduğu için böyleydi. Luther hep savaşçı bir kişilik, Tanrı'yla, insanlarla ve şeytanla sürekli çarpışan, doğuştan kavgacı biri olarak kaldı. Savaş onun için yalnızca bir zevk ve bir gücünü harcama yolu değil, ama durup dinlenmek bilmeyen yaradılışı için neredeyse bir kurtuluş yoluydu. Dövüşmek, çekişmek, küfretmek, Luther için bir tür kan aldırma demekti ve gerçek boyutlarına ancak böyle coştığı, çevreyi kasıp kavurduğu zamanlar ulaşabiliyordu; bu nedenle ister haklı, ister haksız olsun, kendini her davanın içine tutkulu bir keyifle atıyordu. Dostu Bucer, onun için şöyle yazar: "Karşısına bir hasını çıktığında, bu adamın içinde kaynayan öfkeyi düşündüğümde tüylerim diken diken oluyor." Çünkü Luther savaşa atıldığında kendini yitirmişçesine, tüm bedeniyle, gözlerini kan bürümüş olarak ve ağzından köpükler saçarak çarpı-

şırdı, sanki bu *furor teutonicus*'la (Cermen ırkına özgü öfkeyle) bir anlamda vücudundan zehir atmış olurdu. Ve gerçekten de, ancak böylesine delice savaştıktan ve öfkesini dindirdikten sonradır ki, rahatlardı: "O zaman bütün kanım yenileniyor, yeteneklerim yeniden güçleniyor ve tüm zaaf lar uçup gidiyor." Bu kültürlü ilahiyat doktoru, savaş alanında hemen bir ücretli askere dönüşür: "Geldiğimde, kafalarını topuzla ezeceğim." Bütün benliğini çılgınca bir zorbalık ve vahşet sarar, ister diyalektik tartışma yöntemi olsun, ister en kaba sövgüler, elinin altındaki her silahı kullanır, her türlü çekingenliği sıyrıp atar ve gerektiğinde düşmanı ortadan kaldırmak için doğruluktan sapmaktan, iftira etmekten de kaçınmaz. "Daha iyinin ve kilisenin uğruna, iyi ve güçlü bir yalandan da ürkölmemelidir." Şövalye ruhu, bu köylü savaşçıya tümüyle yabancıdır. Artık yenilmiş olan düşmana bile ne soylu davranır ne de acıma duyar, savunmasız yerde yatmakta olana bile gözünü kan bürümüşçesine vurmaya sürdürür. Thomas Münzer ve on binlerce köylü iğrenç bir biçimde öldürüldüklerinde sevinç çığlıkları atar ve açıkça "onların kanının sorumlusunun kendisi olduğunu" söyleyerek övünür, "domuz" Zwingli'nin, Karlstadt'ın ve ona karşı çıkmış olan bütün ötekilerin ölümüne gitmelerinden büyük mutluluk duyar. Bu gözünü nefret bürümüş olan insanın bir düşmanının hakkını ölümünden sonra olsun teslim ettiğ i, hiç görölmemiştir. Kürsüde dinleyenleri kendisine hayran bırakan insancı bir ses, evinde sevecen olan bir aile babası, sanatçı ve yazar olarak en yüksek düzeydeki kültürün temsilcisi olan Luther, bir savaş başlar başlamaz acıma ve adalet tanımayan, dev bir öfkenin tutsağı bir canavara dönüşür. Doğasının bu vahşi yanı nedeniyle yaşamı boyunca hep savaş peşinde koşmuştur, çünkü ona göre savaş, yalnızca en zevkli değil, aynı zamanda da ahlak açısından en doğru olan

yaşama biçimidir. “Bir insan, özellikle de bir Hristiyan, bir savaşçı olmak zorundadır,” der gururla aynaya bakarak ve daha sonra (1541) kaleme aldığı bir mektupta, bu inancının sınırlarını “Tanrı’nın savaştığı tartışma götürmez” biçimindeki esrarlı savıyla gökyüzüne kadar genişletir.

Erasmus ise bir Hristiyan ve bir hümanist olarak ne savaşçı bir Hazreti İsa ne de savaşçı bir Tanrı tanır. Bu kültür aristokratı için nefret ve öç alma tutkusu, barbarlığa dönüşten başka bir şey değildir. Her türlü boğuşmadan ve kargaşadan tiksindir. Doğuştan uzlaşmadan yana yaradılışıyla kavgadan, Luther’in hoşlandığı ölçüde nefret eder; kavgadan ürkmesi konusunda bir defasında şöyle demiştir: “Elime büyük bir çiftlik geçseydi ve bunun için bir dava açmak zorunda kalsaydım, çiftlikten vazgeçmeyi yeğlerdim.” Bir düşünür olarak Erasmus, kendisiyle aynı düzeyde olan düşüncülerle tartışmaktan hiç kuşkusuz zevk alır; ama bu, şövalyenin soylu bir oyun olarak turnuvayı sevmesi gibidir; hümanist eğitimden geçenlerin oluşturduğu forumda Erasmus’un hoşlandığı, akıllı kişilerin klasik kültürün ateşinden geçmiş kılıçlarla eskrim sanatının inceliklerini ortaya koymalarıdır. Birkaç kıvılcım çıkartmak, birkaç becerikli ve yeni hamle yapmak, kötü bir Latince süvarisini atının üstünden almak; düşünce şövalyeliği alanında bu türden oyunlar, Erasmus için asla itici değildir, buna karşılık Erasmus, Luther’in bir düşmanının üstüne çıkıp tepinmekten aldığı zevki hiçbir zaman anlayamayacak, kalemıyla yürüttüğü çok sayıdaki savaşlarda nezaketi hiçbir zaman elde bırakmayacak, Luther’in düşmanlarına saldırırken tutsağı olduğu o “öldürücü” nefrete kendini hiçbir zaman kaptırmayacaktır. Erasmus, bir savaşçı olarak doğmuş değildir; ayrıca uğrunda savaşmasını gerektirecek kesin-

likte bir inancı da yoktur; nesnel kişiliklerin kendilerine güvenleri azdır. Kendi görüşlerinden kolaylıkla kuş-kuya düşerler ve hasımlarının kanıtlarını en azından gözden geçirmeye her zaman hazırdırlar. Ama hasmı konuşturmak demek, aynı zamanda ona bir hareket alanı tanımak anlamına da gelir – ancak hiçbir şey duymamak için kulaklarını inatla tıkayan ve savaşta sarhoşluğunu koruyabilen kişiden iyi savaşçı olabilir. Bir coşku insanı olan Luther için hasımlarının her biri, ortadan kaldırılması gereken bir şeytanın elçisi, bir İsa düşmanıdır; hümanist Erasmus'ta ise düşmanların en taşkın davranışları bile ancak bir acıma duygusu uyandırabilir. Zwingli, bu iki rakibin karakter karşıtlıklarını, Luther'i Ajax'la, Erasmus'u da Odysseus'la karşılaştırarak yetkin bir biçimde ortaya koymuştur; Ajax-Luther, bir savaşçıdır, savaşmak için doğmuştur ve tek yurdu, savaş alanlarıdır; Odysseus-Erasmus ise savaş alanına sadece rastlantıyla gelmiştir ve sakin Ithaka'sına, derin düşüncelere dalabileceği o mutlu adaya, eylemlerin dünyasından zamandan bağımlı zaferlerin ya da yenilgilerin, yenilmesi olanaksız platonik düşüncelerin varlığı karşısında bütün önemlerini yitirdikleri düşünce dünyasına geri dönebilmekten mutludur.

Erasmus, savaşmak için doğmamıştı ve bunu biliyordu. Doğasının yasasına karşı gelerek savaşa karıştığı yerde ise yenik düşmesi kaçınılmazdı; çünkü sanatçı, bilgin, ne zaman kendi sınırlarını aşıp eylem insanının, her şeyi gücüyle elde eden insanın yoluna çıkarsa, kendi ölçülerini kendi eliyle daraltmış olur. Düşünce insanı yan tutmamalıdır, onun hareket alanı, her türlü çekişmenin üzerinde yer alan adaletin alanıdır.

Erasmus, Luther'in ilk ve hafiften kapı vuruşunu duymazdan gelmiştir. Ama kısa zaman sonra ona kulak vermek zorunda kalacak ve bu yeni adı yüreğine gömecektir, çünkü adını kimsenin bilmediği Augustin ra-

hibinin, 95 tezini Wittenberg Kilisesi'nin kapısına çakarken indirdiği çekiç darbeleri, bütün Almanya'da yankılanmaktadır. Henüz mürekkebi kurumamış yapraklar, "meleklerin eliyle dağıtılmışçasına" hızla elden ele dolaşır; bir gece içinde Erasmus'un yanı sıra Martin Luther'in adı da özgür bir Hristiyan öğretisinin etkin bir öncüsü ve savaşçısı olarak bütün Alman halkının belleğine yerleşir. Halk adamı Luther, dâhice bir sezgiyle Alman halkının Vatikan'ın baskısını en acı biçimde duyduğu nazik noktaya, günahların para karşılığında bağışlanması konusuna değinmiştir. Bir ulusun en ağırına giden, yabancı bir güç tarafından haraç vermeye zorlanmaktadır; kilisenin insanoğlu için öncesiz korku kaynağı olmuş bir inancı, elde edilen bedelden yüzde alanların ve bu işi uğraş edinenlerin eliyle paraya çevirmesi, Alman köylülerinden ve kent soylularından önceden hazırlanmış makbuzlar karşılığında sızdırılan paraların yurtdışına çıkıp Roma'nın kasalarına akması, uzun süreden beri bütün ülkede derin ve henüz sözcüklerin kalıbına dökülmemiş bir ulusal nefretin kökleşmesine yol açmıştı. Luther, kararlı eylemi ile bu barut fıçısını ateşlemiş oldu. Dünya tarihi açısından asıl önem taşıyan noktanın bir kötüye kullanmaya karşı çıkmak değil, fakat bu karşı çıkmanın biçimi olduğu, hiçbir zaman bu olaydaki kadar belirginleşmemiştir. Gerek Erasmus, gerekse öteki hümanistler, günahların para karşılığında affolunması ve cehennem ateşinden kurtuluşun satılığa çıkarılması karşısında kayıtsız kalmamışlar, bu kurumu ince alaylarıyla yermişlerdi. Ne var ki alay ve şaka, yalnızca var olan güçleri olumsuz yönde etkileyip parçalamaya yarar. Buna karşılık yaratıcı bir atılım için varlığı gerekli yeni güçlere kaynaklık edemez. Luther ise doğuştan sahip olduğu, sonradan edinilmesi olanaksız bir içgüdü sayesinde her soruna en etkili ve herkesin anlayabileceği biçimde el at-

masını biliyordu. Tarih sahnesine adımını attığı andan başlayarak, bir halk önderi dehasını taşıdığını kanıtlayan tüm görsel jestleri ve hedefini şaşmayan sözcükler seçme yeteneğini ortaya koymuştu. “Papa hiçbir suçu bağışlayamaz,” ya da “Papa’nın verdiği cezalar, yalnızca kendi adına verilmiştir,” şeklindeki ilkelerini kısa ve açık seçik dile getirdiğinde, bu sözler bütün bir ulusun vicdanında şimşeklerin parıltısını ve gök gürültülerinin sarsıntısını yansıtıyor, San Pietro Kilisesi temellerinden sarsılıyordu. Erasmus ve yandaşlarının alay ve eleştirileriyle düşünürlerin dikkatini çekebildikleri, ancak kitle tutkularının evrenine inemedikleri yerde Luther, tek bir atılımla halkın duygularının derinliklerine ulaşabiliyordu. İki yıl gibi kısa bir zaman parçası, Luther’i Almanya’nın simgesi, Roma’ya başkaldırı niteliğini taşıyan bütün ulusal dilek ve isteklerin savunucusu, ulusal direnişin odak noktası yapmaya yetti.

Erasmus gibi kulağı delik ve meraklı bir kişinin, Luther’in eyleminden hemen haberdar olduğundan kuşku duyulamaz. Gerçekte duyduklarının, Erasmus için sevinç kaynağı olması gerekirdi; çünkü Luther’in kişiliğinde, özgür bir dinbilimi uğrunda yürüttüğü savaşta kendine yeni bir yandaş bulmuş oluyordu. Gerçekten de başlangıçta Erasmus’un ağzından bir yakınma ya da yergi duyulmadı. “Bütün iyi insanlar, Luther’in içtenliğini seviyorlar,” “Luther’in şimdiye kadar yaptıklarıyla dünyaya yararlı olduğu kesindir.” – Erasmus, hümanist dostlarına Luther’den böyle övgüyle söz ediyordu. Ancak bu ileri görüşlü ruhbilimcinin ruhunda ilk kuşkuların tohumları da filizlenmeye başlamıştı. “Luther’in pek çok yergisi, gerçekten yerinde,” diyor, sonra bir iç çekişle ekliyordu: “Ama keşke bütün bunları yaparken biraz daha ölçülü davransa!” Du-

yarlı Erasmus, içgüdüleriyle, sezgisiyle Luther'in coşkun yaradılışını bir sakınca olarak görüyor ve her zaman böyle ateşli bir havayla ortaya atılmaması için onu uyarıyordu. "Bence ağırbaşlılık, düşünmeden girilen davranışlardan çok daha yarar sağlar insana. Hazreti İsa, dünyaya bu yolla egemen oldu." Erasmus'u tedirgin kılan, Luther'in sözleri ve ortaya attığı ilkeler değildir; bütün yazılarında ve girişimlerinde kendini belli eden demagojik ve bağnaz tondur. Erasmus'a göre Tanrıbilim alanına giren bu türden nazik sorunları alçak sesle ve kültürlü bir çevrede konuşmak, *vulgus profanum*'u akademik Latince ile safdışı etmek yeğlenmelidir. Tanrıbilim'in nazik konuları, ayakkabıcıların ve hırdavatçıların bile söze karışmasına olanak sağlayacak biçimde sokak ortasında tartışılmaz. Hümanistlere göre halkın önünde ve onun duyması amacıyla yapılacak her türlü tartışma, o tartışmanın düzeyini düşürür ve bir "*tumultus*", yani kargaşa, halkın arasında bir heyecan dalgasının doğması tehlikesini beraberinde getirir. Erasmus, gerçek uğrunda yürütülecek her türlü propaganda ve kışkırtmadan nefret eder; gerçeğin içinde var olan, etkisini kendiliğinden geliştirip yayan güce inanır. Ona göre bir kez sözlerin aracılığıyla dünyaya yayılan bilgi, tamamen düşünsel bir düzeyde gelişmek zorundadır; özünde daha ileri bir doğruluk ve gerçeklik düzeyine erişmek için kitlenin alkışını ya da parti çabalarını gereksinmez. Düşünce adamının yapması gereken, gerçekleri saptamak ve sözcüklerin kalıbına dökmektir, yoksa onlar uğrunda savaşmak değil. Demek ki Erasmus'un, Luther'in söz fırtınasının ardından kalkan heyecanın koskoca bir toz bulutu gibi kabarışını hoşnutsuzlukla karşılayışı, karşıtlarının ileri sürdükleri gibi kıskançlıktan değil, ama içten bir korkudan, düşünce aristokrati olmasının verdiği sorumluluktan ileri gelmektedir. "Ama keşke bunu yaparken

daha ölçülü davranırsa!" Erasmus, bu ölçüsüz insana ilişkin yakınıasını hep yineler; ruhunun derinliklerinde ise bilge önsezisi, "*bonae litterae*" (edebiyat), bilimler ve Hümanizmden oluşan yüce dünyasının bu tür dünya çapında bir fırtına karşısında ayakta kalamayacağını ona duyurur. Ancak Erasmus ile Luther arasında hâlâ bir iletişim yoktur. Alman Reform hareketinin bu en ünlü iki adı, birbirlerine karşı henüz suskunluk içindedirler ve bu suskunluk, giderek çevrenin gözüne batmaya başlamıştır. Kendini sakınmasını bilen Erasmus, ne yapacağı kestirilemeyen Luther ile ilişki kurmaya gerek duymamaktadır. Luther'e gelince; inancının zorlamasıyla savaş alanlarına atıldıkça, bu kuşku-cu kişiye giderek daha kuşkulu gözlerle bakar. Erasmus için, "O, insanların sorunlarına din sorunlarından daha çok önem veriyor," diye yazar ve böylece aralarındaki ayrılığa da büyük bir ustalıkla dikkati çekmiş olur: Luther için yeryüzündeki en büyük sorun din, Erasmus için ise insanca olan'dır.

Ancak o yıllarda Luther, artık yalnız değildir. İstemeksiniz ve belki de ne olduğunu iyice anlayamadan, yalnızca din ve düşünce alanına ilişkin olarak ileri sürdüğü talepler, onu birbirinden çok farklı yarar çekişmelerinin ortasına sürüklemiştir. Luther, artık papa, imparator ve prensler arasında oynanmakta olan politik satranç oyununun önemli bir taşıydı. Onun kazandığı başarının ürünlerinden yararlanmak amacını güden yabancı ve Protestanlık öğretisiyle ilgili bulunmayan kişiler, onu kendi erekları uğrunda sömürmek için çevresinde birikmişlerdi. Başlangıçta tek başına olan Luther, giderek bir partinin, gelecekteki bir dinsel sistemin odak noktası olma yolundaydı. Ama daha Protestanlığın büyük kitle ordusu bir araya gelmezden uzun süre önce Alman örgütlenme dehasının bir sonu-

cu olarak Luther'in çevresinde politikacılar, tanrıbilimciler, hukukçulardan oluşan bir kurmay topluluğu belirmişti. Melanchton, Spalatin, soylular ve bilim adamları bu topluluğun üyesiydiler. Yabancı elçiler meraklı bakışlarını Saksonya'ya çevirmiş, bu sert adamı güçlü imparatorluğun bağına girecek bir hançer olarak kullanıp kullanamayacaklarını kendi kendilerine sormaktaydılar. Luther'in tümüyle ahlaki temellere dayanan talepleri üzerinde diplomasinin göze görünmez ağırları örölmekteydi. Doğrudan doğruya Luther'in yakın çevresinde olanlar kendilerine ideal yandaşı aramaktaydılar; Luther'in *Alman Ulusunun Soylular Sınıfına* adlı yazısı yayınlanır yayınlanmaz nasıl bir karışıklığın çıkacağını çok iyi bilen Melanchton, tarafsız Erasmus'un büyük otoritesinin Protestanlık davası yararına kazanılması konusunda direniyor, direniyordu. Sonunda bu direnişe boyun eğen Luther, 28 Mart 1519 tarihinde ilk kez kişisel olarak Erasmus'a başvurdu.

Övgü sözcükleriyle örölü nezaket tümceleri, mektubu yazanın kendisini sanki Çinlilerin anlatımını anımsatır biçimde abartmalı küçültüşü, Hümanizm anlayışı ile kaleme alınmış bir mektubun onsuz olunamaz öğeleridir. Bundan ötürü Luther'in, mektubuna, "Düşünceleri Erasmus ile dolu olmayan birinin varlığı düşünülebilir mi? Erasmus'un ışığı ile aydınlanmamış, onun egemenliği altına girmemiş birinin varlığı düşünülebilir mi?" gibi tümcelerle başlaması; kendisini ise gerçekten üstün bir bilge kişiye mektupla nasıl başvurulacağını yeni öğrenmiş, elleri nasırlı, kaba saba biri diye tanımlaması, özel bir anlam taşımaz. Günahların para karşılığında affolunmasına ilişkin, ama aslında "hiçbir değer taşımayan" sözleriyle adının Erasmus'un kulağına gitmiş olduğunu öğrendiğini belirten Luther, bu nedenle ikisi arasındaki suskunluğun daha uzaması halinde yanlış yorumlanabileceği kaygısını dile ge-

tirdikten sonra, şöyle devam eder: “Ey iyi yürekli insan, işte sırf bundan ötürü, bilgisizliği nedeniyle, seninle aynı gökkubbenin ve güneşin altında anılmaya değil, fakat ancak karanlık bir köşede gömülüp kalmaya layık olan bu din kardeşinin önemsiz varlığını da tanı.” Bütün mektup, aslında bu tek tümcenin uğruna yazılmıştır. Satırlar, Luther’in Erasmus’tan elde etmeyi umduğu her şeyi içerir; Luther, karşısındakinden onayını belirtir bir mektup, savunduğu görüşlere yakınlık duyduğunu belirtir (bugünkü deyişle Luther’in yayın hayatında değerlendirebileceği) bir sözcük istemektedir. Zaman, Luther için karanlıktır ve bir dönüm noktası oluşturmıştır. Yeryüzünün en büyük gücüne karşı savaş açmış olan Luther’in aforoz belgesi, Roma’da hazırlanmıştır bile. Böyle bir savaşta Erasmus’un tinsel desteğini sağlamak, Luther’in davası için önemli, dahası, belki de bu davayı zafere götürebilecek bir olaydır. Çünkü Erasmus’un adı, satın alınmazlığın simgesi diye kabul edilmiştir. Tarafsız kişi, taraf tutan için her zaman en iyi bayraktır.

Ne var ki Erasmus, hiçbir yüküm altına girmek istemeyen, hele tam tutarının hesaplanması henüz olanaksız bir borcun kefilisi olmayı asla düşünemeyecek bir insandır. Luther’i şimdiden açıkça onaylamak, ilerideki bütün kitaplarına, yazılarına ve saldırılarına, ölçü nedir tanımayan bir insana evet demek olacaktır. Her zaman uyumdan yana olan Erasmus, bu adamın “zor-baca ve kışkırtıcı yazı stilinden” ötürü ruhunun derinliklerinde tedirginlik duymaktadır. Ayrıca Luther’in davası diye nitelendirilen olayın aslı nedir? 1519 yılındaki durum nedir? Yarın bu dava nasıl bir görünüm alacaktır? Bir insandan yana çıkmak, kendini yüküm altına sokmak, kişisel özgürlüğünün bir parçasından özveride bulunmak, kapsamı kestirilemeyecek borçla-

rın sorumluluğu altına girmek demektir. Erasmus ise özgürlüğünün sınırlandırılmasına asla rıza gösteremez. Belki de bu eski din adamının koku alma yetisi alabildiğine güçlü olan burnu, Luther'in yazılarından belli belirsiz bir dine karşı geliş kokusu almıştır. Kendini durup dururken güç duruma sokmak, Erasmus'un gözünde hiçbir zaman bir erdem ya da güçlülük belirtisi olmamıştır.

Bu nedenle Erasmus, verdiği karşılıktaki açık bir evet ya da hayırdan çok dikkatle kaçınır. Önce Luther'in yazılarını doğru dürüst okumadığını belirterek, her yandan gelebilecek saldırılara karşı kendini güvenlik altına almış olur. Gerçekten de bir Katolik rahibi olan Erasmus'un, üstlerinin açık izni bulunmaksızın kiliseye düşman kitapları okuması yasaktır. Usta bir mektup yazarı olan Erasmus, kesin bir tutum almayışını haklı göstermek için bu noktayı büyük bir titizlikle vurgular. "Din kardeşine" teşekkür ederek Luther'in kitaplarının Löwen'de ne kadar büyük bir heyecan yarattığını ve düşmanların bu konuda ne kadar çirkin sözler söylediklerini yazar – böylece dolaylı yoldan bir sempati belirtisi dile getirmiş olur. Bütün bunlara rağmen iç bağımsızlığın tutkunu olan bu adamın, sonradan kendisini bağlayabilecek, yüküm altına sokabilecek her türlü onay sözcüğünden kaçınmakta gösterdiği ustalık gerçekten şaşırtıcıdır. Luther'in mezmur şerhini yalnızca şöyle bir "karıştırdığını", yani okumadığını açık seçik vurgular ve bu şerhin yararlı olmasını "umut ettiğini" yazar – dile getirdiği, bir yargı değil, fakat yine bir dilektir. Luther ile arasına belli bir uzaklık koymak için, Luther'in yazılarının kaleme alınmasında kendisinin de yardımı dokunduğu yolundaki söylentilerle alay ederek, bunları budalaca ve kötü niyetle söylenmiş sözler diye nitelendirir. Mektubun sonunda Erasmus'un sözleri daha kesindir. Bu tatsız tartışmalar-

rın dışında kalmak istediğini açıkça belirtir: “Yeniden canlanan bilim yaşamına gereğince destek olabilmek için, yapabildiğim ölçüde yansız (*integrum*) kalıyorum ve aklın kılavuzluğundaki bir çekimserliğin, olaylara haşın bir tutumla karışmaktan daha iyi sonuç vereceğine inanıyorum.” Daha sonra Luther’i bir an önce ılımlı olması yolunda uyaran Erasmus, Hazreti İsa’nın Luther’e her gün bir parça daha kendi ruhundan vermesi dileğiyle mektubunu noktalar.

Böylece Erasmus, tavrını belli etmiştir. Tutumu, Reuchlin tartışmasındakinin aynıdır. “Ben, bir Reuchlin yanlısı değilim ve hiçbir safta yer almıyorum. Yalnızca bir Hristiyanım, bundan ötürü de Reuchlin ya da Erasmus yanlıları diye bir ayırım gözetmiyor, salt Hristiyanları tanıyorum.” Erasmus, çizdiği sınırı bir adım aşınama konusunda karardır. Korkak bir insandır; ancak korku, insana ileriye görme yeteneğini de kazandırır; korkunun verdiği tuhaf ve ani duyarlılık, kimi zaman henüz gelecekte yer alan bir olayın düşünmesini sağlar. Luther’e bir Mesih’miş gibi alkış tutan öteki hümanistlerin tümünden daha uzak görüşlü ve aydın kafalı olan Erasmus da, Luther’in saldırgan, koşul tanımaz sertlikteki tutumunda yakın bir “*tumultus*”un, kargaşanın belirtilerini görmüştü; ona göre, tutulan yolun sonu bir reform hareketi değil, fakat bir devrimdi. Erasmus, bu tehlikeli yoldan gitmeyi kesinlikle istemiyordu. “Atıldığı tehlikede yoldaşlık etmemin Luther’e ne yardımı dokunabilir? Böyle bir tutum, bir yerine iki insanın yıkılıp gitmesinden başka ne sonuç verebilir? Luther, birtakım şeyleri çok güzel söyledi ve yerinde uyarılarda bulundu; ama isterdim ki, bu iyi şeyleri büyük yanlışlarıyla yıkmamış olsun. Ne var ki o, gerçeği söylemem gerekirse, bütün yazdıklarını bir din adamına yakışır bir anlatımla kaleme almış olsaydı bile, ken-

dimi tehlikeye atmazdım. Herkes kendini bir ideal uğrunda harcayacak kadar güçlü değildir. Papanın ve prenslerin yasalarına, haklı oldukları ölçüde, uyuyor, kötü yasalarına ise, böyle bir tutum daha güvenli olduğu için, sabır gösteriyorum. Öyle sanıyorum ki bu, bir direnmenin başarısızlığını gören bütün iyi niyetli insanlara uygun düşen bir davranıştır.” Erasmus, hem yaradılışında var olan çekingenlikten, hem de o sarsılmaz bağımsızlık tutkusundan ötürü kimseyle ve dolayısıyla da Luther’le de ortak iş yapmamak konusunda kararlıdır. En uygunu, herkesin kendi yoluna gitmesidir. Böylece ikisi, yalnızca birbirlerine düşman olmama noktasında anlaşırlar. İşbirliği önerisi geri çevrilmiş, onun yerini bir tarafsızlık anlaşması almıştır. Kader, oyunu sahneye koymak için Luther’i görevlendirmiştir. Erasmus ise yalnızca seyirci kalabileceğini –ne yazık ki boş yere!– umut etmektedir: “Eğer Tanrı, Luther’in davasının çığ gibi büyümesinden belli olduğu üzere, her şeyi izlemişse ve içinde yaşadığımız zamanın çürümüşlüğü karşısında Luther gibi acımasız bir doktoru gerekli bulmuşsa, onun buyruğuna karşı çıkmak bana düşmez.”

Gelgelelim siyasal açıdan hareketli zamanlarda olayların dışında ve yansız kalma, yan tutmaktan daha güçtür. Yeni oluşan kamp, Erasmus’un tüm hoşnutsuzluğuna karşın temellerini onda aramaktaydı. Luther’in Papalığa karşı bir saldırıya dönüştürdüğü, kiliseye yönelik reformcu eleştirilerin kaynağı Erasmus’tu. Katolik Tanrıbilimcilerin öfkeyle söyledikleri gibi, “Luther, onun yumurtladığı yumurtalar üzerinde kuluçkaya oturmuştu”. Erasmus, istesin ya da istemesin, belli bir ölçüde Luther’in eylem yolunu hazırlayıcı işlev yerine getirmişti: “*Ubi Erasmus innuit, illic Luther irruit.*”¹ Erasmus’un dikkatle açtığı kapıdan Luther fırtına gibi girmişti; öyle ki, Erasmus, Zwingli’ye şunları söyleme

¹ (Lat.) “Erasmus’un eliyle gel dediği yerden, Luther içeri saldırdı.” (Ç.N.)

ihtiyacını duymuştu: “Luther’in istediği ne varsa, hepsinin öğreticisi ben oldum; ama bunu aşırı bir dille yapmadım.” Erasmus’la Luther’i ayıran, yalnızca yöntemleridir. Koydukları teşhis ise aynıydı: Gösterişe ve yüzeyselliğe kaymasından ötürü kilise, ölüm tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ancak Erasmus, ağır tempolu bir iyileştirme yöntemi ve kilisenin mantıkla, ince alaylarla temizlenmesini önerirken, Luther neşter kullanıyordu. Erasmus ise bu kadar tehlikeli bir yöntemi geri çevirmek zorundaydı; kaba kuvvetin her türlü onun gözünde iticiydi; “Özellikle inanç konularında ikilik çıkmasına yol açmak yerine kendimi parçalatmayı yeğlerim; bu konuda kararım kesindir. Gerçi Luther’in çok sayıda yandaşı ‘ben barış değil, kılıç getirmek için buradayım’ ilkesine sarılıyorlar. Ne var ki, kilisede din yararına bazı değişiklikleri gerekli görmeme rağmen, ayaklanmanın böylesine yol açan her şeyden nefret ediyorum.” Erasmus, Tolstoy’u hatırlatan bir kararlılıkla, kuvvete başvurmanın her türlüşünü reddediyor, böyle bir değişikliği bir “*tumultus*”la, kan dökerek elde etmek yerine, kötü duruma katlanmayı yeğliyordu. Dar görüşlü ve aşırı iyimser olan öteki hümanistler, Luther’in eylemine kilisenin özgürlüğe kavuşması ve Almanya’nın kurtuluşu diye alkış tutarlarken, Erasmus bu eylemi dünya kilisesini ülke kiliselerine ayıran, Almanya’yı Avrupa’nın oluşturduğu bütünden koparan bir öge olarak görüyordu. Akılla kavramaktan çok sezgisiyle, gerek Almanya’nın, gerekse öteki Cermen ülkelerinin Papalığın egemenliğinden çıkmalarının en kanlı çekişmeler patlak vermeden gerçekleştiremeyeceğini biliyordu. Ve savaş, onun gözünde, bir gerileme, çoktan yaşanmış çağlara barbarca bir geri dönüş anlamına geldiğinden, Hristiyan toplumu içerisinde düşünülebilecek en büyük faciayı önlemek için bütün gücünü ortaya koyuyordu. Böylece Erasmus,

gerçekte gücünün sınırlarını aşan bir tarihsel görevi üstlenmiş oluyordu: Bunca gözü dönmüşün ortasında mantığın sesi olmak, silah diye yalnız kalemmini kullanarak Avrupa'nın birliğini, kilisenin birliğini, Hürmanizmin ve dünya vatandaşlığı kavramının birliğini yıkılıp gitmekten kurtarmak için savaşmak zorundaydı.

Eraşmus, uzlaştırma görevine Luther'i yatıştırma girişimiyle başladı. Arkadaşları aracılığıyla söz dinlemeyen bu insanı böylesine "kışkırtıcı" yazmaması, İncil'i bu kadar "İncil ile bağdaştırılması olanaksız" biçimde öğretmemesi için durmaksızın uyardı: "İsterdim ki Luther, bir süre bütün çekişmelerden uzak kalsın ve Protestanlık davasını içine başka şey karıştırmadan tertemiz yürütsün. Bu, onu daha başarılı kılardı." Özellikle her konu kamuoyu önünde tartışılmamalı, kiliseye ilişkin reform talepleri asla için için kaynayan ve kavgaya eğilimli bir kitlenin kulağına sokulmamalıydı. Diplomat Erasmus, konuşma sanatının kışkırtıcı gücü karşısında düşünce insanına özgü bir başka ustalığı, uygun zamanda susmayı bilmenin yüce sanatını şöyle övüyordu: "Her zaman gerçeği olduğu gibi söylemek zorunluluğu yoktur. Önemli olan, gerçeğin açıklanış biçimidir."

Oysa zaman uygun olmadığında gerçeğin saklanabileceği yolundaki bu anlayış, isterse bu saklamanın süresi yalnızca bir dakika olsun, Luther'e yabancıydı. İnanç adamı olan Luther'e göre insanın yüreği ve ruhuyla bir kez bilincine vardığı her gerçeğe inanması, savaş ve kargaşa çıkması ya da göğün yıkılması pahasına onu bütün dünyaya haykırması, haktanırlıkta temelini bulan en kutsal görevdi. Luther, susma sanatını ne öğrenmişti ne de öğrenmek niyetindeydi. Aradan geçen dört yıl içerisinde yeni ve güçlü bir dili konuşmaya başlamış, bir ulusun birikmiş tüm öç alma duygularını parmaklarının arasında tutar olmuştum; yabancı öğelere ve imparatora karşı devrimci bir başkaldırı-

nın tutkusuyla yanıp tutuşan Alman ulusunun bilinci, bencil din adamlarına ve yabancılara karşı duyulan nefret ve köylü sınıfındaki dinsel nedenlere dayanan heyecan dalgaları, Luther'in Wittenberg Kilisesi'nin kapılarına indirdiği çekiç darbeleriyle canlanıvermişti. Bütün sınıflar, prensler, köylüler, kentsoylular, gerek özel, gerekse sınıfsal davalarının Protestanlık sayesinde kutsal bir nitelik kazandığı duygusuna kapılmışlardı. Luther'e gözüpek bir kişi ve eylem adamı gözüyle bakan bütün Alman ulusu, o güne kadar parçalanmış olan tutkularının simgesini onun kişiliğinde bulmuştu. Ulusal öge, toplumsal öge ile din coşkusunun potasında birleşirse, evreni yerinden oynatan sarsıntılar oluşur ve Luther olayında olduğu gibi, sayısız bireylerin o güne kadar bilincinde olmadıkları iradeyi kişiliğinde gerçekleştirdiğine inanan bir adam ortaya çıkarsa, o adam ansızın esrarlı güçler kazanır. Daha ilk seslenişle bütün bir ulusun gücünü onun gücüne kattığını gören, kendini kolaylıkla Tanrı'nın elçisi sayar. Luther, yıllardan sonra Almanya'da yine peygamberlerin dilini konuşmaya başlayan adam olmuştu. "Tanrı bana Alman ülkesinde bir havari ve İncil'in savunucusu olarak öğretmemi ve yargılamamı buyurdu." Üstlendiği görevin esrikliği ile dopdolu olan Luther, kiliseyi kurtarmak, Alman halkını papanın, bu "kılık değiştirmiş şeytanın" elinden sözle, sözle olmazsa kılıç, ateş ve kanla kurtarmak görevinin kendisine Tanrı tarafından verildiğine inanmıştı.

Kitlelerin alkışları ve Tanrı'nın buyrukları ile dolu olan bir kulağa uyarıda bulunmanın ve dikkatli olmasını söylemenin sonuçsuz kalması doğaldır. Kısa bir süre sonra Luther, Erasmus'un ne yazdığı ve ne düşündüğü ile ilgilenmez oldu; artık ona ihtiyacı kalmamıştı. Sarsılmaz ve acımasız adımlarla tarihin kendisine çizdiği yolda ilerledi.

Erasmus ise aynı dirençle, Luther'e karşı sert tutum almakta acele etmemeleri için bu kez karşı tarafa, papaya, piskoposlara, hükümdar ve prenslere yöneldi. Ancak ezeli düşmanı olan kör bağnazlık, burada da karşısına dikildi. Erasmus, uyarısında aforozu başvurulmasında belki de acele davranıldığını, Luther'in ne de olsa yaşama biçimi genellikle övülen, sapına kadar dürüst bir kişi olduğunu belirtti. Evet, Luther, günahların din adamlarınca bağışlanması konusunda birtakım kuşklar ileri sürmüştü; ama ondan önce başkaları da aynı konuda ileri geri konuşmuşlardı. "Her yanlış dinsizlik olarak nitelendirilemez," diyen ezeli uzlaştırıcı, "pek çok şeyi kötü niyetle değil, ama çok acele kaleme aldı," sözleriyle en amansız düşmanı Luther'i haklı çıkarmaya çalıştı. Erasmus'a göre, böyle bir durum karşısında hemen yakmaktan söz etmeye ve kuşku altındaki herkesi Hristiyan öğretiline karşı gelmekle suçlamaya gerek yoktu. Luther'e sövüp saymak ve onu kışkırtmak yerine, onu uyarmak ve aydınlatmak daha akıllı bir davranış olmaz mıydı? Kardinal Campeggio'ya yazdığı mektupta, Erasmus şöyle diyordu: "Doyurucu bir çözüm amaçlanıyorsa, papanın taraflardan inançlarını açıkça ortaya koymalarını istemesi en olumlu girişim olur. Böylece yanlış betimlemelerin kötüye kullanılmasının önü alınır ve gerek söz, gerekse yazıdaki sertlik ve ölçsüzlük, yoğunluğundan yitirir." Uzlaşma yanlısı Erasmus, sürekli olarak bir konsilin toplanmasında, bütün bu ilkeler üzerinde bilginler ve din adamlarından oluşan kapalı bir çevrede tartışma açılmasında direnir; böyle bir tartışma, "Hristiyanlığın ruhuna yakışır bir anlaşmaya" götürecektir.

Ancak Roma, Wittenberg'den gelen sese olduğu gibi, bu sese de kulaklarını tıkar. Papanın başka dertleri vardır o günlerde. Sevgili Raffaello Sanzio'su, Rönesans'ın yeniden kurulan dünyaya verdiği bu Tanrısal

armağan, ansızın hayata gözlerini kapamıştır. Şimdi Vatikan'ın odalarındaki süslemeleri ve San Pietro Kilisesi'nin yapısını kim tamamlayacaktır? Medicilerin soyundan gelen papa için sanat, bu yüce ve kalıcı değer, Saksonya'daki küçük bir eyalet kentinde sürüp giden çekişmelerden yüz kez daha önemlidir. Gözü böylesine görkemli hedeflere yönelmiş bir kilise prensi, Wittenberg'deki küçük keşişe küçümseyerek bakar. Prens kibirli ve güçlerinden emin kardinalleri ise –daha kısa bir süre önce Savonarola, odun yığınlarının üstüne, İspanya'daki dinsizler de ülke dışına yollanmamış mıdır?– Luther'in başkaldırısına tek karşılık olarak aforozu önermektedirler. Aforozdan önce onu dinlemeye, bu köylü kökenli din adamıyla tartışmaya girmeye ne gerek vardır? Erasmus'un uyarı mektupları, önemi dikkate alınmaksızın bir yana atılır, zaman yitirmeksizin aforoz belgesi hazırlanır ve Roma, elçisine, Almanya'daki bu asiye karşı alabildiğine sert davranmasını buyurur. Kilisenin dik kafalılığı, ilk ve ilk olduğu için de en elverişli barışma olanağını ortadan kaldırmıştır.

Tam o karar günlerinde Almanya'daki Reform hareketinin geleceği –tarihin bu sahnesine günümüzde dek pek az dikkat edilmiştir–, çok kısa bir zaman parçası için Erasmus'un eline geçer. İmparator Karl, Reichstag'ı Worms kentinde toplantıya çağırmıştır. Luther, son anda boyun eğmeyi kabul etmeyecek olursa, bu meclis tarafından yasadışı kılınacaktır. Luther'in yaşadığı eyaletin prensi olan Saksonyalı Friedrich de Reichstag'a davet edilenler arasındaydı. O sıralarda yalnızca Luther'in koruyucusudur ve henüz açıkça ondan yana çıkmış değildir. Kiliseye içten bağlı olan, Almanya'nın en zengin kutsal eşya ve aziz kemikleri koleksiyonuna, yani Luther'in değersiz ve şeytan işi diye nitelendirip alaya aldığı nesnelerin koleksiyonuna sa-

hip olan bu ilginç adam, Luther'e belli bir yakınlık duymaktadır. Wittenberg Üniversitesi'ne dünya çapında ün kazandıran bu din adamı ile övünmektedir. Ama henüz açıkça ondan yana çıkmak yürekliliğini göstere-memektedir. Gerek kendi güvenliğini düşündüğünden, gerekse içinden henüz kesin bir karara varmamış olduğundan, Luther ile kişisel ilişki kurmaktan diplomatça kaçınmaktadır. Tıpkı Erasmus gibi, gerektiğinde kendini koruyabilmek amacıyla onunla arasında kişisel bir ilişki bulunmadığını söyleyebilmek için, Luther'i kabul etmez. Ama diplomatik nedenlerden ötürü, bu güçlü kuvvetli köylüyü oynanmakta olan satranç oyununda imparatora karşı kullanabilmek umuduyla ve başında bulunduğu eyaletin yargı açısından bağımsız olduğunu vurgulamak istediğinden, o güne kadar Luther'i korumuş ve papanın gazabına rağmen kiliseden ve üniversiteden almamıştır.

Ne var ki artık bu dikkatli koruma bile bir tehlikeye dönüşmüştür. Çünkü Luther, beklendiği gibi, yasadışı kılınacak olursa onu korumayı sürdürmek, bir eyalet prensinin imparatora açıkça başkaldırınası anlamına gelecektir. Bu denli açıktan açığa bir başkaldırı konusunda ise Protestanlığı henüz yarı yarıya benimsemiş olan prensler daha kesin kararlı değillerdir. Gerçi imparatorlarının askerî açıdan güçsüz olduğunu bilmektedirler; Fransa ve İtalya ile yürütülen savaş, imparatoru eli kolu bağlı duruma getirmiştir. Prenslerin kendi güçlerini artırmaları için zaman belki de elverişlidir ve böyle bir amaç açısından Protestanlık davası, belki de bahanelerin en güzeli ve onurlusudur. Ancak dindar ve adil bir kişi olan Friedrich, bu din adamının ve profesörün gerçek Protestan öğretisinin bir habercisi mi, yoksa sayısız serüvencilerden ve tarikat yanlılarından biri mi olduğu sorusuna ruhunun derinliklerinde henüz doyurucu bir karşılık bulamamıştır. Bu bü-

yük, ama büyüklüğü ölçüsünde tehlikeli insanı korumayı sürdürmenin sorumluluğunu Tanrı'nın ve kendi mantığının önünde alabilip alamayacağına henüz karar verememiştir.

Bu karanlık dönemde çıktığı bir gezide Köln'den geçen Friedrich, Erasmus'un da aynı kentin konuğu olduğunu öğrenir ve hemen sekreteri Spalatin aracılığıyla görüşmek üzere onu davet eder. Çünkü Erasmus, din ve dünya sorunlarında hâlâ en yüksek otorite sayılmaktadır; alabildiğine tarafsız oluşundan ötürü kazandığı haklı ün ve onurun tacı, hâlâ başını süslemektedir. Kararsızlığını gidermeye yardımcı olacak en güvenilir öğüdü ondan bekleyen seçici prens, Erasmus'a açıkça Luther'in davasında haklı olup olmadığını sorar. Gelgelelim Erasmus, açık bir eveti ya da hayırı gerektiren sorulardan pek hoşlanmaz; hele o günün koşulları içinde onun oyunun ölçülmesi olanaksız büyüklükte bir sorumluluğu beraberinde getirmesi olağandır. Çünkü Erasmus, Luther'in eylem ve sözlerini onaylar ve bu sayede manen güçlenecek olan Friedrich de, Luther'i korumayı sürdürürse, Luther ve onunla birlikte Almanya'daki Reform girişimleri kurtulmuş olacaktır. Friedrich cesareti kırılıp üzerinden elini çekecek olursa, Luther diri diri yakılmamak için ülkeden kaçmak zorunda kalacaktır. Dünyanın kaderi o anda bu evetle hayır arasındadır ve Erasmus, karşıtlarının ileri sürdükleri gibi, Luther'e karşı kıskançlık ya da düşmanlık besliyor olsa, ondan bütünüyle kurtulmak için bundan daha iyi bir fırsat düşümlenemez. Erasmus'un hasmını onaylamadığını bildiren bir sözü, büyük bir olasılıkla seçici prensin bundan böyle Luther'i korumaktan vazgeçmesine yol açacaktır. O gün, 5 Kasım 1520 günü, Alman Reform hareketinin geleceği, büyük bir olasılıkla tümüyle Erasmus'un ürkek ellerinin arasındaydır.

Erasmus, o tarihî günde onurlu bir tutum alır. Yü-

rekli, büyük, kararlı, kahramanca değil, ama onurlu bir tutumdur bu ve bu bile oldukça önemli sayılır. Seçici prensin, Luther'in görüşlerinde haksız ve dine aykırı kaçan bir yan bulunup bulunmadığını sorması üzerine Erasmus, önce işi şakaya vurarak sıyrılmak ister. Luther'in en yanlış davranışının papanın tacına, rahiplerin şişman göbeklerine dil uzatmak olduğunu söyler. Ama daha sonra, fikrini söylemesi kendisinden ciddi olarak istenince, *Axiomata* adını verdiği kısa tümcelerle Luther'in öğretisine ilişkin kişisel kanısını son derece dürüst biçimde dile getirir: "Luther, papanın hoşgörüsünü kötüye kullanıyor," gibi Luther'i onaylamadığını belirten bazı cümleleri de vardır; ama en önemli ilkelere söz konusu olduğunda, cesaretle tehlikede olanın yanında yer alır: "Bütün üniversiteler arasından yalnızca ikisi Luther'i mahkûm etti; onlar da Luther'in savlarını çürütemedi. Bu nedenle Luther, açık bir tartışma açılmasını ve tarafsızlıkları kuşku götürmez yargıların çağrılmasını istemekle haklı bir istekte bulunmuştur." "Papa için de başvurulabilecek en iyi çözüm yolu, sorunu, haklarında herhangi bir kuşku bulunmayan saygın yargılara inceletmektir. Dünya, gerçek İncil'e susamıştır ve çağın bütün eğilimi bu yöndedir. Bu gelişmenin karşısına bu kadar nefretle dikilmemek gerekir." Erasmus, son olarak bu nazik sorunun bir "*tumultus*"a dönüşüp yeryüzünü yüzyıllar boyu sürececek bir huzursuzluğun içine atmazdan önce, hoşgörü ve açık bir konsil aracılığıyla çözüme bağlanmasını öğütler. Bu sözlerle birlikte Reform hareketinin yararına önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir – ne var ki Luther, bundan dolayı daha sonra Erasmus'a karşı herhangi bir şükran duymayacaktır. Seçici prens, Erasmus'un açıklamalarındaki dikkatli ifade ve birden çok yoruma elverişli sözler karşısında biraz hayrete düşmekle birlikte, Erasmus'un o gece konuşmasında kendisine

öğütlediklerini bir bir yerine getirir. Ertesi günü, yani 6 Kasım günü Friedrich, papanın elçisinden Luther'in adil, bağımsız ve her bakımdan lekesiz yargıçlar tarafından herkesin önünde dinlenmesini, bu yapılmazdan önce de kitaplarının yakılmamasını ister. Böylece Friedrich, Roma'nın ve imparatorun dik başlılıklarını protesto etmiş, Alman prensleri arasında Protestanlık ilk kez sesini yükseltmiştir. Erasmus, gizli desteği ile en nazik anda Reform hareketine önemli ölçüde yardımcı olmuş, sonradan kendisine yöneltilecek olan türlü saldırıları değil, ama adına anıt dikilmesini hak etmiştir.

Bunun ardından, kaderin çanları Worms'ta çalmaya başladı. Kent tıkabasa dolmuştu. Önce papalık elçilerinin, öteki elçilerin, seçici prenslerin ve sekreterlerin eşliğindeki genç bir imparator, alacalı süvariler ve paralı askerlerle çevrili olarak kente geldi. Aynı yolu birkaç gün sonra yalnız başına gelen bir rahip izledi; papanın gazabına uğramış olan bu rahibi, dine aykırı davranışlarından ötürü diri diri yakılmaktan yalnızca cebinde katlı duran bir mektup korumaktaydı. Cadde-ler bir kez daha alkış tutan kalabalıkla dolmuştu. Alman prensleri imparatoru, Alman halkı ise yalnız başına gelen din adamını Almanya'nın önderi seçmişlerdi.

İlk görüşmeler, kaderi belirleyecek kararlar nokta- lanmadı. Erasmus düşüncesi henüz canlılığını koru- maktaydı; uzlaşma umudu, az da olsa henüz vardı. Ama ikinci gün Luther, kader cümlesini söyledi: "İşte önünüzdeyim ve başka türlü davranmam olanaksız- dır." Dünya, ikiye ayrılmıştı: Jan Hus'tan bu yana ilk kez bir adam imparatorun ve saray halkının önünde ki- liseye boyun eğmeyi reddediyordu. Saraylıların arasın- da bir ürperti ve mırıltı dolaştı; basit bir rahibin bu denli küstahlaşması herkesi şaşırtmıştı. Aşağıda ise

paralı askerler Luther'e alkış tutmaktaydılar. Acaba Luther'in olumsuz tutumunun kendi yararlarına olacağını mı sezmişlerdi? Yoksa bu fırtına kuşları, kapıya gelmiş olan savaşın kokusunu mu almışlardı?

Fakat Erasmus, o neredeydi bu kritik anda? Erasmus, ancak trajik diye nitelendirilebilecek bir kusur işlemiş, dünya tarihinin dönüm noktalarından birini saptayacak olan o saatlerde ürkekçe çalışma odasına kapanmıştı. O anda sert bir yargıya varılmasını önleyebilecek tek kişi, papanın elçisi Alexander'ın gençlik arkadaşı, imparatorun güvenine sahip ve Protestanlığın düşünce yandaşı olan Erasmus'tu. Ama yaşamı boyunca kesin tutum almaktan kaçınan Erasmus, orada da açıkça ortaya çıkmaktan korkmuştu. Ne kadar dönüşü olmayan bir noktaya gelindiğini, ancak kötü haberi aldıktan sonra anladı: "Orada olsaydım, ölçülü davranışlar yoluyla bu trajedinin önüne geçilmesi için elimden geleni yapardım." Ne var ki, dünya tarihi açısından bu kadar önem taşıyan karar anları bir kez kaçırıldı mı, bir daha ele geçirilemez. Gereken zamanda gereken yerde bulunmayan ise her zaman haksız çıkar. Erasmus, o dönüm noktasında tüm varlığını ve gücünü inandığı şeye adamamıştı; davasını bundan ötürü yitirdi. Luther'e gelince; o alabildiğine yüreklilikle ve galebe çalma iradesinin sarsılmaz gücüyle kendini davasına adamıştı. Bundan ötürü de eyleme dönüşen, onun iradesi oldu.

Bağımsızlık Uğruna Savaş

Worms'ta toplanan Reichstag'dan, Luther'in kiliseden atılmasından ve imparatorun onu yasadışı ilan etmesinden sonra Erasmus –ve onunla birlikte büyük bir çoğunluk–, Luther'in reform girişimlerine sona ermiş gözüyle bakıyordu. Luther'in çabalarını bundan sonra da sürdürmesi, devlete ve kiliseye karşı açık bir ayaklanma anlamına gelecek ve büyük bir olasılıkla acımasızca bastırılmak istenecekti. Erasmus'un önlemek istediği, böyle kanlı bir çözüm yoluydu. O, Protestan öğretisini Reform yoluyla kilisenin bünyesine sokmayı düşlemişti ve böyle bir hedefi sevinçle destekleyebilirdi. "Luther, Katolik Kilisesi'nde kalırsa, sevinerek onun yanında yer alırım," diye açıkça söz vermişti. Oysa kaba kuvvetten yana olan Luther, bir silkinişte Roma ile olan bağlarını sürekli koparmıştı. Artık her şey bitmişti. "Luther trajedisi sona erdi; keşke hiç sahneye konmamış olsaydı!" Barışsever Erasmus, böyle yakınıyordu. Protestanlığın kıvılcımı sönmüş, manevi ışığın kaynağı olan yıldız kayıp gitmişti. Bundan böyle Hristiyanlığın geleceği cellat yamaklarının eline kalmıştı. Erasmus ise yüz yüze kaldığı sınavın çetinliği karşısında kendini güçsüz hissettiğinden, bundan böyle çıkacak her çekişmeden uzak kalmakta kararlıydı. Kadercı bir tutumla, bu kadar büyük ve sorumluluk kaynağı

bir kararı verebilecek kadar kendinden emin değildi: “Zwingli ve Bucer bu ruha sahip olabilirler, ama Erasmus bir insandır yalnızca; Tanrı’nın dilinden anlamaz.” Tanrısal sorunların ne kadar derinliğine inilemez olduğunu çoktan anlamış olan bu ellilik adamda, bu çekişmede sözcülük görevinin kendisine verildiği duygusu yoktu; o, yalnızca ebedi aydınlığın hüküm sürdüğü yerde, bilim ve sanat alanında, sessizce ve kaderine boyun eğerek hizmetini sürdürmek istegindeydi. Böylece ilahiyattan, politikadan, kilise çekişmelerinden çalışma odasına, verimsiz tartışmalardan kitapların yüce suskunluğuna çekildi; ancak burada dünyaya hâlâ yararlı olabilirdi. O halde dön bakalım yaşlı adam, hücreye, ve kapat pencerelerini zamana! Kavgayı, Tanrı’nın çağrısını yüreklerinde duyan ötekilere bırak ve daha sessiz sedasız bir görevin, kendini gerçeği, sanat ve bilimin daha dürüst atmosferinde savunma görevinin peşinden git. “Roma’daki ruhban sınıfının ahlaki çöküntüsü olağanüstü bir ilacın kullanılmasını gerektirebilir; ama kurtarıcı rolünü üstlenmeye kalkışmak, benim gibilerinin haddi değildir. Çoğunlukla istenenin tam tersi yönlere kayan yeni bir huzursuzluk çıkartmaktansa, olayların akışına katlanmayı yeğlerim. Bilerek bir ayaklanmanın önderliğini yaptığım ya da bir ayaklanmaya katıldığım, ne oldu ne de bundan sonra olacak.”

Erasmus, artık kilise kavgalarından sanatın ve bilimin kucağına, kendi asıl edimine çekilmiştir. Tartışmalardan ve kavgalardan tiksinimektedir. “*Consulo quieti meae*”, artık tek aradığı huzurdur, sanatın kutsal rahatıdır. Oysa dünya, onu rahat bırakmamaya sanki yemin etmiştir. Zaman olur, tarafsızlığın suç diye adlandırıldığı zamanlar vardır; politik dalgalanmalarla dolu anlarda dünya, kime karşı, kimden yana olunduğu konusunda, Luther’den veya papadan yana net bir

cevap talep eder. Erasmus'un yaşadığı Löwen kenti de onun barışçı tutumunu sürdürmesini güçleştirir. Reformcu Almanya, Erasmus'u aşırı ılımlı bir Luther yanlısı olmakla suçlarken, Löwen'in tutucu Katolik fakültesi ona düşman kesilmiş ve onu "Luther denen vebanın kışkırtıcısı" diye nitelendirmiştir. Her zaman köktenciliğin vurucu gücünü oluşturan öğrenciler, Erasmus'a karşı gürültülü gösteriler düzenlemekte, kürsüsünü devirmektedirler. Aynı zamanda da Löwen kiliselerinde sürekli olarak Erasmus aleyhinde konuşmalar yapılmaktadır. Papalık elçisi Alexander, eski arkadaşını hiç olmazsa açıktan açığa sövüp saymalara karşı korumak için bütün otoritesini kullanmak zorunda kalır. Yürekli davranmak, yaşamı boyunca Erasmus'un elinden gelmemiştir. Onun için kaçmayı savaşılmaya yeğler. Nefret havasından, vebadan kaçarcasına kaçır ve yıllarca türlü eserler verdiği o kentten ayrılır. Yaşlı gezgin, birkaç parça eşyasını toplayıp yeniden yollara düşer. "Almanya'dan ayrılmazdan önce, artık kendilerini yitirmiş olan Almanların elinde paramparça olmamaya dikkat etmeliyim." Tarafsız olan, her zaman kavgaların en acımasız ile karşı karşıya kalır.

Erasmus, artık ne koyu Katolik ne de koyu Reformcu bir kentte yaşamak istemektedir, kaderine uygun tek yer, tarafsız bir kent olabilir. Bu nedenle çareyi, tarih boyunca bağımsızlık düşüncesinin sığınağı olmuş bir ülkeye, İsviçre'ye gitmekte bulur. Basel, artık uzunca bir süre için seçimlik vatanı olacaktır; Avrupa'nın ortasında yer alan bu sakin ve soylu kent, tertemiz caddeleri, coşkudan uzak insanları, dizginleri savaş düşkünü bir prensin elinde olmayan demokratik yönetimi ile bağımsız bilim adamına özlediği huzuru vaat etmektedir. Erasmus, burada bir üniversite, ona saygı duyan dostlar, çalışmalarına yardımcı olabilecek

kişiler, Holbein gibi bir sanatçı ve hepsinden önemlisi, basımcı Froben'i, yıllardan beri son derece verimli bir işbirliği yaptığı bu büyük ustayı bulur. Hayranlarının çabasıyla Erasmus'a rahat bir ev hazırlanır. Bu sürekli gezgin, bu özgür kentin rahat atmosferi içinde, ilk kez vatanındaymış gibi bir duyguya kapılır. Burada düşünce evreninde, başka bir deyişle kendi gerçek evreninde yaşama olanağını bulabilecektir. Çünkü Erasmus, ancak kitaplarını huzur içinde yazabildiği ve yazdıklarının titiz bir çabayla basılabildiği yerde kendini rahat hissedebilir. Basel, yaşamının en sakin durağıdır. Erasmus, bu kentte her yerdekenden çok, tam sekiz yıl kalmış ve akıp giden zaman içerisinde iki ad, Erasmus ve Basel, bir zafer takının altında birleşmişçesine birbirleriyle kaynaşmıştır. O zamandan bugüne dek ne Basel'siz Erasmus'u ne de Erasmus'suz Basel'i anma ve düşünme olanağı kalmıştır. Bugün Basel'de Erasmus'un yaşadığı ev olduğu gibi korunmakta, Holbein'in Erasmus'un yüzünü ölümsüzlük katına yüceltmiş olan birkaç resmi, bu evde bulunmaktadır. Erasmus, en güzel yazılarının büyük bir kısmını, özellikle *Colloquia*'larını, o pırıl pırıl Latince diyalogları, burada kaleme almıştır; başlangıçta Froben'in oğlu için okuma parçaları olarak kaleme alınan bu diyaloglar, nice kuşaklara Latince yazı yazma sanatı konusunda kılavuzluk etmiştir. Erasmus, kilise büyüklerine ait büyük eserini de burada tamamlamış, yine aynı kentten dünyanın her yanıyla mektuplaşmıştır. Avrupa'nın düşünce dünyası, önderini aradığında gözlerini Basel'e çevirmiştir. O yıllarda Basel, Erasmus'un varlığı nedeniyle, Avrupa'nın başkenti olmuştur. Büyük bilim adamının çevresinde Oecolampadius, Rhenanus ve Amerbach gibi hümanist öğrenciler toplanmıştır; önemli olan hiç kimse, hiçbir prens ve bilim adamı ya da sanat dostu, Froben'in basımevinde ya da bizzat evinde Erasmus'u ziyaret edip

saygılarını sunma fırsatını kaçırmamıştır. Hümanistler, bu saygın kişiyi çalışırken görebilmek amacıyla Fransa, Almanya ve İtalya'dan kalkıp gelmişlerdir. Wittenberg'de, Zürih'te ve bütün üniversitelerde din kavgaları olanca şiddetiyle sürüp giderken, Basel'in sessizliğinde sanat ve bilim sanki son bir sığınak bulmuştur.

Ama kendi kendini aldatmamalısın, yaşlı adam. Çünkü senin zamanın artık geride kalmış, ekmek istediğin tarla yakılıp yıkılmıştır. Dünya, bir ölüm-kalım savaşının cehennemi içindedir, düşünce taraf tutmaktadır, insanlar, birbirinin can düşmanı olan sürüler içerisinde birleşmektedir: Böyle bir ortamda özgür ve bağımsız olana, kenarda kalmak isteyeneye yer yoktur. Şimdi Reform'dan yana veya ona karşı dünya çapında bir kavga sürüp gitmektedir; artık pencereleri kapatmanın, kitapların arasına sığınmanın bir yardımı dokunamaz; Luther'in, Hristiyan dünyasını paramparça ettiği bir Avrupa'da, başını kuma sokup onun eserlerini okumadığı gibi çocukça bir bahaneyle işin içinden sıyrılabilme olanağı yoktur. Şimdi sağda da, solda da o korkunç ve zorlayıcı söz fırtına gibi esmektedir: "Bizden olmayan, bize karşıdır!" Bir evren iki parça olduğunda, çatlak tek tek bütün bireylerden de geçer; hayır, Erasmus, boşunaydı bütün kaçmaların ve seni sığındığın yerden dumanlayarak çıkmak zorunda bırakacaklar. Bu çağ, açık tutum istemektedir; bu zamanın dünyası, Erasmus'un, manevi önderinin, Luther'den yana mı, ona karşı mı, papadan yana mı, papaya karşı mı olduğunu bilmek istemektedir.

Artık sarsıcı bir oyun sahnelenmektedir. Dünya, savaşmaktan yorgun düşmüş bir insanı ne pahasına olursa olsun savaşın içine çekmek peşindedir. Elli beş yaşına gelen Erasmus, şöyle yakınmaktadır: "Onca ça-

lışmamdan sonra tam hak ettiğim huzura kavuşacağım umudunda olduğum sırada, dũnyayı saran bu fırtınaya yakalanmam ne mutsuz bir rastlantı! Oyuncululuđu için bunca elverişsiz oluşuma ve bir sũrũ insanın bunca tutkuyla sahneye atılmak istemesine karşın, bu trajedinin yalnızca izleyicisi kalmama neden izin vermiyorlar?" Ne var ki ũn, bũyle zamanlarda bir yũkũme, lanetli bir kadere dũnũřũr; Erasmus, sağdan da, soldan da olanların vazgeçemeyeceği kadar bũtũn dũnyanın merakının odak noktasıdır ve otorite sahibidir; kampların ōnderleri, onu kendilerinden yana çekmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Onu akıllı suskunluğundan çekip almak için parayla ve abartmalı ōvgũlerle gũzũnũ kamaştırmaya çalışmakta, kimi zaman da korkaklığıyla alay etmektedirler; bazen kitaplarının Roma'da yasaklandığına ve yakıldığına ilişkin yalan haberler yayıp onu korkutmakta, mektuplarını taklit edip sũzlerini çarpıtmaktadırlar. Bağımsız kişinin gerçek değerini bũtũn gũrkemiyle bũyle anlarda ortaya çıkar. Bir yanda imparatorlar, krallar ve birbiri ardından ũç papa, ōte yandan Luther, Melanchton ve Zwingli, Erasmus'un ağzından bir onay sũzcũđũ koparabilmek için yarışmaktadırlar. Erasmus, kamplardan birine katılrsa, akla gelebilecek yeryũzũ nimetlerinin tũmũne birden kavuşacaktır. Ayrıca istese "Reform hareketinin ōn safında yer alabileceğini", ya da, Luther'in aleyhinde yazacak olursa, bir piskoposluk elde edebileceğini de bilmektedir. Ne var ki bu tũr koşulsuz ve tek yanlı bir katılmayı asla onuruyla bağdaştıramamaktadır. Papalığın kilisesini içtenlikle savunması olanaksızdır; çũnkũ bu çekişmede o kilise içindeki yolsuzluklara karşı çıkan, bir yenileşmeye gidilmesini isteyen kendisi olmuştur. Ne var ki ačíkça Protestanlardan yana çıkması da olanaksızdır. Çũnkũ onlar, Erasmus'un "barış yanlısı Hazreti İsa" dũřũncesini dũnyaya yayacak yerde, gũzũnũ kan

bürümüş bağnazlar olup çıkmışlardır. “Durmaksızın ‘İncil, İncil’ diye bağırıyorlar! Ama o İncil’i yorumlama hakkını da yalnızca kendi tekellerine almak istiyorlar! O İncil ki, bir zamanlar vahşileri ehlileştirir, suçluları doğru yola getirir, durmaksızın kavga arayanları barış yanlısı kılar, lanet okuyanları çevrelerini kutsayan kişilere dönüştürürdü. Bunlar ise, gözleri hiçbir şey görmeksizin kargaşanın her türlüşünü körüklüyor ve iyilik yolunda hizmeti dokunanların ardından kötü konuşuyorlar. Yeni dalkavuklar, yeni acımasızlar var ortada, ama İncil’in ruhundan katre yok.” Hayır, Erasmus açıktan açığa ne papa ne de Luther yanlısı olmak istemektedir. Huzur ve barıştır bütün istediği; huzur ve barış içinde, olayların dışında kalmak, salt bütün insanlığı ileri götürecek işler için çaba harcamak! “*Consulo quieti meae.*”

Gelgelelim Erasmus’un ünü çok büyüktür ve çevre onun kimden yana olduğunu açıklamasını daha fazla bekleyebilecek durumda değildir. Dünyanın dört bir yanından yöneltilen çağrılar giderek çoğalmaktadır; Erasmus öne çıkmalı, kendisi ve herkes için kararını açıklamalıdır. Bütün kültürlüler çevresinde Erasmus’un soylu ve satın alınamaz bir düşünür olduğuna ilişkin inancın ne kadar kökleşmiş olduğunu, büyük bir Alman’ın ruhunun derinliklerinden fışkıran sarsıcı bir çağrı çok iyi kanıtlar. Albrecht Dürer, Hollanda gezisi sırasında Erasmus’u tanımıştır; birkaç ay sonra, Almanya’nın dinî önderi Luther’in öldüğü söylentileri yayıldığında, Dürer bu kutsal davayı sürdürebilecek tek kişi olarak Erasmus’u görür ve içine düştüğü ruhsal bunalımı, güncesinde Erasmus’a yönelttiği şu çağrı ile dile getirir: “Ey Rotterdamlı Erasmus, neredesin? Dinle, ey Hazreti İsa’nın şövalyesi! Hazreti İsa’nın yolundan git, gerçeğin savunucusu ol ve kendilerini din yo-

luna adayanların tacını giy! Artık yaşlı bir adamsın; bir şeyler yapabilmek için önünde yalnızca iki yılının kaldığını sen söylüyorsun. Bu süreyi İncil'e, Hıristiyan inancının gerçek kaynağına ada... Ondan sonra sesini yükselttiğinde, Hazreti İsa'nın deyişiyle cehennemin kapıları olan Roma, artık karşında dayanamayacaktır... Ey Erasmus, bil ki Goliath'ı yıkacak güçtesin!"

Dürer ve onunla birlikte bütün Alman ulusu böyle düşünmektedir. Öte yandan Katolik Kilisesi de, bütün umudunu Erasmus'a bağlama konusunda Protestanlardan geri kalmamaktadır ve Hazreti İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi sayılan papa, kendi elyazısıyla kaleme aldığı bir mektupta sözcüğü sözcüğüne şu uyarıda bulunur: "Öne çık! Sana ihsan edilmiş olan o görkemli yeteneklerini Tanrı'nın onuru için kullan! Luther yüzünden yanılığa düşenlerin büyük bir kısmının yine doğru yola gelmesinin, henüz bizden kopmamış olanların ayakta durabilmelerinin ve uçuruma yuvarlanmak üzere olanların bundan korunmasının senin elinde olduğunu düşün!" Hıristiyanlığın başı ile piskoposları, yeryüzünün efendileri olan İngiltere Kralı VIII. Henry, Avusturya imparatorları V. Karl, I. Franz ve Ferdinand, Burgonya dükü, öte yanda Reform hareketinin önderleri, bir zamanlar öfkeli Akhilleus'un çadırının önünde duran Homeros prensleri gibi, dinginliğinden sıyrılıp savaşa girmesi için Erasmus'un çevresini almışlardır. Sahne, gerçekten görkemlidir; yeryüzünün iktidar sahiplerinin tek bir düşünürün sözü uğrunda bunca çırpındıkları, manevi gücün maddi güce böylesine galebe çaldığı, tarihte pek az görülmüştür. Ne var ki, Erasmus'ta doğuştan var olan gizli bir aksaklık, bu vesileyle belirginleşir. Onu kendi saflarına çekmek isteyen bu kişilere Erasmus, açıkça ve yüreklilikle "Hayır, istemiyorum," diyemez. İçten bir sözcük, dudaklarının ara-

sında biçimlenemez. İsteddiği, şu ya da bu yanı tutmaktır; bu nitelik, onun iç bağımsızlığını onurlandırır. Ama ne yazık ki Erasmus, kimseyle arası bozulsun da istemez; bu, Erasmus'un kesinlikle doğru olan tutumunu yücelikten yoksun kılar. Çünkü Erasmus, koruyucuları ve hayranları olan bu gibi kişilere karşı açıktan açığa direnmek yürekliliğini gösterecek yerde, hepsi anlamı bulanık kaçamaklarla oyalar, söz verir, duraklamalar geçirir, gerçekte bağlanmaksızın bağlayıcı sözcükler yazar, karşısındakinin gururunu okşayıp yaltaklanır, arka planda kalmasına gerekçe olarak bazen hastalığını, bazen yorgunluğunu, bazen de kendini yetkili görmeyişini gösterir. Papaya verdiği karşılıktaki, alabildiğine alçakgönüllüdür: Nasıl? Böylesine büyük bir girişime atılmak, dinsizliğin kökünü kazımaya kalkışmak gözü pekliğini, onun gibi kültür düzeyi ortanın altında olan biri mi gösterecektir? İngiltere kralını aylar ve yıllar boyu türlü avutmalarla oyalar; öte yandan aynı zamanda Melanchton ve Zwingli'yi pohpohlayıcı mektuplarla yatıştırmaya çalışır. Hiç durmaksızın yeni bahaneler bulur. Ancak insana ilk bakışta itici gelen bütün bu hile ve dolanların arasında kararlı bir irade gizlidir: "Eğer Erasmus'u, inancı zayıf bir Hristiyan'dır, diye takdir etmeyen varsa, hakkımda nasıl isterse öyle düşünsün. Ben, neysem oyum; başka türlü olmak elimden gelmez. Hazreti İsa'dan daha büyük yetenekler almış ve kendine güveni benimkinden çok olan biri varsa, o bunları Hazreti İsa'nın yoluna adasın. Daha sessiz ve güvenlik verici bir yoldan gitmek, bana düşünce açısından daha uygun gelen bir davranıştır. İki-likten nefret etmekten, barışı ve uzlaşmayı sevmekten başkaca bir şey elimden gelmez. Çünkü insanlar arasındaki sorunların ne denli karanlık olduğunu anladım bir kez. Kargaşa çıkarmanın, bastırmaktan çok daha kolay olduğunu biliyorum. Ve kendi aklıma her alanda

güvenmediğimden, başkalarının manevi yanı üzerine kesin konuşmaktan kaçınmayı yeğliyorum. İsterdim ki, herkes kaba güce başvurmaksızın, salt gerçeğin ve aklın önderliğinde Hristiyanlık davası ve barışın kaynağı İncil uğrunda çaba harcasın; isterdim ki, gerek din adamlarının yeri, gerekse Hazreti İsa'nın özgür olmasını istediği halkın özgürlüğü konusunda görüş birliğine varabilelim. Erasmus, bu hedefe yönelen herke- se elinden geldiğince yardımcı olacaktır. Ama beni kar- gaşanın içine sokmak isteyen, beni ne önder ne de yol- daş olarak yanında görebilir.”

Erasmus'un kararı kesindir: İmparatorları, kralla- rı, papaları, Luther'i, Melanchton'u, Dürer'i ve savaş- maktaki bütün dünyayı yıllar yılı bekletir; araların- dan bir teki bile onun ağzından kesin bir söz almayı ba- şaramaz. Dudakları herkese nazikçe gülümser, ama iş son sözü söylemeye geldiğinde, açılmamakta direnir.

Ama biri vardır ki, beklemek niyetinde değildir ve bu Gordiyon'u çözmeye kesinlikle karardır. Bu atılgan ve sabırsız düşünce savaşçısı, Ulrich von Hutten'dir. Bu “ölüme ve şeytana meydan okuyan şövalye”, Erasmus'a karşı hep ancak bir babaya beslenebilecek inancı ve sevgiyi beslemiştir. Kendini Hümanizme tutkuyla ve- ren bu gencin en büyük özlemi ve isteği, “bu Sokra- tes'in Alkibiades'i” olabilmektir; tüm yaşamını güvenle Erasmus'un ellerine bırakmıştır. “Tanrılar beni koru- dukça ve seni Almanya'nın onuru aşkına esirgedikçe, seninle kalabilmek için dünyanın bütün nimetlerini te- pebilirim.” Kendisine hayranlık duyulması karşısında her zaman duygulanmış olan Erasmus, “Müzlerin bu eşsiz sevgilisini” içtenlikle desteklemiş, ölçsüz bir se- vinç, mutluluk ve güvenle, “Ey içinde yaşadığımız çağ! Ey edebiyat! Yaşamak, başlı başına bir mutluluk!” diye haykıran bu ateşli genci sevmiştir. Bu genç öğrenciyi

dünya çapındaki bilim yaşamının yeni bir ustası olarak yetiştirebileceğine içtenlikle inanmış, bu yolda çaba harcamaya karar vermişti. Ne var ki siyaset, kısa sürede Ulrich von Hutten'i de avucuna almış, Hümanizmin kitap kokusu ve kapalı odaların havası Hutten'e gidecek sıkıcı ve çekilmez gelmeye başlamıştı. Ulrich von Hutten, sonunda eldivenlerini eline geçirdi. Artık kalem değil, fakat papaya ve açgözlü din adamlarına karşı kılıç oynatmak istiyordu. Bir Latin yazarı olmanın tacını başında taşıdığı halde, bundan böyle yalnız Almanca sözcüklerle çağını Almanya'daki Reform hareketi için silah başına çağırmak üzere, Latince'yi, bilginlerin dilini bir yana bıraktı:

*Latince yazdım önceleri,
Ama anlaşılır değildi herkes için;
Şimdi vatanıma sesleniyorum.*

Ne var ki Almanya, bu haddini bilmez genci kovdu. Roma da onu dine karşı gelmekle suçlayarak yakmak istedi. Daha otuz beş yaşını doldurmamış olan Ulrich von Hutten, her yerden kovulmuş, varını yoğunu yitirip çökmüş, frengi yüzünden kemiklerine dek erimiş, her yanı cerahatli yaralarla kaplı bir halde, avcılarının kovaladığı ölesiye yaralı bir hayvan gibi, son gücünü harcayarak Basel'e gelebilmişti. Büyük dostu, "Almanya'nın güneşi", öğretmen, ustası ve koruyucusu Erasmus, nasılsa o kentte yaşıyordu. O güne dek ondan dostluğunu hiç esirgememiş, türlü çevrelere salık vererek ilerlemesini sağlamıştı. Neredeyse yitip gitmiş olan sanatçı gücünün büyük bir kısmını Erasmus'a borçluydu. Ardından şeytanların kovaladığı kaçak, mahvolmasına bir adım kala, karanlık dalgaların arasında kaynayıp gitmek üzereyken son bir tahta parçasına rastlayan bir kazazede gibi, elini Erasmus'a uzattı.

"Erasmus Çalışma Odasında", anonim.

Ama Erasmus, yasadışı ilan edilmiş olan Hutten'i evine almadı – ruhunun acınası korkaklığı hiçbir zaman bu olaydaki kadar çıplak bir biçimde gözler önüne serilmemiştir. Erasmus, bu kavgacı kişiden çoktandır hoşlanmaz olmuş, ona bir asalak gözüyle bakmaya başlamıştı; daha Löwen'de, Hutten ondan papaya karşı açıkça savaş açılmasını istediğinde, “Benim görevim yalnızca insanları eğitme yolunda hizmet etmektir,” diyerek bu isteği sert bir ifadeyle geri çevirmişti. Edebiyatı siyaset uğruna bırakmış olan bu bağınazla, “Luther'in Pylades'i”¹ ile, en azından açıkça ve hele yüzlerce gözün penceresine dikili olduğu bu kentte bir ilişkisi olsun istemiyordu. Erasmus, bu zavallı kaçaktan, yarı ölü halde dolaşan bu insandan üç nedenden ötürü korkuyordu. Birincisi, bu hastalıklının, kendisine –Erasmus, yaşamı boyunca birinden hastalık kapmaktan çok hiçbir şeyden korkmamıştır– konuk olmak istemesinden korkuyordu. İkincisi, bu varını yoğunu yitirmiş dilencinin kendisine sürekli yük olmasından korkuyordu. Ve üçüncüsü de, papaya sövüp saymış ve Alman ulusunu Katolik din adamlarına karşı kıskırtmış olan bu adamın, herkese açıkça belli etmeye çalıştığı tarafsızlığına gölge düşürmesinden korkuyordu. Böylece Hutten'in Basel'de kendisiyle görüşme isteğini geri çevirdi. Bunu da, her zamanki tutumuna bağlı kalarak, açık ve kararlı bir “istemiyorum” sözüyle değil, sudan bahanelerle yaptı. Taş sancılarında ve bağırırsak rahatsızlığından ötürü sıcak isteyen Hutten'i ısıtılmış bir odada ağırlayamayacağını, çünkü kendisinin en ufak bir soba dumanına bile dayanamadığını ileri sürdü – açıkça, daha doğrusu acınası bir bahaneydi bu.

Böylece, bütün dünyanın gözleri önünde utanç verici bir oyun sahnelendi. O sıralarda belki topu topu

¹ Yunan mitolojisinde Strophios ile Agamemnon'un kız kardeşlerinden Anakibia'nın oğlu. Annesiyle babasının yanında yetişen Orestes'in sadık dostu ve yardımcısı olmuştur. (Ç.N.)

yüz sokak ve caddesi, iki ya da üç meydanıyla henüz küçük, içinde yaşayan herkesin birbirini tanıdığı bir kent olan Basel’de haftalar boyu acınası bir hasta adam, Ulrich von Hutten, büyük yazar ve Almanya’daki Reform hareketiyle Luther’in bahtı kara gönüllüsü, sokaklarda ve lokantalarda dolanıp durdu. Eski dostunun, uğrunda savaştıkları davanın ilk önderinin evinin önünden defalarca geçti. Bazen pazar alanında durup öfkeli bakışlarını onu bir zamanlar “yeni bir Lukianos”, çağın büyük hiciv yazarı diye dünyaya ilan etmiş olan adamın sürgülü kapısına ve korkudan panjurları kapatılmış pencerelerine dikti. Panjurların ardında kabuğuna çekilmiş bir böcek gibi oturan Erasmus, artık ufalmış olan bu yaşlı adam ise, sabırsızlıkla, huzurunu kaçıran insanın bir an önce kentten çıkıp gitmesini bekliyordu. Bu arada el altından haberler de gönderiliyordu. Çünkü Hutten, hâlâ eski dostun eli yardım için belki yoksulluğuna uzanır, şu önündeki kapı açılır diye bekliyordu. Ama Erasmus susuyor, suçluluk duygusuyla evinde saklanıyordu.

Sonunda Hutten, zehirlenmiş kanının yanı sıra yüreği de zehirlenmiş olarak kentten ayrıldı. Zürih’e, onu korkusuzca karşılayan Zwingli’ye gitti. Binbir güçlüklerle gövdesini bir hasta döşeginden ötekine sürükledi. Ufenau Adası’ndaki mezarının kazılmasına artık yalnızca birkaç ay kalmıştı. Ama bu korkusuz şövalye düşmezden önce Erasmus’u kılıcının sapıyla olsun öldürücü biçimde yaralayabilmek umuduyla, son bir kez silahına sarıldı. Eski arkadaşına ve ustasına korkunç bir yazıyla –*Expostulatio cum Erasmo*– saldırdı. Bütün dünyanın gözü önünde Erasmus’u, bir başkasının artan gücü karşısında –bu sözleriyle Luther’i kastediyor ve böylece Erasmus’a ağır bir darbe indiriyordu– kıskançlığa kapılacak kadar şöhret düşkünü biri diye nitelendirdi, onu acınacak kadar güvenilmez biri olmak-

la suçladı, anlayış biçimini aşağıladı ve Erasmus'un ulusal davaya, Luther'in davasına içinden inanmasına rağmen ihanet ettiğini bütün Almanya'ya haykırdı. Ölüm döşeginden ateşli sözlerle Erasmus'a seslenerek, Protestan öğretisini savunmak yürekliliğini gösteremediğine göre, hiç olmazsa bu öğretiye karşı açıktan açığa cephe almasını, çünkü Protestanların artık çoktandır kendisinden korkmadıklarını söyledi: "Doğrul artık; iş, eyleme geçilebilecek olgunluğa vardı. Senin yaşına yaraşır bir görev belirdi. Bütün gücünü topla ve eylem yolunda kullan. Düşmanlarının hazırlıksız olmalarını göreceksin. Yeryüzünden silmek istediğin Luther'ciler, savaşı bekliyorlar ve o savaşı senden esirgemeyecekler." Erasmus'un ruhunun derinliklerinde yatan gizli çelişkiyi çok iyi bilen Hutten, hasmının böyle bir savaşa kalkışamayacağını, çünkü vicdanının birçok konuda Luther'e hak verdiğini söylüyordu. "Bir anlamda kendi eski yazılarına kendin ve üstelik bizim yapabileceğimizden çok daha şiddetle karşı çıkacaksın. Kendi bilgini, konuşma yeteneğini kendine karşı kullanmak zorunda kalacaksın. Kaleme aldığın yazılar, birbiriyle savaşacak."

Erasmus, darbenin ağırlığını derhal hissetti. O güne kadar karşısına yalnızca önemsiz kişiler çıkmıştı. Arada sırada bazı öfkeli kalem sahipleri küçük çeviri yanlışlarını sergilemişler, bazı düzensizliklere ve yanlış alıntılara dikkati çekmişlerdi; bu tehlikesiz sivrisinek ısırtıkları bile Erasmus'u tedirgin kılmaya yetmişti. Şimdi ise karşısına ilk kez gerçek bir hasım çıkıyor ve ona bütün Almanya'nın önünde meydan okuyordu. Erasmus, içinde uyanan ilk korkuların etkisiyle önce von Hutten'in elden ele dolaşmakta olan elyazısı metinlerinin basımını önlemeye çalıştı; bunu başaramayınca kaleme sarılıp "*Spongia adversus aspergines Hutteni*"siyle -"Hutten'in suçlamalarını süngerle te-

mizlemek için”- karşılık verdi. Darbelerini aynı acımasızlıkla indirdi ve bu amansız savaşta Hutten’in frengisinden söz etmekten bile kaçınmadı. Dört yüz yirmi dört paragraf içinde Hutten’in her suçlamasını teker teker çürüttükten sonra, güçlü ve açık seçik bir itirafta bulundu - güçlü denilmek gerekirdi bu itirafa, çünkü Erasmus, ne zaman kendisi için en önemli olan nokta, yani bağımsızlık söz konusu olsa, büyüklüğünün doruğuna erişirdi: “Bunca kitapta, mektupta ve tartışmada hiçbir zaman taraf tutmak, bu tür sorunlara karışmak isteğinde olmadığımı defalarca ve kararlı biçimde açıkladım. Hutten’in, Luther’i onun istediği gibi desteklemeyişimden ötürü bana kızmasına gelince; daha üç yıl önce bu partiye tamamen yabancı olduğumu ve böyle kalmak istediğimi, dahası, kendimi bu çevrenin dışında tutmakla yetinmeyip bütün dostlarımı da benim gibi bir tutum almaları için yüreklendirdiğimi açıkça belirtmiştim. Bu görüşümden dönecek değilim. Taraf tutmaktan, Luther’in yazdığı, yazmakta olduğu ve bundan sonra yazacaklarının tümüne kendini koşulsuz adamayı anlıyorum; böylesine kendini feda edişe olağanüstü kişilerde rastlanır. Bana gelince; bütün dostlarıma, beni ancak koşulsuz bir Luther yanlısı olduğum takdirde sevebileceklerse, hakkımda istedikleri gibi düşünmekte özgür olduklarını bildirdim. Ben özgürlüğü seviyorum; bundan ötürü herhangi bir zamanda şu ya da bu partiye hizmet etmek ne elimden gelir ne de böyle bir şey yapmak isterim.”

Bu sert karşı darbe hedefini bulamadı. Çünkü Erasmus’un öfkeli yazısı baskıdan çıktığında Hutten, bu ebedi savaşçı, son nefesini vermişti. Zürih Gölü’nün dalgaları tatlı hışırtılarla onun yalnız mezarını okşamaktaydı. Ölüm, Erasmus’un darbesinden önce davranmıştı. Ama Hutten, yenilgisinde yücelen bu insan,

ölüm döşeginde son bir zafer kazanmayı başarmıştı. İmparatorların, kralların, papaların ve bütün din adamlarının yapamadıklarını o yapmış, acı alaylarıyla Erasmus'u sığındığı tilki ininden dışarı uğratmıştı. Çünkü kendisine açıkça meydan okunan, bütün dünyanın önünde korkaklık ve kaypaklıkla suçlanan Erasmus, şimdi hasımların en güçlüsüyle, Luther ile tartışmaya girmekten çekinmediğini kanıtlamak zorundaydı. Kafasını dinlemekten başkaca bir isteği olmayan, ayrıca Luther'in davasının çoktandır artık kalemle bastırılamayacak kadar güçlendiğini bilen ve bu konuda kendini aldatmayan yaşlı adam, yüreği sıkıntı içinde çalışmaya koyuldu. Kimseyi inandıramayacağını, hiçbir şeyi değiştirip düzeltemeyeceğini biliyordu. Zorla itildiği bu savaşa katılma konusunda içinde ne en ufak bir istek ne de sevinç vardı. Ne var ki artık geri dönmesi olanaksızdı. Luther'e karşı kaleme aldığı yazıyı 1524 yılında baskıya verdiğinde, "*Alea iacta est*" (zar atıldı) diyerek rahat bir soluk aldı.

Büyük Tartışma

Edebiyat ortamında dedikodu, yalnızca belli bir zamana değil, bütün zamanlara ortak bir olaydır. Düşünürlerin sayıca az ve görünüşte aralarında bağlantı bulunmaksızın çeşitli ülkelere dağılmış olarak yaşadıkları on altıncı yüzyılda da, her zaman meraklı olan bu çevrede hiçbir şey gizli kalmıyordu. Daha Erasmus kalemını eline almadan, savaşıp savaşmayacağı ya da ne zaman saldırıya geçeceği belli olmadan, Wittenberg'dekiler, Basel'de neler planlandığını biliyorlardı. Luther, böyle bir saldırıyı çoktan hesaba katmıştı. Daha 1522 yılında bir dostuna şu satırları yazmıştı: "Gerçek, güzel konuşabilme ve karşısındakini inandırabilme sanatından daha güçlü, inanç ise bilgelikten daha yücedir. Erasmus'a meydan okuyacak değilim; ayrıca, bana saldıracak olursa, hemen karşılık vermeyi de düşünmüyorum. Yine de güzel ve inandırıcı konuşabilme yeteneğinin ona kazandırdığı gücü bana karşı kullanmasını yerinde bir davranış gibi görmüyorum... Ama her şeye rağmen bunu yapmaya kalkışırsa, Hazreti İsa'nın ne cehennemin kapılarından ne de yeryüzü güçlerinden korktuğunu öğrenecektir. Ününe, adına ve bulunduğu yere bakmaksızın Erasmus'un karşısına çıkacağım."

Hiç kuşkusuz Erasmus'un kulağına gitmesi ama-

cıyla kaleme alınan bu mektup, bir korkutmayı ya da daha yerinde bir deyişle, bir uyarıyı içermekteydi. Sözcüklerden, Erasmus'un içinde bulunduğu güç durumda bir kalem tartışmasından kaçınmayı yeğlediği hissedilmektedir. Bu mektup üzerine her iki tarafın dostları arabuluculuk girişimlerine başladılar. Gerek Melanchton, gerekse Zwingli, Protestanlığın çıkarları uğruna Basel ile Wittenberg arasında bir kez daha barışı sağlamaya çalıştılar. Ne var ki tam çabaları olumlu yönde gelişirken, Luther, hiç beklenmedik bir şey yaparak, Erasmus'a yazmaya karar verdi.

Daha birkaç yıl önce Luther, Erasmus'a yazdığına alabildiğine nazik ve alçakgönüllü bir tutum içindeydi; sanki satırlarıyla "büyük adam"ın önünde bir öğrenci gibi diz çökmüştü. Oysa şimdiki tutumu, o günlere oranla ne kadar başkaydı! Dünya tarihindeki yerinin ve Almanlar için üstlendiği görevin bilincinde olmak, sözlerine tüyler ürpertici bir görkem ve coşkunluk havası vermişti. Artık papayla, imparatorla ve yeryüzünün bütün güçlülere ile savaşmakta olan Luther için bir düşman daha olmuş, ne önemi vardı? O, artık gizli kapaklı oyunlardan bıkmıştı. Belirsizlikten ve kaypak antlaşmalardan yana değildi. "Belirsiz, kuşku uyandırıcı, kaypak sözcük ve konuşmaları kökünden yok etmek gerekir." Luther, açıklık istiyordu. Erasmus'a elini son kez uzatmıştı. Ama bu el, artık demir bir eldiven içindeydi.

İlk sözleri henüz nazik ve çekingen bir hava taşır: "Sevgili Bay Erasmus! Bugüne kadar yeterince uzun bir zaman sesimi çıkarmadan oturdum; benden daha büyük, daha yaşlı bir kişi olarak suskunluğa önce sizin son vermenizi beklemiş olmama rağmen, uzun süren bir bekleyişten sonra, size olan sevgimden ötürü yazma konusunda ilk adımı atmaya karar verdim. Hemen

belirteyim ki, davranışınız papadan yana olanlara hoş görünsün diye bize yabancı kalışınıza bir itirazım yok...” Mektubun bundan sonrasında ise Erasmus’a, onun tereddütüne karşı duyulan memnuniyetsizlik, güçlü ve neredeyse karşısındakini aşağılayıcı biçimde şahlanır: “Tanrı’nın size, bu canavara karşı yürütülen savaşı onaylamaya ve bizim yanımızda yer almaya yeterli direnci, yürekliliği ve anlayışı henüz vermemiş olduğunu gördüğümüzden, sizden gücünüzün üzerinde olanı istemeyeceğiz... Ama ben, yeteneklerinizden yararlanarak işimize karışmamış olmanızı yeğlerdim; bulunduğunuz yerden ve insanları inandırabilme sanatınızdan ötürü pek çok şey elde edebilecek durumda olmanıza rağmen, yüreğiniz bizim için atmadığına göre, size sunulan yeteneklerle yalnızca Tanrı’ya hizmet etmeniz daha iyi olurdu.” Luther, Erasmus’un zayıf ve çekingen tutumuna acıdığını belirttikten sonra, asıl söylemek istediğine geçer: Bu davanın önemi, artık Erasmus’un hedefini çoktan geride bırakmıştır; ne Erasmus’un bütün gücüyle karşısına dikilmesi ne de arada sırada onu iğneleyip aşağılaması Luther için tehlike kaynağı olabilecektir. Luther, sert, buyruk verircesine Erasmus’tan “iğneleyici, retorik ve üstü kapalı konuşmalardan” kaçınmasını ve özellikle, elinden başka bir şey gelmiyorsa, “trajediye yalnızca seyirci” kalmasını, Luther’e karşı olanlara katılmamasını ister. Luther, nasıl ona karşı herhangi bir girişimde bulunmuyorsa, Erasmus da yazılarıyla ona saldırmamalıdır. “Bir kez birbirimizi ısırmış olmamız yeterlidir; şimdi birbirimizi parçalayıp yıpratmamaya dikkat etmeliyiz.”

Hümanistlerin imparatoru Erasmus, o güne kadar kimseden böylesine cüretkâr bir mektup almamıştı. Yaşlı adam, bütün barışseverliğine rağmen, bir zaman-

lar alçakgönüllülükle ondan desteğini istemiş olan insanın şimdi ona böylesine yukarıdan bakmasına razı olamazdı. Gururla, “Ben, şimdi İncil ile böbürlenene pek çok kişiden daha iyi çalıştım İncil’in yolunda,” diye karşılık verdi. “Ama getirilen yeniliğin çok sayıda kanı bozuk ve kargaşa yanlısı insan ürettiğini görüyorum. Bilimlerin yıkılıp gittiğini, dostluk bağlarının koptuğunu görüyor, kanlı bir kargaşanın çıkmasından korkuyorum. Ama hiçbir şey beni, İncil’i insanların tutkuları uğruna harcamaya zorlamayacaktır.” Luther’e karşı çıkmaya hazır olduğu anda, iktidar sahiplerinin kendisini ne kadar hararetle alkışlayıp şükran duyacaklarını belirtir. Ama belki de binbir gürültüyle Luther’i tutan budalaların yerine, Luther’e karşı çıkmakla İncil’e daha iyi hizmet edilmiş olacaktır. “Trajediye yalnızca seyirci kalmak”, bu budalalar yüzünden olanaksızdır. Luther’in direnci, Erasmus’un sallantıdaki iradesini güçlendirmiştir. “Keşke bunlar trajik bir sona götürmese!” diye karanlık bir önsezinin etkisi altında içini çeker ve sonra tek silahına, kaleme sarılır.

Erasmus, ne kadar güçlü bir düşmana karşı çıktığının bilincindeydi. Bunun da ötesinde, belki de içinden öfkesinin verdiği güçle o güne kadar bütün düşmanlarını yere çalmış olan Luther’in savaştaki üstünlüğünü de biliyordu. Ama Erasmus’un gerçek güçlülüğü –ki bu, bir sanatçıda pek az rastlanılan bir durumdur– kendi gücünün sınırlarını iyi bilmesiydi. Bu düşünce yarışmasının bütün dünyanın gözleri önünde yapıldığını da biliyordu. Avrupa’nın bütün din bilginleri ve hümanistleri, tutkulu bir sabırsızlıkla perdenin açılmasını beklemekteydiler; bu durumda önemli olan, karşı tarafça bozulması olanaksız bir savaş düzeni seçmektir. Erasmus, bu seçimi büyük bir ustalıkla yaptı. Düşüncesizce Luther’e ve Protestan öğretisine saldırarak yerde, şahin

bakışlarıyla Luther'in dogmasında zayıf ya da en azından yaralanabilir bir noktayı saldırısına hedef aldı. Seçtiği, görünüşte ikinci derecede bir sorundu; gerçekte ise Luther'in henüz sallantıda ve güvenlikten yoksun öğretisi açısından ana sorundu. Saldırıya hedef olan kişi, yani Luther bile, bu ustalığı yüzünden Erasmus'u övmek zorunda kalacaktı: "Karşıtlarımın arasında yalnızca sen sorunun özünü anladın; sorunun en nazik noktasını bulup bu savaşta gerçekten gırtlığımıza sarılabilen, yalnızca sen oldun." Erasmus, olağanüstü sanatçı sezgisi ve anlayışıyla, sorunu bir inancın bakış açısından ele alıp kendini dingin bir kalıba sokacak yerde, Tanrıbilim alanına giren bir sorunun diyalektik ve düz zeminini yeğledi; bu durumda karşısındaki demir yumruklu adam onu tamamen yere çalamazdı. Erasmus da, bütün çağların en büyük düşünürlerinin görünmez desteğini sağladığından emin olabilirdi.

Erasmus'un tartışmanın odak noktası yaptığı sorun, her türlü tanrıbilimin ezeli konusu olan insan iradesinin özgür olup olmadığı sorunuydu. Luther'in, Augustinus'un doğrultusundaki sert kalıplar içerisinde düşünülen kaderin önceden saptanmışlığı öğretisine göre insanoğlu, her zaman Tanrı'nın tutsağı olarak kalırdı. İnsan iradesinin en küçük bir parçası için bile özgürlük söz konusu olamazdı; insanın her eylemi önceden Tanrı tarafından hazırlanırdı. Başka bir deyişle insanoğlunun iradesi, doğumundan başlayarak var olan bu günah örgüsünün içinden ne iyi işler yaparak ne de pişmanlık yoluyla kurtulabilirdi; bir insanı doğru yola sokmak, ancak Tanrı'nın isteğine ve buyruğuna bağlıydı. Modern bir anlayış, bunu şöyle çevirir: İnsanoğlu, kaderi açısından tümüyle kalıtımın ve çevre koşullarının egemenliği altındadır; Tanrı'nın iradesi aynı yönde olmadıkça, tek başına bireyin iradesi hiçbir güce sahip değildir – Goethe'nin deyişiyle:

“bütün irade

Bir istemektir sadece, istememiz gerektiği için,
Ve istek, durur iradenin önünde...”

İnsanoğlunun mantığında kutsal ve Tanrı'nın verdiği bir güç gören hümanist Erasmus'un, Luther'in bu görüşüne katılması olanaksızdı. Yalnızca tek başına bireyin değil, fakat bütününü insanlığın dürüst ve eğitilmiş bir iradenin yardımıyla daha yüksek bir ahlak anlayışına varabileceğine sarsılmaz biçimde inanan Erasmus, böylesine ödünsüz bir kaderciliğe ruhunun ta derinliklerinde başkaldırır. Ne var ki herhangi bir karşıt görüşe hemencecik ve kabaca hayır demek, Erasmus'un tarzı değildir. Her zaman yaptığı gibi, bu kez de sadece aşırılığa, Luther'in belirlenimciliğindeki¹ koşul tanımaz ve sert yanlara başkaldırır. Kendine özgü, kaypak ve ihtiyatlı ifadesiyle “ödün tanımaz savlardan hoşlanmadığını” belirtir. Kişisel eğilimi her zaman her şeyi kuşkuyla karşılamaktan yanadır; ama böyle durumlarda Kutsal Kitap'a ve kiliseye isteyerek boyun eğer. Kutsal Kitap'ta bu düşünceler esrarlı ve anlaşılması kolay olmayan biçimde anlatılmıştır. Bu nedenden ötürü insan iradesinin özgürlüğünü, Luther'in yaptığı gibi, bütününü ve koşulsuz inkâr etmeyi sakıncalı bulmaktadır. Amacı hiçbir zaman Luther'in düşüncelerini tamamen yanlış diye nitelendirmek değildir; ama “*non nihil*”e, bir insanın yaptığı bütün iyi işlerin Tanrı katında hiçbir değerinin bulunmadığı, bu nedenle de gereksiz olduğu savına karşı çıkmaktadır. Luther'in yaptığı gibi, her şey Tanrı'nın iradesine bağlı kı-

¹ Felsefedeki genel anlamında belirlenimcilik, evrende bütün olup bitenlerin nedensellik bağlantısı içinde belirlendiğinin ileri sürülmesi demektir. Tanrıbilimde ise belirlenimcilik, evrendeki olayların yanı sıra insanın iradesini de Tanrı'nın belirlendiğini öne süren öğretilerdir. Yukarıdaki belirlenimcilik, bu ikinci anlamdadır. (Ç.N.)

lınırsa, bunun böyle olduğuna inanılırsa, o zaman insanlar için iyilik yapmanın ne anlamı olacaktır? Her zaman uzlaştırıcı yanıyla ortaya çıkan Erasmus, insanoğlunun elinden hiç olmazsa özgür irade yanılısamasının alınmamasını önerir; o zaman insanoğlu çaresizliğe, bırakılmışlık duygusuna kapılmayacak, Tanrı'yı da acımasız ve haktanımaz görmeyecektir. "Ben de özgür iradeye küçük de olsa bir yer tanıyan, ama olayların çoğunluğunu Tanrı'nın belirlediğine inananların düşüncelerine katılıyorum, çünkü gururun Skylla'sından kaçalım derken, bağınazlığın Kharybdis'inin pençelerine düşmemeliyiz."

Görüldüğü gibi, barıştan yana olan Erasmus, kavgada bile karşıtları ile arasındaki gerginliği gidermek için elinden geleni yapmaktadır. Karşısındakini bu kez de uyarır. Bu tür tartışmaların önemi gözde büyütülmemeli ve insan kendi kendine şunu sormalıdır: "Birkaç anlamsız sav yüzünden bütün yeryüzünü kargaşaya sürüklemek doğru bir davranış mıdır?" Ve durum, gerçekten de böyledir. Luther direnişinden biraz vazgeçse, Erasmus'a doğru bir adım atsa, bu tinsel çekişme de barış ve birlik içinde son bulacaktır. Ne var ki Luther, yaşadıkları yüzyılın en inatçı kişisidir. Din ve inanç sorunlarında, odun yığınlarının üstüne çıkarılsa bile bir santim gerilemeyi kabul etmeyecek bir insandır; doğuştan kendini bağınazlığa adanmış biri olarak, öğretisinin en küçük ve önemsiz paragrafından bir parça özveride bulunacak yerde, kendini ya da dünyayı yıkmayı yeğler.

Luther, uğradığı saldırının öfkesini alabildiğine kamçılarmış olmasına rağmen Erasmus'a hemen karşılık vermedi. Kendine özgü kaballığı ile, "Öteki kitaplarla ancak k...mı silerken, Erasmus'un bu yazısını okudum, ama bir yere fırlatıp atmayı da düşünerek," dedi.

Fakat bu olayların geçtiği 1524 yılında Luther'i, Tanrı-bilim'e ilişkin bir tartışmadan çok daha önemli ve ağır işler beklemekteydi. Her devrimci için kaçınılmaz olan yazgı, buyruklarını ona da dikte etmeye başlamıştı. Eskisinin yerine yeni bir düzen koymak isteyen, kargaşanın bütün güçlerini zincirlerinden kurtarıp ortalığa salan Luther, şimdi bütün köktencilğine rağmen, kendisinden çok daha köktenci olanlarca ezilmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Luther, söz ve inanç özgürlüğü istemişti; şimdi aynı özgürlüğü başkaları kendileri için istiyorlardı. Zwickaulu peygamberler, Karlstadt, Münzer, Luther'in deyişiyle bütün bu "din bağınazları", İncil adına imparatora ve imparatorluğa karşı ayaklanmak için toplanıyorlardı, Luther'in soylular ve prensler aleyhinde söyledikleri, birleşen köylülerin elinde mızrak olup çıkmıştı. Ama Luther sadece ruhsal nitelikte, din alanına ilişkin bir devrim istemişken, ezilen köylü sınıfı toplumsal, dahası açıkça komünist nitelikte bir devrim istiyordu. Erasmus'un yaşamış olduğu tinsel trajedi o yıl Luther için yineleniyor, sözleri yeryüzünde istediklerinin çok ötesinde etkiler yaratıyordu. Bir zamanlar Erasmus'u aşırı ılımlı ve uyuşuk olmakla suçlayan Luther'i şimdi manastırlara saldırıp resim yakanlar "yeni bir papa yanlısı, bir dinsiz" ve "Wittenbergli kendini beğenmiş" diye nitelendiriyorlardı. Erasmus'a özgü kader, şimdi Luther'in önünde uzanmıştı. Onun tümüyle ruhsal ve dinsel anlamda söylediklerini geniş kitleler ve bu kitlelerin bağınaz önderleri, Luther'in deyişiyle "maddi" anlamda, kıskırtıcı anlamda alıyorlardı. Bir dalganın ötekini izlemesi ve yutması, devrimin yapısının değişmez gereğidir; bu kargaşa içinde Erasmus, Girondistleri, Luther, Robespierre'cileri, Thomas Münzer ve yandaşları da Marat'cılarını temsil ediyorlardı. O güne kadar tartışılmaz önder olarak kalmış olan Luther, bir anda iki cepheye karşı, aşırı ılımlılarla aşırı

Hümanist Ulrich von Hutten, anonim.

atılanlara karşı savaşmak, Almanya'nın yüzyıllardan bu yana yaşadığı en korkunç ve kanlı ayaklanma olan bu toplumsal devrimin sorumluluğunu yüklenmek zorunda kalmıştı. Çünkü köylü kitlesi, Luther adını yüreğine kazmış, kendine bayrak edinmişti; bu asilere efendilerine başkaldırmak yürekliliğini de yalnızca Luther'in imparatora ve imparatorluğa başkaldırıp bu yolda başarı kazanması vermişti. Şimdi Erasmus, haklı olarak ona, "İşte şimdi senin düşüncelerinin ektiğini biçiyoruz," diye sesleniyordu, "sen asileri tanımak istemiyorsun, ama onlar seni tanıyorlar... Bu felakete yazdığın kitapların, özellikle Almanca olarak kaleme aldığın kitapların yol açtığına ilişkin genel inancı yıkabilecek durumda değilsin."

Luther, tam anlamıyla korkunç bir karar vermek zorunluluğu ile karşı karşıyaydı. Kökeni halkta olduğu, halkın içinde yaşadığı ve prenslere başkaldırmış olduğu halde, şimdi onun yaydığı düşüncelerin doğrultusunda ve İncil adına özgürlüğü için savaşan köylü sınıfını ret mi edecekti? Durumu bir gecenin içinde Erasmus'unkine tıpatıp benzemişti. O da yaşamında ilk kez Erasmus gibi davranmayı denedi. Prensleri hoşgörölü olmaları için uyardı; köylülere ise "Hıristiyanlığa, barışa aykırı, sabırsız ve Hıristiyanlığa yakışmaz davranışlarla leke sürmemeleri" için seslendi. Ne var ki Luther'in yaradılışındaki bir adamın asla dayanamayacağı bir durum çıktı ortaya; cahil halk ona değil, kendisine en çekici şeyleri müjdeleyen sese, Thomas Münzer'e ve komünist din bilginlerine kulak verdi. Sonunda Luther, istemediği karara varmak zorunda kaldı. Çünkü artık bu gemi azıya almış olan başkaldırı, tüm eylemini tehlikeye sokuyordu. Almanya'daki iç savaşın, papalığa karşı açtığı tinsel savaşa zarar vereceğini anlamıştı. "Bu kana susamışlar, emirlerindeki köylülerle birlikte işimi karıştırmasalardı, papalığın duru-

mu şimdi herhalde çok başka olurdu.” Eseri ve üstlendiği görev söz konusu olduğunda Luther, her türlü çekingенliği bir yana bırakır. Kendi bir devrimci olduğu halde, Almanya’daki köylü devrimine karşı çıkmak zorunda kaldı. Bunu da, her zaman coşkudan yana olan yaradılışına uygun olarak, en öfkeli, ödün tanımaz ve vahşi biçimde yaptı. Yaşamı boyunca kaleme aldıkları arasında, en büyük tehlikelerle karşı karşıya olduğu o dönemde Alman köylülerinin aleyhinde yazdığı yergi, en korkuncu ve kan kokanıdır. “Prenslerin safında ölen, kutsal bir din savaşçısı olarak cennete gidecek, ötekilerin safında ölenlerin ruhları ise şeytanın olacaktır. Bu gibilerini herkes boğmalı, hançerlemeli, açıkça meydan okuyarak ya da tuzağa düşürerek öldürmeli, bu arada bir asiden daha zehirli, zararlı ve şeytani bir varlık olamayacağı düşünülmelidir.” Luther, hiç acıma duymaksızın halka karşı kesinlikle iktidar sahiplerini tutmaktadır: “Eşek sopayla, halk denen güruh ise kaba güçle yola getirilir.” Ve muzaffer şövalyeler korkunç bir acımasızlıkla halkı kasıp kavururlarken, Luther’in, bu vahşi savaşçının dudaklarından en ufak bir aman verme ya da hoşgörü sözcüğü çıkmaz. Kurbanlarının içinden binlercesi derebeyi şatolarına saldırırlarken, onun adına ve eylemine güvenmişlerdir; ama bu dâhi, fakat öfkesi sınırsız insan onlara karşı en ufak bir acıma duymaz. Sonunda, Württemberg’in bütün tarlaları kanla sulandıktan sonra, korkunç bir yüreklilikle şu açıklamayı yapar: “Ayaklanan bütün köylüleri ben, Martin Luther, öldürdüm, çünkü öldürölmelerini ben istedim. Dökölen kanlarının bütün sorumluluğı benimdir.”

Kalemini Erasmus’a çevirdiğinde bu korkunç nefret, hâlâ kaleminin ucundadır. Aralarında yalnızca Tanrıbilim’e ilişkin bir tartışma geçmiş olsa, Erasmus’u hoş görebilir belki. Ama Erasmus’un ılımlı ve ölçölü olunması yolundaki uyarısının bütün hümanist dünya-

da ne kadar büyük bir coşkuyla karşılandığına tanık olmak, Luther'in öfkelerini bir çılgınlık nöbetine dönüştürür: Düşmanlarının artık zafer şarkıları söylediklerini düşünmeye dayanamaz. Köylü sorununun baskısından kurtulduktan sonra artık istediği, Erasmus'a yalnızca karşılık vermek değil, fakat onu yıkmaktır. Masa başında, çevresine toplanan arkadaşlarına amacını şu korkunç sözlerle açıklar: "Onun için sizden, Tanrı'nın buyruğuna dayanarak, Erasmus'un düşmanı olmanızı ve kendinizi onun kitaplarından korumanızı istiyorum. Onun aleyhinde yazacak, o şeytani kalemimle öldüreceğim," ve övünçle ekler: "Tıpkı Münzer'i öldürdüğüm gibi; onun dökülen kanının sorumluluğu da bana aittir."

Luther, öfkeli olduğunda de ve damarlarındaki kanın en çok kızıştığı anlarda büyük bir sanatçı, Alman dilinin dehası olduğunu kanıtlar. Düşmanının ne kadar büyük olduğunu iyi bilmektedir; bu sorumluluğun bilincinde olduğu içindir ki, eseri de büyük olur, sıradan, dar kapsamlı bir kalem tartışmasının çerçevesinde kalmayarak, temeli geniş kapsamlı, türlü tutkuların fırtınasını estiren, söylemek istediğini sanki görüntüleyen bir kitap ortaya çıkar; bu eser, Luther'in büyük Tanrıbilimciliğinin yanı sıra, bir yazar olarak da büyüklüğünü kanıtlar. *De servo arbitrio*, iradenin tutsaklığı üzerine araştırma, bu savaşçının savaşçı nitelikteki yazılarının en güçlülerinden biridir. Luther ile Erasmus arasındaki tartışma ise, Alman düşünce evreninde gerek bu iki adamın yaradılışlarının farklılığı, gerekse kişiliklerinin uçsuz bucaksızlığı açısından eşsizdir. Konu, çağımız açısından güncelliğini ne denli yitirmiş olursa olsun, hasımların kişiliklerinin büyüklüğü yüzünden bu savaş, dünya yazınına bir düşünce olayı olarak geçmiştir.

Luther, darbesini indirmezden, miğferini başına

geçirip mızrağını öldürücü vuruş için kaldırmazdan önce son bir kez ve bir an için, ama gerçekten yalnızca bir an için düşmanını kibarca ve üstünkörü selamlar. “Seni kimseyi saymadığım kadar sayıyor, sana kimseye vermediğim kadar önem veriyorum.” Büyük bir dürüstlikle Erasmus’un ona “her yerde ve her zaman yumuşak davrandığını” kabul eder, Erasmus’u, hasımları arasında “davanın özünü kavrayan tek kişi” diye nitelendirir. Ama bu selamı da verdikten sonra gerçek Luther olur, yumruklarını sıkar, kabalaşır ve böylece en gerçek doğasına döner. Erasmus’a karşılık verişinin tek nedeni, “Paulus’un, yararsız gevezelerin ağızlarının tıkanmasını buyurmuş” oluşudur. Bu sözlerin ardından darbeler peş peşe iner. Luther, görkemli bir biçimde, gerçek anlamda tümüyle kendisine özgü bir imgelem gücüyle Erasmus’a “her yerde yumurtaların üstünde yürüdüğünü, ama hiçbirini kırmak istemediğini” söyleyerek saldırır; sonra da şöyle alay eder: “Erasmus, bir yandan hiçbir konuda sav ileri sürmemek istiyor, öte yandan hakkımızda böylesine kesin bir yargıya varıyor; buna yağmurdan kaçarken doluya yakalanmak denir.” Luther, Erasmus’un kendince dürüstlikle bağdaştırılamaz ılımlılığı ve çekingenliği ile, kendi açık ve kuşku götürmez, koşul tanımaz tutumu arasındaki farkı bir çırpıda gözler önüne serer. Ona göre Erasmus, “bedensel huzuru inançtan daha üstün” tutmaktadır; oysa kendisi, “dünyanın yalnız tedirgin olması değil, fakat tamamen yıkılması ve bir enkaz yığına dönüşmesi pahasına” kendini inancına adamaya hazırdır. Erasmus’un, mektubunda aklın sesine kulak vererek dikkatli olunması için uyarması ve İncil’in, tam bir yorum yapma sorumluluğunu kimsenin üstlenemeyeceği bazı anlamı karanlık kısımlarına dikkat çekmesi karşısında Luther, şu savı coşkuyla savunur: “Kesinlikten yoksun bir Hristiyanlık öğretisi düşün-

lemez. Bir Hristiyan, öğretisinden ve davasından emin olmalıdır. Değilse, böyle birine Hristiyan denilemez.” Luther’e göre inanç sorunlarında kararsızlığa düşen, ılımlılığa ya da kuşkuculuğa kayan, elini bir daha uzatmamak üzere Tanrıbilim’den çekmelidir. Erasmus’a, “Kutsal ruh, kuşkucu değildir,” diye haykırır, “o, yüreklerimize belirsiz bir tutku değil, güçlü ve kesin bir gerçek yerleştirmiştir.” Luther, görüşünde inatla direnir: İnsanoğlu ancak Tanrı’yı içinde taşıyorsa iyidir; şeytanın yönetimi altında ise kötüdür; ama iradesi önemsizdir ve Tanrı’nın kaçınılmaz, değiştirilmesi olanaksız takdiri karşısında güçsüzdür. İki adam arasındaki bu belli bir noktaya ilişkin çekişmeden, giderek çok daha büyük bir karşıtlık kendini belli etmeye başlar; Hazreti İsa’nın özüne ve misyonuna ilişkin bütünüyle farklı görüşleri, din alanında yenilik yapmayı amaçlayan bu iki insanı yaradılışları doğrultusunda kesin biçimde birbirlerinden ayırır. Hümanist Erasmus için Hazreti İsa, bütün insanlığın müjdecisi, yeryüzündeki bütün düşmanlıklara ve kan dökülmesine son vermek için kendi kanını akıtmış olan Tanrısal varlıktır; Kendini Tanrı’nın askeri olarak gören Luther ise, İncil’e yollamada bulunarak, Hazreti İsa’nın “insanlardan barış değil, fakat kılıç kullanmalarını istemek” için geldiğini söyler. Erasmus’a göre Hristiyan olmak isteyen, Hazreti İsa gibi barışsever ve hoşgörülü olmalıdır; inatçı Luther’e göre ise Hristiyan olan, Tanrı’nın kelamı söz konusu olduğu sürece bütün dünyanın yıkılması pahasına gerilememelidir. Yıllar önce Spalatin’e yazmış oldukları, yaşamının temel ilkesini dile getirir: “Sakın bu davanın gürültüsüz, sıkıntıya girmeden ve başkaldırmaya gerek kalmadan yürütülebileceğini sanma. Bir kılıcı kaleme, savaşı barışa dönüştüremezsin. Tanrı’nın kelamı, savaş, türlü zorluklar, yıkılıp gitme ve zehir demektir: Bu kelam, yoldaki bir ayı ve

ormanda dolaşan bir dişi aslan gibi, Ephraim'in oğullarının karşısına dikilir." Luther, bu nedenle Erasmus'un birleşme ve uzlaşmaya ilişkin çağrısını şiddetle geri çevirir: "Yakınmayı ve bağırınayı bir yana bırak, bu ateşi artık hiçbir ilaç düşüremez. Bu savaş, Tanrımızın savaşıdır; o açtı ve kelamının bütün düşmanları yok olana kadar da durmayacak." Luther'e göre, Erasmus'un yumuşak sözleri, gerçek bir Hristiyan inancının eksikliğinden başka bir şey değildir, bundan ötürü Erasmus, Latince ve Yunanca dillerinde yaptığı yararlı çalışmalarıyla –daha iyi Almanca'yla, hümanist sözcük oyunları– yetinmeli, "süslü sözcükleri" ile, ancak imanı tam bir insanın içinin derinliklerinden gelen Tanrı inancının gücüyle çözümleyebileceği sorunlara karışmayı bir yana bırakmalıdır. Luther, diktatörce bir ifadeyle Erasmus'tan, artık dünya tarihi bakımından önem kazanmış bu din savaşına kesinlikle karışmamasını ister. "Tanrı, senin bizim davamıza hizmet edecek kadar güçlü olmanı istemedi ve bu gücü sana vermedi." Luther, kendisinin ise vicdanının çağrısını, buna bağlı olarak da yolundan şaşmazlığını hissetmektedir: "Benim ne ve kim olduğumu, bu çekişmeye nasıl bir ruhla karıştığımı Tanrı bilmektedir; Tanrı her şeyi, bu arada bu davanın benim değil, fakat kendisinin iradesiyle başlatıldığını ve şimdiye kadar sürdürüldüğünü de bilmektedir."

Bu satırlarla birlikte Hümanizm ile Almanya'daki Reform hareketi birbirinden kesinlikle ayrılmıştır. Su ile ateş ne kadar birleşebilirse, Erasmus anlayışı ile Luther anlayışı, akıl ve tutku, insanlık dini ve din bağnazlığı, çok yanlılıkla tek yanlılık, yumuşakbaşlılıkla sertlik de birbirleriyle ancak o kadar birleşebilir.

Luther, Erasmus'un açıkça kendisine karşı çıkmış olmasını hiçbir zaman affetmeyecektir. Savaşma tut-

kusuyla yanıp tutuşan bu adam, bu kavga için hasmının bütününü yok edilmesinden başkaca bir sonucu kabullenemez. Erasmus, Luther'e yalnızca bir kez, yumuşak karakterine göre oldukça sert sayılabilecek bir yazıyla, *Hyperapistes* ile karşılık verir, sonra yine çalışmalarına döner; Luther'in içinde ise nefret ateşi yanmasını sürdürür. Öğretisinin yalnızca bir noktasından ötürü kendisine karşı çıkmış olan Erasmus'a en korkunç biçimde sövüp saymak için hiçbir fırsatı kaçırmaz. Erasmus'un deyişiyle "öldürücü nefretinin etkisiyle", hiçbir iftiradan çekinmez. "Erasmus'u ezen, bir tahtakurusunu ezmiş olur; o, ezildikten sonra sağlığındakinden çok daha pis kokacaktır." Erasmus'u, "Hazreti İsa'nın en büyük düşmanı" diye nitelendirir. Bir defasında, Erasmus'un resmini gösterdiklerinde de arkadaşlarını, Erasmus'un "Tanrı ve dinle alay etmiş bir hilekâr" olduğu yolunda uyarır: "O, gece gündüz dolambaçlı sözler düşünür; herkes onun çok şey söylediğini sanırken, o aslında hiçbir şey söylememiştir." Masada çevresinde oturan arkadaşlarına öfkeyle şöyle bağırır: "Erasmus, Hazreti İsa'nın en büyük düşmanıdır ve Hristiyanlık bin yıldan bu yana ondan daha kötü düşman görmemiştir; sizin tanıklığınız önünde söylediğim bu sözü, vasiyetnameme de geçireceğim." Öfke nöbeti, onu sonunda şu sözlerle kadar götürür: "Dualarımda, Adın kutsansın, dediğimde, Tanrı'nın adını kutladığımda, Erasmus'a ve Tanrı'ya karşı gelen öteki dinsizlere lanet etmiş oluyorum."

Ancak bir öfke insanı olan, savaşta gözü hiçbir şey görmeyen Luther, her zaman sadece savaşçı değildir; özellikle öğretisi ve etkisi adına, zaman zaman kendini bir diplomat gibi davranmaya da zorlar. Büyük bir olasılıkla arkadaşları, Erasmus gibi yaşlı ve bütün Avrupa'nın son derece saydığı bir kişiye bunca küfür ve iftira yağdırmanın çok akılsızca bir davranış olduğunu

söylemişlerdir. Luther, kılıcı elinden bırakır, defne dalını alır ve “Tanrı’nın en büyük düşmanına” yazdığı mektuptan bir yıl sonra, bu kez neredeyse şakacı bir ifadeyle bir mektup kaleme alarak “bunca sert davranıldığından” ötürü Erasmus’tan özür diler. Ama uzlaşma önerisini sert bir tavırla geri çeviren, bu kez Erasmus olur. “Bunca küfür yedikten sonra, şakalar ve yaltaklanmalarla yatıştırılabilecek kadar çocuk ruhlu değilim... Ben Tanrıtanımazmışım, inanç sorunlarında kuşkucuymuşum, Tanrı’ya karşı gelmişim ve daha bir sürü şey; bütün bu alçakça yalanlar ne işe yaradı... İkimizin arasında olup bitenler önemli değil, hele benim gibi ölmek üzere olan bir adam için hiç değil; ben, bütün dürüst kişilerin de yapacakları gibi, senin cüretkâr, utanmaz ve kıskırtıcı tutumun yüzünden bütün dünyayı uçuruma sürüklemene öfkeleniyorum... ve senin iraden yüzünden bu fırtınanın uğrunda bunca çarpıştığımı yatışma sürecine gelemeyişine kızıyorum... Aramızdaki tartışma özel bir sorundur; ben ise genel huzursuzluktan ve düzeltilmesi olanaksız kargaşadan ötürü acı duyuyorum. Bunu senin, iyi öğütler verenleri dinlemek istemeyen, yola gelmesi olanaksız tutumuna borçluyuz... O çok hoşuna giden ruhundan daha başka bir ruha sahip olmanı isterdim, sen de kendince benim için istediğin dileklerde bulunabilirsin; yalnız seninki gibi bir ruha sahip olmam hariç olmak üzere; bu sonuncusunu, ancak Tanrı senin ruhunu değiştirirse yapabilirsin.” Erasmus, kendisi için alışılmamış bir sertlikle dünyasını yıkmış olan eli geri çevirir; kilisenin barışını bozan, Almanya’yı ve dünyayı en korkunç düşünce “*tumultus*”unun içine atmış olan adamı artık selamlamak istememektedir.

Ama kargaşa artık bir kez dünya üzerindedir, artık dünyanın her yanındadır ve Erasmus da dahil olmak

üzere, hiç kimse artık ondan kaçabilme olanağına sahip değildir. Huzursuzluk, kaderin Erasmus için uygun gördüğü yasadır ve ne zaman huzur istese, çevresindeki dünya kaynamaya başlar. Şimdi tarafsız olduğu için sığınmış olduğu Basel kenti de, Reform hareketinin nöbetlerine yakalanmıştır. Halk kiliselere saldırmakta, mihraplardaki resimleri ve oymaları sökmekte, sonra bunlar katedralin önünde üç yığın yapıлып yakılmaktadır. Erasmus, ezeli düşmanı bağnazlığın, bir kılıç ve ateş dalgası halinde evinin çevresinde coştüğünü dehşetle görür. Bu kargaşanın ortasında ona küçük bir teselli veren tek düşüncesi vardır: “Hiç olmazsa kan akmadı, keşke hep böyle kalsa.” Ama Basel, artık Reform hareketinden yana bir kent olmuştur ve her türlü yan tutmadan tiksinen Erasmus, artık bu kentin surları içinde kalmak istememektedir. Altmış yaşında olduğu halde çalışma huzurunu sağlayabilmek için Avusturya sınırları içindeki sakın Freiburg’a gider; halk ve resmî görevliler, onu törenle karşılarlar ve oturması için imparatora ait saraylardan birini önerirler. Ama Erasmus, bu görkemli yapıyı istemez ve rahipler manastırının yanındaki küçük bir evi seçer: orada sessiz sedasız çalışmak ve huzur içinde ölmek istemektedir. Tarih, taraf tutmak istemediği için hiçbir yerde rahat yüzü göremeyen bu ortamın adamına uygun gelecek en görkemli simgeyi seçmiştir: Erasmus, Löwen’den, kent aşırı Katolik yanlısı olduğu için, Basel’den de aşırı Protestan yanlısı olduğu için kaçmak zorunda kalmıştır. Kendini hiçbir dogmaya adamayan ve hiçbir taraftan yana olmayan özgür ve bağımsız düşünöre, yeryüzünün hiçbir yerinde vatan yoktur.

Bir Hümanistin Sonu

Artık altmışına gelmiş, yorgun ve tükenmiş bir adam olan Erasmus, Freiburg'da, yine kitaplarıyla başıdadır; dünyanın üstüne varmasından ve huzursuzluğundan –kaçıncı kez!– yine kaçmıştır. Ufak tefek, zayıf gövdesi gittikçe erir; buruşuk ve narin yüzü, binlerce kırışığı ile gittikçe üstünde esrarlı işaretler taşıyan bir parşömeni andırır. Bir zamanlar, yeryüzünde düşünce yoluyla bir yeniden doğuşun gerçekleşeceğine, insanlığın kendini salt insana yaraşır davranışlarla yenileyeceğine tutkuyla inanmıştır; şimdi ise bu tutku, yerini acı çeken, alaycı bir adama bırakmıştır. Durmaksızın bilimlerin giderek gerilemesinden, düşmanlarının nefret dolu tutumlarından, pahalılıktan, bankerlerin hile ve dolanlarından, şarapların kötülüğünden ve ekşimişliğinden yakkınır. Barışa bir türlü el uzatmayan, her gün mantığın tutkulara, adaletin kaba güce kurban edildiği bir dünyada hayal kırıklıklarının en büyüklerine uğramış olan bu büyük adam, kendini yabancı hisseder. Yürek atışları çoktan yavaşlamıştır, ama eli ve bir lamba gibi, ilkelerinden şaşmak nedir bilmeyen düşünce evrenini bakış açısına giren her şeyi sürekli ışığa boğan o pırıl pırıl, berberak beyni yavaşlamamıştır. Tek, en eski ve en sadık dostu olan çalışma, henüz bütün sadakatiyle yanındadır. Erasmus, günde otuz-kırk mektup yazmakta, kilise bü-

yüklerinden yaptığı çevirilerle sayfalar doldurmakta, *Colloquia*'larını tamamlamakta, estetik ve ahlak üzerine peş peşe yazılar kaleme almaktadır. Nankör bir dünyada bile aklın sesini duyurmanın yine aklın verdiği hak ve görev olduğuna gönülden inanmış bir insanın bilinciyle çalışır ve yazar. İç dünyasının en derin noktasında ise çoktandır bilmektedir: Yeryüzünün deliliğin tutsağı olduğu böyle bir anda, insanlara insanlıklarına dönmeleri için seslenmenin bir anlamı yoktur artık; Erasmus, idealinin, o yüce, soylu hümanizm idealinin yenilgiye uğradığını da bilmektedir. İnsanlar arasında anlayışın egemen olmasını, barbarca savaşmak yerine çekişmelerin barışçı yollardan çözümlenmesini istemiş, hep bu uğurda çaba harcamış, ama bütün bu istekleri bağnazların direnişi karşısında kırılmıştır. Kurmak istediği düşünce devletine, yeryüzünde gerçekleşmesini istediği Platon devletine, bilgeler ve bilginler cumhuriyetine, herkesin birbirini boğazladığı bu savaş alanında yer yoktur. Din uğruna, Roma ile Zürih ve Wittenberg arasında sel gibi kan akıtılmakta, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya arasında türlü savaşlar, gezginci fırtınalar fırtınalar gibi sürüp gitmektedir; Hazreti İsa'nın adı bir savaş parolasına ve askerî eylemler için de bir bahaneye dönüştürülmüştür. Böyle bir durumda bilimsel eserler kaleme almakta, prensleri ve hükümdarları kendilerine gelmeleri için uyarmaktan daha gülünç, Tanrı adına konuşup eylemde bulunanlar İncil sözcüğünü bir savaş baltası gibi kullanmaya başladıktan sonra Protestan öğretisinin sözcüsü olmaktan daha anlamsız bir şey düşünülebilir mi? "Hepsinin ağzında beş sözcük var: İncil, Tanrı kelamı, İnanç, Hazreti İsa ve Kutsal Ruh, ama görüyorum ki, çoğu içlerine şeytan girmiş gibi davranıyor." Hayır, siyaset kargaşasının böylesine alıp yürüdüğü bir zamanda hâlâ arabuluculuğa, yatıştırmaya kalkışmak, artık bir anlam taşımamaktadır; ahlaki bakımdan birleşmiş, Avrupa ça-

pında bir hümanizmin kurulabileceğine ilişkin soylu düş, artık son bulmuştur; o düşü bütün insanlık için kuran kişi, yani Erasmus ise, artık yaşlandığı ve kimse kendisine kulak vermediği için tükenmiş bir adamdır. Dünya, yanından geçip gitmektedir; ona artık ihtiyaç duymamaktadır.

Ancak bir mum sönmezden önce alevi son bir kez, caresizce parlar. Bir düşünce, çağının fırtınasında kaynayıp gitmezden önce bir kez daha kalan son gücünü sergiler. Bu bağlamda Erasmus düşüncesi için de aynı durum görülür; barış ve uzlaşma düşüncesi son bir kez kısa, ama görkemli biçimde zamanını aydınlatır. Her iki dünyanın efendisi olan V. Karl, önemli bir karar almıştır. İmparator, artık Worms günlerindeki çekingen, kendine güveni zayıf genç değildir. Uğradığı hayal kırıklıkları ve geçirdiği deneyimlerle olgunlaşmış, kısa bir süre önce Fransa'ya karşı kazandığı büyük zafer, gerekli olan güven ve otoriteyi sonunda ona kazandırmıştır. Almanya'ya döndükten sonra din çekişmelerine son vermeyi, Luther'in parçaladığı kilise birliğini, kuvvete başvurma pahasına da olsa, bir kez daha kurmayı kararlaştırmıştır; ama asıl hedefi eski kilise ile yeni kilise arasındaki çekişmeyi, Erasmus anlayışına uygun olarak uzlaşma yoluyla sağlamak, "bilge ve önyargısız kişilerden oluşacak bir konsil toplamak"tır; bu konsilin görevi, sevgi havası içinde ve özenle kiliseyi birliğe ve yenileşmeye götürebilecek düşüncelere kulak vermek olacaktır. İmparator V. Karl, Reichstag'ı bu amaçla Augsburg'da toplantıya çağırır.

Augsburg'daki Reichstag toplantısı hem Almanya'nın en büyük kader anlarından biri, hem de bütün insanlık tarihinde gerçek anlamda bir yıldızın parladığı an'dır; kendi içersindeki gelişme seyriyle, gelecek

yüzyılların akışını da içeren ender fırsatlardan biridir. Dış görünüş açısından belki Worms'taki kadar dramatik nitelik taşımayan Augsburg toplantısı, yarattığı tarihsel etkiler açısından birincisinden geri kalmaz. Her iki toplantının da amacı, Avrupa'da din ve düşünce birliğini sağlamaktır.

Augsburg günleri, başlangıçta Erasmus düşüncesi- nin, Erasmus'un hep talep ettiği, birbirlerine din ve düşünce bakımından hasım olanların karşılıklı görüşmeler yoluyla uzlaşmaya varmaları ideali açısından son derece elverişli bir görünümündedir. Çünkü her iki güç, eski ve yeni kilise bir bunalım içindedir ve bundan ötürü büyük tavizler vermeye hazırdır. Katolik Kilisesi, başlangıçta Almanya'daki küçük dinsize karşı takındığı o tepeden bakan ve yanına yaklaşılmaz tavrından, Reform hareketinin bir orman yangını gibi bütün Kuzey Avrupa'yı sardığını ve her saat büyüdüğünü gördüğünden bu yana çok şey yitirmiştir. Hollanda, İsveç, İsviçre, Danimarka ve hele İngiltere, yeni öğretinin safına katılmışlardır bile; sürekli para sıkıntısı çeken prensler, kilisenin büyük servetlerine İncil adına el koymanın kendi durumları açısından ne kadar yararlı olduğunu her yerde keşfetmektedirler. Roma'nın eski savaş silahları olan aforoz ve cin kovma, bir Augustin papazı papalığın aforoz fermanını herkesin gözü önünde yakıp cezasız kaldığından bu yana, artık Canossa'nın zamanındaki korkutuculuğunu yitirmiştir.¹ Ama en korkunç darbe, papanın kendine olan güvenine inmiştir; papa, Castel Sant Angelo'dan yağma edilmiş bir Roma'ya bakmak zorunda kaldığında, güveni de yıkılıp gitmiştir. "Sacco di Roma",² Papalığın yürekliliğine ve görkemine

¹ Canossa: Yukarı İtalya'da, Reggio Emilia'nın 18 km. güneybatısında bir kale. IV. Heinrich, burada üç gün tövbe ederek Papa VII. Gregor'un aforozunu geri almasını sağlamıştı (25.-27.1.1077). Kale 1255 yılında yıkılmıştır. (Ç.N.)

² (İt.) Roma'nın yağmalanması. Roma'nın 1527/28'de V. Karl'ın buyruğundaki Alman ve İspanyol paralı askerlerince yağmalanmasını belirtmek için kullanılır. (Ç.N.)

birkaç yüzyıl için son vermiştir. Öte yandan durum Luther ve yandaşları için de baş döndürücü ve kahramanca Worms günlerinin ardından sıkıntılı zamanlar başlamıştır. “Kilisenin sevgi havası içinde birliği”nin durumu, Protestanlığın saflarında da pek parlak değildir. Çünkü Luther daha kendi kilisesini kendi içerisinde bir bütün oluşturacak biçimde örgütlendirmeyi başaramadan, ilk karşı kiliseler belirmiş, Zwingli ve Karlstadt’ın kiliseleriyle, VIII. Henry’nin İngiliz kilisesi ve çeşitli tarikatlar ortaya çıkmıştır. Dürüstlüğü kuşku götürmeyen inanç bağınazı Luther, yalnızca manevi alanda gerçekleşmesini istediğinin, birçoklarınca maddi anlamda alındığını ve türlü yararlar uğrunda alçakça kötüye kullanıldığını çoktan anlamıştır; Luther’in, ileri yaşlarda yaşamak zorunda kaldığı trajediyi en güzel dile getiren, Gustav Freytag olmuştur: “Kendi çağına kadar en büyük diye bilineni yeniden yaratmaya kaderin memur ettiği kişi, bunu yaparken kendi yaşamının bir bölümünü de yıkar. Ne kadar dürüst ve vicdanlı ise, dünyanın düzeninde yarattığı çatlağı kendi içinde o denli derinden duyar. Tarihteki her büyük düşüncenin beraberinde getirdiği gizli acı, dahası, pişmanlık duygusu, işte budur.” İlk defa olarak sert tutumlu ve uzlaşma tanımaz Luther’in içinde de uzlaşmadan yana hafif bir eğilim belirir; başka zamanlar onun iradesini güçlendirmiş ve desteklemiş olan Alman prensleriyle yandaşları da, efendileri ve imparatorları V. Karl’ın artık başındaki dertlerden kurtulduğunu ve silahını onlara çevirdiğini anladıklarından bu yana daha dikkatli davranmaya başlamışlardır. Aralarında, Avrupa’nın efendisinin karşısına bir asi olarak çıkmamanın belki de daha akıllı bir iş olacağını düşünenler vardır; çünkü inatçı bir direnişi sürdürme durumunda insan, başını ve topraklarını yitirebilir.

Tarihte ilk kez olarak, başlangıçtan bu yana inanç

konularında Almanya'da egemenliğini sürdüren ödün tanımaz tutum gevşemiş, bağınazlıktaki bu gevşeme de çok büyük bir fırsatın doğumuna yol açmıştır. Çünkü eski kiliseyle yeni öğreti arasında Erasmus'un düşünceleri doğrultusunda bir uzlaşma ve anlayış havası gerçekleşecek olursa, Almanya'da ve dünyada yeniden bir tinsel birlik kurulacak, yüz yıllık din savaşının, iç savaşın ve devletler arasındaki savaşın kültürel ve maddi değerlere yönelik korkunç yıkıcılığından kaçınmak mümkün olabilecektir. Almanya'nın dünyadaki ahlaki egemenliği güvence altına alınabilecek, din yüzünden insanların iğrenç bir biçimde kovuşturmaya uğramaları son bulacaktır. Odun yığınları ateşlenmeyecek, *Index* ve Engizisyon, düşünce özgürlüğüne zalim damgalarını basmayacaktır; türlü sınavlardan geçmiş olan Avrupa, ölçüsüz acılardan esirgenmiş olacaktır. Tarafları birbirinden ayıran gerginlik artık çok zayıftır. Karşılıklı anlayışla bu gerginlik de aşılmış, akıl, hümanizm ve sonunda Erasmus, bir kez daha zafere ulaşmış olacaklardır.

Bu kez Protestanlık davasını temsil görevinin Luther'in ödün tanımaz ellerinde değil, ama daha diplomat olan Melanchton'da oluşu, böyle bir uzlaşma olasılığı açısından daha da umut vericidir. Protestan Kilisesi'nin Luther'in en sadık dostu ve yardımcısı saydığı Melanchton, bu şaşılacak kadar ılımlı ve soylu kişi, bütün hayatı boyunca büyük hasmı Erasmus'un da bir hayranı ve öğrencisi olarak kalmıştır. Dahası, Melanchton'un uysal ve ihtiyatlı yaradılışına Erasmus anlayışı doğrultusunda hümanist bir Protestan öğretisi, Luther'in sert görüşlerinden daha yakındır; ama Luther'in kişiliğinin ve telkin gücünün onun üzerindeki etkisi de büyüktür. Melanchton, Wittenberg'de, Luther'in en yakın çevresindeyken, kendini bütüyle onun iradesinden bağımlı hisseder, parlak ve örgütlendirme

yeteneğine sahip aklının bütün gücüyle ona hiç sesini çıkartmaksızın hizmet eder. Ancak Augsburg'da, kendini ilk kez büyük liderinin hipnozu dışında bulduğunda, doğasının öteki yarısı, yani iç dünyasındaki Erasmus anlayışı da, engellenmeksizin serpilme olanağını kazanır. Melanchton, Augsburg günlerinde hiçbir koşul ileri sürmeksizin en ileri ölçüde uzlaşmadan yana çıkar; ödünleriyle neredeyse bir ayağıyla eski kilisenin saflarına geçecek kadar ileri gider. Luther, Melanchton kadar "yumuşak ve sessiz yürüyemeyeceğini" açıkça söylemiş olduğundan, "Augsburg Bildirisi", Melanchton tarafından kaleme alınmıştır; açık ve sanatçı anlatımına karşın, bu yazıda Katolik Kilisesi için tahrik edici nitelik taşıyabilecek hiçbir nokta yoktur; tartışma sırasında ise en tartışmalı olan sorunların çevresinden dolanılır. Bu bağlamda, uğruna bir zamanlar Luther'in Erasmus ile onca acımasızca savaşmış olduğu önceden belirlenmişlik öğretisi tartışılmaz; bunun gibi, Papalığın kaynağını Tanrı'da bulan yetkisi, rahipliğin yorumu kapalı bulunan karakteri, *sakaent*'lerdeki yedi sayısı gibi hassas noktalara da temas edilmez. Her iki taraftan şaşılacak kadar uzlaşmacı sözler duyulur. Melanchton, şöyle yazar: "Roma'daki papa bizi reddetmediği sürece, onun otoritesine ve kilisenin duyarlılığına saygılı kalacağız." Öte yandan Vatikan'ın bir temsilcisi yarı resmî ağızla, rahiplerin evlenebilmesi ve kilisede kutsal şarabın ruhban sınıfından olmayanlara ikramı gibi konuların tartışma konusu yapılabileceğini söyler. Bütün güçlülere rağmen, toplantıya katılanların içinde küçük bir umut ışığı parlamaya başlamıştır bile. Böyle bir anda manevi otoritesi yüksek bir adam, içten ve coşkulu bir barış iradesinin taşıyıcısı olan bir adam toplantıda bulunsa, karşısındakini inandırma yeteneğinin bütün gücünü, mantığının sanatını ve düşünceleri sözcüklerin kalıbına dökmekteki bütün ustalığını

VIVA IMAGO REVERENDI VIRI D. PHILIPPI MELANTHONIS.

Si tibi non levis coram spectare Philippum,
 Et quis fluxerint dulcibus ore fons.
 Pretensum Desi templum, ammirabile peritus,
 Ingressum oculos splendida signa uis.
 Idem caput, quod uisum est abundans,
 Et doctrinae feruor arte fuit.
 Hoc pastoris opus circumspice, namque Philippum
 Non procul a uaste uulnibus illud abest.
 Proxime ad excrucians habuit accedens ore, uisus,
 Et frons et natus, oculus genasque relict.
 Sed quod mentis opus, aut repraesentat acumen,
 Nullus Appellare flamme duci opus.

Scilicet ingens spectare mirabile, et alio
 Portum an tergo ostendit quae fuit.
 Solus enim potius proprias depingere dotes,
 Has quam notis quibus habere cupis.
 Perlege carmine quos condidit ordine libris,
 Autem referre in conductu fuit.
 Et has non tantum quae in doctrina Philippum,
 Et mens de fuitis refigere possit.
 Sed quod qui fuerit mores illius, et actus,
 Et quod doctrinae, namque uisus inquit.

HENRICVS MOLLERVS
 MEXICO, 1560.

kullansa, belki de son anda her ikisine de yakınlık duyduğu Protestanlarla Katolikler arasında bir birlik sağlayabilecek ve böylece de Avrupa düşüncesi kurtulmuş olacaktır.

Bu adam, bunu yapabilecek tek adam, Erasmus'tur ve her iki dünyanın efendisi olan İmparator Karl, onu Reichstag'a resmen davet etmiş, bundan önce de onun öğütlerine ve arabuluculuğuna başvurmuştur. Ne var ki, Erasmus'a özgü kader, bir kez daha trajik biçimde yinelenir; bu ileri görüşlü, ama öne çıkma yürekliliğini hiçbir zaman gösteremeyen adamın kade-ri, her zaman dünya tarihinin dönüm noktası niteliğini taşıyan anları başka kimsenin yapamadığı biçimde doğru saptayabilmek, ama buna rağmen kişisel yetersizliği yüzünden, giderilmesi olanaksız bir cesaret eksikliği yüzünden karar anını kaçırmaktır: Bu noktada da Erasmus'un tarihî suçu, bir kez daha yinelenir. Tıpkı Worms'taki gibi, Augusburg'daki Reichstag'da da Erasmus yoktur; davasını, inancını kişisel olarak savunmaya karar veremez. Gerçi hiç durmaksızın mektup yazar; her iki tarafa çok akıllı, çok insancıl, çok inandırıcı mektuplar yazar, her iki kampta bulunan dostlarını, bir yandan Melanchton'a, öte yandan papa'nın elçisine en ileri ölçüde anlayış göstermeleri için razı etmeye çalışır. Ama kader anında yazı, hiçbir zaman etiyile, kemiğiyle, damarlarında dolaşan sıcak kanıyla bir bedenden yükselecek seslenişin yerini tutamaz; hem sonra, Luther de, bulunduğu Koburg'dan Melanchton'a, onu iç dünyasının elverdiğinden daha sert ve ödün tanımaz bir tutuma zorlamak için haber üzerine haber göndermektedir. Sonunda, gerçek ve dâhi uzlaştırıcının kişisel olarak toplantıda hazır bulunmaması nedeniyle, karşıtlıklar yeniden sertleşir: Sayısız tartışmalarda uzlaşma düşüncesi, değirmen taşları arasında kalan verimli bir tohum gibi ezilir gider. Büyük

Augsburg Konsili, birleştirme amacını güttüğü Hıristiyanlığı kesinlikle iki inanç kampına ayırır, yeryüzüne barış yerine ikilik egemen olur. Luther, sert tutumuyla sonucu şöyle özetler: “Bundan sonra savaş çıkarsa ık-sın; biz yeterince öneride bulunduk ve elimizden gele-ni yaptık.” Buna karşılık Erasmus’un trajik haykırışı şöyledir: “Yeryüzünde korkunç kargaşalar çıktığını g-rrsen eğer, o zaman Erasmus’un bunların olacağını önceden söylediğini düşün!”

Yaratıcısı olduğu “Erasmus Anlayışı”nın son ve ke-sin biçimde yenilgiye uğradığı o günden sonra Frei-burg’da, kitaplarının arasına gömülmüş yaşayan yaşlı adam, artık sadece yararsız bir varlıktır; bir zamanlarki nnn yalnızca soluk bir gölgesidir. Ve bu “gürültülü, daha açık deyişle kudurmuş çağda”, köşesine çekilmiş bir adama yer olmadığını kendisi herkesten daha iyi bilmektedir. Hal böyle olunca, hırpalanmış, eklem ilti-habının acılarıyla kıvranan bir bedeni her türlü barış düşüncesine yabancılaşmış bir dünyada daha uzun za-man sürükleyip durmanın ne anlamı olabilir? Erasmus, bir zamanlar o kadar sevdiği hayattan yorgun düşmüş-tür; dudaklarından sarsıcı bir yakarış yükselir: “Tanrı beni bir an önce bu çılgın dünyadan kurtarıp yanına al-sın!” çünkü yüreklerin sadece bağnazlık tarafından kamılandığı bir dünyada düşünce adamı artık kendisi-ne nasıl bir yer bulabilir ki? Erasmus’un kurduğu yüce Hümanizm imparatorluğu düşmanların ayakları altın-da kalmış, yarı yarıya onların eline geçmiştir bile; “*Eruditio et eloquentia*”nın zamanları geride kalmıştır; in-sanlar artık edebiyatın ince ve düşünülerek söylenmiş sözlerine değil, yalnızca politikanın kaba saba ve tutku dolu sloganlarına kulak vermektedirler. Düşünce, kitle çılgınlığının kurbanı olmuş, üzerine kimi yerde Papalığın, kimi yerde de Luther’cilerin üniformaları giydiril-

miştir; bilginler birbirleriyle artık zarif üsluplu mektuplarla ve broşürlerle değil, ama ama pazaryerlerindeki satıcı kadınlar gibi kaba saba küfürlerle savaşmaktadırlar. Kimse birbirini anlamak istememekte, herkes kendi tarafının inancını, öğretisini bir dövme gibi zorla karşısındakilere kabul ettirmek peşinde koşmaktadır: Bir kenarda kalıp kendi inançlarına bağlı kalmayı sürdürenlerin ise hali dumandır: Tarafların arasında ve onların üzerinde kalmak isteyenler, katmerli bir nefretin kurbanı olmaktadır! Böyle zamanlarda yalnız aklın sesine kulak vermek isteyenlerden daha yalnız bir kişinin varlığı düşünülebilir mi? Siyaset arenasının türlü gürültü ve çılgınlıkları içinde kulaklar ince ara tonları ve zarif, ısrarlı ironiyi duyamayacak kadar sağırlandıktan sonra, daha kimin için yazılacaktır? Tanrı öğretisi, savlarını kanıtlamak için en iyi çareyi askerleri, topları ve süvarileri yardıma çağırmakta bulan kuramcılarının ve bağnazların eline düştükten sonra, kiminle Tanrıbilim'e ilişkin tartışmalar yapma olanağı kalmıştır? Başka türlü düşünenlere, özgür düşünenlere karşı bir sürekli avı, tek yanlılığın diktatörlüğü başlamıştır: Hıristiyanlığa gürzlerle ve cellat kılıcıyla hizmet edilebileceği sanılmakta, inananlar arasında özellikle en cesur ve düşünsel evreni en geniş olanlar, en kaba gücün kurbanı olmaktadır. Erasmus'un kehaneti gerçekleşmiş, "*tumultus*" gelmiştir; bütün ülkelerden peş peşe gelen korkunç haberler, Erasmus'un umutsuz ve yorgun yüreğini parçalar. Paris'te, onun eserlerini Fransızca'ya çevirmiş olan öğrencisi Berquin, ateşte ağır ağır kızartılarak öldürülmüştür; İngiltere'de, en sevgili ve en soylu dostları olan John Fisher ve Thomas Morus, celladın baltası altında can vermişlerdir. Onların ölüm haberini alan Erasmus, şöyle inler: "Sanki onlarla birlikte ben de öldüm!" Kaç kez mektuplaştığı, dostça konuşmalar yaptığı Zwingli, Koppel'de, savaş alanında can vermiştir,

Thomas Münzer ise puta tapanların ve Çinlilerin bile akıl edemeyecekleri korkunç işkencelerle öldürülmüştür. Yeni Vaftizciler, dilleri koparıldıktan sonra sırtına bağlanıp ateşte kızartılmaktadır; kiliseler yağmalanmakta, kitaplar ve kentler yakılmaktadır. Dünyanın görkemini kendinde toplayan Roma, ayaktakımının kurbanı olmuştur – Tanrı adına, nasıl da hayvansal içgüdüler dizginlerinden boşalmaktadır! Hayır, bu dünyada artık düşünce özgürlüğüne, anlayış ve hoşgörüyeye, hümanist öğretinin bu temel düşüncesine yer yoktur. Böylesine kanlı bir ortamda sanatlar gelişip serpilemez; uluslarüstü bir toplumun oluşturulması, bundan böyle onyıllar için, yüzyıllar için, belki de hiçbir zaman için düşünülemeyecektir ve Latince, birleşik Avrupa'nın bu son dili, Erasmus'un yüreğinin dili de can çekişmektedir: O halde artık sen de ölebilirsin, Erasmus!

Ama hayatının trajedisi bitmemiştir henüz, bu ezeli gezginci, yine yola çıkmak zorundadır. Neredeyse yetmişinde olduğu halde yine ansızın evini, ocağını bırakıp kaçar. Açıklanması olanaksız bir isteğin etkisi altında Freiburg'dan ayrılmak, Brabant'a gitmek amaçındadır, dük tarafından davet edilmiştir, ama derinliklerdeki davet sahibi, bir başkasıdır, ölümdür. Esraren-giz bir tedirginlik sarmıştır Erasmus'u ve bütün hayatını bir kozmopolit, bilinçli bir vatansız olarak geçiren bu insan, ürkek ve sevgi dolu bir yönelimle vatan diyebileceği bir toprağa ihtiyaç duyar. Yorgun vücudu nereden geldiyse, yine oraya dönmek istemektedir, Erasmus'un içindeki bir sezgi, yolculuğun artık sona ermek üzere olduğunu söylemektedir.

Fakat artık gitmek istediği yere kadar ulaşamaz. Normalde kadınlar için kullanılan küçük bir araba, yaşlı adamı Basel'e getirmiştir, Erasmus orada bir süre dinlenmek ve buzlar çözülüp de ilkbaharla birlikte Brabant'a, vatanına doğru yola çıkabileceği gün gelene

kadar beklemek istemektedir. Bu arada Basel, Erasmus'u alıkoyar, burada hâlâ o manevi sıcaklıktan bir şeyler kalmıştır, yine burada hâlâ sadık birkaç dost, Froben'in oğlu, Amerbach ve daha başka birkaç kişi yaşamaktadırlar. Bu insanlar hasta adamın rahat etmesini sağlarlar, onu yanlarına alırlar, eski basımevi de hâlâ ayaktadır, Erasmus yine düşünülmüş ve kâğıda geçirilmiş olanın basılı söze dönüşmesini izlemenin mutluluğunu yaşar, baskı makinesinin yağlı kokusunu ciğerlerine çeker, tertemiz basılmış güzel kitapları eline alır ve onlarla, o hayran olunacak ölçüde sessiz ve barışçı dostlarla öğretici söyleşiler yapabilir. Sessizliğe gömülmüş, dünyaya kapılarını kapatmış, artık yataktan günde ancak dört ya da beş saat çıkacak kadar yorgun ve bitkin düşmüş olan Erasmus, yaşamının son günlerinde iç dünyasında sanki donup kalmıştır. Unutulduğu, aşağılandığı duygusuna kapılmıştır, çünkü Katolikler onu artık arayıp sormamakta, Protestanlar ise onunla alay etmektedirler, artık kimse ona ihtiyaç duymamakta, görüşünü ve kararlarını talep etmemektedir. Hümanist bir düşünce alışverişini hayatın en güzel ve mutluluk verici yanı saymış olan bu yalnız adam, çaresizlik içerisinde, "Düşmanlarım çoğalıyor, dostlarım ise gittikçe azalmakta," diye yakınmaktadır.

Ama bu yalnızlığının ortasında, saygıyı ve selamı dile getiren sözcükler bir kez daha gecikmiş bir kırlangıç gibi gelip Erasmus'un artık kışın soğuklarından buğulanmış pencere camlarına konar. "Bugün neysem ve ne değerim varsa, tümü senin sayendedir ve ben bunu kabul etmeseydim, bütün zamanların en nankör insanı olurum. *Salve itaque etiam atque etiam, pater amantissime, pater decusque patriae, litterarum assertor, veritatis propugnator invictissime.* Selam ve tekrar selam sana, ey sevgili babamız ve vatanın onuru, sanatların koruyucu ruhu, doğruluğun şaşmaz savaşçısı."

Bu sözleri yazan adamın adı, Erasmus'unkini parlaklıkta aşacaktır; henüz genç ününün sabah kızılıkları-
nın ortasından, artık ölmekte olan ustanın akşam ışıklarını selamlayan bu insanın adı, François Rabelais'dir. Ve sonra, bu kez Roma'dan bir mektup daha gelir. Yetmiş yaşındaki Erasmus, bu mektubu sabırsızlıkla açar ve sonra dudaklarında acı bir gülümsemeyle yine elinden bırakır. Alay mı etmektedirler onunla? Yeni papa ona, bu dünyadaki bütün makamları özgür kalabilmek uğruna yaşamı boyunca aşağı görerek geri çevirmiş olan Erasmus'a, düşünülebilecek en zengin gelirlerle bir kardinallik önermektedir. Erasmus, bu neredeyse yaralayıcı onuru kararlı bir tutumla geri çevirir. "Artık son günlerini yaşamakta olan ben, yaşamım boyunca geri çevirdiğim yükleri şimdi mi omuzlarıma alacağım?" Hayır, nasıl özgür yaşanmışsa, öylece özgür ölmelidir! Özgür ve sıradan giysiler içinde, hiçbir işaret takmaksızın ve bu dünyanın sunacağı tüm onurlandırmalardan uzak, bütün yalnızlar gibi özgür ve bütün özgür insanlar gibi yalnız ölmek.

Ama bütün yalnızlıkların en sadık dostu ve avutucusu olan çalışmak, son saatine kadar hastanın yanında kalır. Erasmus ağırlardan iki büklüm olmuş bedeniyle, yatağında ve titreyen parmaklarıyla gece gündüz Origenes şerhini, mektuplarını ve broşürlerini kaleme alır. Artık ne ün kazanmak için ne de para uğruna yazmaktadır; yazmasının tek nedeni hayatı daha tinselleştirerek öğrenmenin, öğrenerek daha güçlü yaşamının, ciğerlerine bilgiyi çekebilmenin ve bilgiyi soluğuyla bırakmanın verdiği o tuhaf zevktir; Erasmus'un kanının damarlarında hâlâ dolaşmasını sağlayan, yalnızca yer-yüzünün bu ebedi şiiridir. Son anına kadar çalışan Erasmus, böylece çalışmanın o kutsal labirenti sayesinde artık benimsemediği ve anlamadığı, artık onu tanımak ve anlamak istemeyen bir dünyadan kaçır. So-

nunda büyük barışın müjdecisi, yatağının yanına gelir. Ve o zaman, hayatı boyunca onca korktuğu ölüm başucuna vardığında, yorgun Erasmus ona sessizce ve neredeyse şükranla bakar. Bilinci, son ana kadar yerindedir, yatağının etrafındaki dostlarını, Froben'i ve Amerbach'ı hâlâ Eyüb'ün dostlarıyla karşılaştırabilir, onlarla Latince'nin en inceliklerle dolu ve zengin olanını konuşur. Fakat son anda, soluk almakta artık güçlük çekerken, tuhaf bir şey olur; hayatı boyunca sadece Latince konuşmuş olan büyük hümanist bilgin, ansızın bu alıştığı ve kendisi için çok doğal olan dili unutur. Ve yaradılışın ezeli korkusuyla gerilmiş dudaklarından ansızın çocukluğunda öğrendiği anadilinin sözcükleri olan "lieve God" sözcükleri dökülür; hayatının ilk ve son sözcükleri aynı Aşağı Almanca ile seslendirilmiştir. Son bir soluk daha – ve Erasmus, bütün insanlık için alabildiğine özlemini çekmiş olduğu şeye, huzura kavuşur.

Erasmus'un Mirası

Son nefesini vermekte olan Erasmus'un, Avrupa birliğine ilişkin manevi mirasını sonraki kuşaklara en soylu görev olarak bıraktığı sıralarda, Floransa'da, insanlık tarihinin en önemli ve iddialı kitaplarından biri, Niccolò Machiavelli'nin *Principe*'si (*Prens*) yayınlanır. Matematik açıklıkla yazılan ve amansız bir iktidar ve başarı politikasına ilişkin bu ders kitabında, Erasmus'un koyduğu ilkenin tam karşıtı, elle tutulur, gözle görülür somutlukla anlatılmıştır. Erasmus, hükümdarlardan ve halklardan, bütün insanların kardeşlik havası içerisinde oluşturacakları bir toplumu kendi kişisel ve bencil-emperyalist isteklerinin üzerinde tutmalarını isterken, Machiavelli, her hükümdarın ve ulusun güç ve iktidar isteğini, o hükümdarın ve ulusun düşünce ve davranışlarının en yüksek ve tek hedefi ilan eder. Bir toplumun bütün güçleri, o toplum düşüncesine kendilerini dinî bir düşünceye adarcasına hizmet etmelidir; devletin yüksek yararları, onun kendi bireyliğinin sonuna kadar geliştirilmesi, söz konusu güçler için bütün tarihsel gelişmelerin tek somut amacı ve nihai olmalı, bunların ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesi, yeryüzünde en yüksek görev sayılmalıdır; Machiavelli için önemli olan, iktidar ve iktidarın geliştirilmesidir; Erasmus için ise adalettir.

Böylece her türlü dünya politikasının iki büyük ve ebedi temel biçimi düşüncenin kalıplarına dökülmüş, politika ile ideal olan politika, diplomasi alanındaki politika ile ahlaka uygun olan politika, devlet politikası ve insanlık politikası düşüncenin kalıplarında ifadesini bulmuştur. Dünyaya felsefe açısından bakan Erasmus için politika, Aristoteles'in, Platon'un ve Aquinolu Thomas'ın doğrultusunda, ahlak kategorisinde yer alır: Hükümdar, devletin yöneticisi, her şeyden önce Tanrı'nın hizmetkârı, ahlaki düşüncelerin simgesi olmalıdır. Uğraşı gereği devletin yönetim mekanizmasını çok iyi tanıyan diplomat Machiavelli için ise politika, ahlakın alanı dışında kalan, tamamen bağımsız bir bilimdir. Tıpkı astronomi ve geometri gibi, politikanın da ahlakla hiçbir ilişkisi yoktur. Hükümdara ve devlet yöneticisine düşen, bulanık ve sınırlarının saptanması olanaksız insanlık kavramının düşünüyü kurmak değil, fakat önlerinde elle tutulur, gözle görülür tek malzeme türü niteliğiyle bulunan insanları, her türlü duygusallıktan sıyrılarak ele almak, ruhbilimin olanaklarını sonuna dek kullanarak onların güçlerini ve zayıf yanlarını kendileri ve ulusun yararları için kullanmaktır; nasıl bir satranç oyuncusu hasmına acımaz, hoşgörü göstermezse, onlar da karşılıklı olarak aynı taş yüreklilikle davranmalı, haklı-haksız araç ayrımı gözetmeksizin halklarına erişilebilecek en yüksek ölçüde yarar ve başka halklar üzerinde egemenlik sağlamalıdır. Machiavelli için iktidar ve iktidarın genişletilmesi en yüksek görev, başarı ise bir halkın hükümdarı için en önemli haktır.

Tarihsel gerçekler alanında, doğal olarak Machiavelli'nin kaba gücü yücelten anlayışı kendini kabul ettirmeyi başardı. O günlerden bu yana Avrupa tarihinin dramatik gelişimine barış yanlısı, uzlaştırıcı nitelikte bir insanlık politikası, yani "Erasmus Anlayışı" değil, fakat *Principe*'nin öngördüğü, her türlü fırsatı ne pahasına olursa

olsun değerlendiren bir iktidar politikası yn verdi. Diplomatar, kuşaklar boyunca içinde insancıl duygulara yer olmayan sanatlarını, acımasız bir keskin görüşlülük sergileyen bu Floransalının kitabından öğrendiler; uluslar arasındaki sınırlar hep kılıç ve kanla çizildi, defalarca değiştirilip yeniden saptandı. Avrupa uluslarının en tutkulu güçlerini harekete geçiren, birliktelik değil, ama hasımlık oldu. Buna karşılık Erasmus Anlayışı'nın tarihi biimlediğine ve Avrupa'nın kaderinde gözle görülür, elle tutulur bir rol oynadığına hiç rastlanmadı: Karşıtlıkların adalet düşüncesinin potasında bağdaştırılmasına, eritilmesine ilişkin yüce Hümanizm dş, ulusların ortak bir kültürün çatısı altında birleşmesi, gerçekleşmeyen ve içinde yaşadığımız gerçeklikte belki de hiçbir zaman gerekleşemeyecek bir topya olarak kaldı.

Fakat düşüncenin evreninde bütün karşıtlıklara yer vardır: Hiçbir zaman galebe çalmış bir gerçeğin kalıbına giremeyen düşünce bile, o evrende dinamik bir g olarak etkili kalır; en aşılamayan ve unutulamayan idealler ise özellikle gerçekleşmemiş olan ideallerdir. Bundan ötürü bir düşüncenin daha gerçekleşmemiş oluşu, o düşüncenin ne yenilgisini ne de yanlışlığını kanıtlar; bir zorunluluk, gecikme yüzünden daha az zorunlu olmaz; tam aksine, yalnızca gerçeklerin alanına girip eskime-miş ve yanlışlıkları kanıtlanmamış olan idealler, ahlaki gelişmenin bir öğesi olarak her yeni kuşakta etkinliğini sürdürür. Ancak bunlar, yani gerçekleştirilmemiş olan düşünceler, sürekli olarak yeniden geri döner. İşte bu yüzden hümanist idealin, Erasmus idealinin, Avrupa'nın birleştirilmesine ilişkin bu ilk elle tutulur, gözle görülür girişimin hiçbir zaman egemen olmayışı ve hemen hiçbir zaman politik etkinlik kazanamayışı, bu ideale tinsel evrendeki değerinden hiçbir şey yitirtmez: Herhangi bir zaman başlı başına bir parti oluşturacak kadar g kazanmak, çoğunluğun iradesine dönüşmek,

partilerin üzerinde, tarafsız kalma iradesinin özünden değildir, ve Goethe'nin esnekliği bağlamındaki o en kut-sal ve yüce yaşam biçiminin günün birinde kitlenin ru-hunun biçimi ve içeriği olabileceğini umut etmek ise he-men hemen olanaksızdır. Geniş bir dünya görüşünü, ay-dın yürekliliği temel alan her hümanist idealin kaderi, yalnızca tinsel-aristokrat bir ideal olarak kalmak, ender kişilerce benimsenmek ve bunlar tarafından bir miras gibi ruhlardan ruhlara, kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır; fakat öte yandan gelecekte bütün insanlığın kader birli-ği yapacağına olan bu inanç hiçbir zaman, en karışık dö-nemlerde bile tümüyle gücünü yitirmeyecektir. Eras-mus'un, hem düş kırıklığına uğramış, hem de düş kırık-lığına uğratılabilmesi olanaksız bu yaşlı adamın, savaş-ların ve ikiye bölünmüş bir Avrupa'nın ardından miras olarak bıraktığı şey, yani bütün dinlerde ve söylenceler-de rastlanılan, insanlığın gelecekte engellenemez bir bi-çimde insancılaştırılacağına, berrak ve adil aklın bencil ve geçici tutkulara galebe çalacağına ilişkin en eski düş-tü; ilk kez Erasmus'un çekingen ve çoğu kez duraklayan kaleminin pragmatik olarak kâğıda döktüğü bu ideal, Avrupa'nın on-yirmi kuşağının bakışlarını yepyeni umutlarla doldurdu. Kaynağını akılda ve yalnızca ahla-ki güçte bulan hiçbir düşünce ve söz, yararsız ve boşuna değildir; böyle bir düşünce, zayıf bir el tarafından ve ek-sik biçimlenmiş olsa bile, ahlakçı ruhları hiç durmaksı-zın kendini yenileme yolunda yüreklendirir. Hümanizm düşüncesine, insanlığın en yüce görevini giderek daha insancıl, daha maneviyata önem veren ve daha anlayışlı olmak diye tanımlayan bu yalın ve aynı zamanda ölüm-süz düşünceye edebiyattan yararlanarak dünyaya giden yolu göstermiş olmak, Erasmus'un, geçici yeryüzü yaşa-mında yenik düşen bu düşünürün yüce zaferi olarak ka-lacaktır. Erasmus'tan sonra onun öğrencisi olan ve "in-sanlıktan uzaklaşmayı kötülüklerin en büyüğü" sayan

Montaigne (“*que je n’ay point le courage de concevoir sans horreur*”),¹ akıl ve hoşgörü meşalesini sonraki kuşaklara taşıdı. Spinoza, kör tutkuların yerini “*amor intellectualis*”in almasını istedi; Diderot, Voltaire, Lessing, kuşkucular ve idealistler bir arada ve aynı zamanda, kapsamı alabildiğine geniş bir anlayış ve hoşgörünün uğruna dar görüşlülükle savaştılar. Schiller, dünya vatandaşlığı anlayışını edebiyatın coşkunuğu ile dile getirdi, Kant, sürekli barış idealini vurguladı. Tolstoy, Roland ve Gandhi’ye kadar barış ve uzlaşma düşüncesi, kaba gücün yasasının yanı sıra, mantığın gücüyle kaynağını ahlakta bulan hakkını istedi ve savundu. İnsanlığın barışa kavuşacağına ilişkin inanç, her zaman özellikle en kötü bölünme anlarında su yüzüne çıktı; çünkü insanlık günün birinde salt ahlakın düzeyine yükseleceğine ilişkin bu teselli kaynağı çılgınlıktan, günlerden bir gün sürekli ve kesin bir barışa ulaşılacağı düşünden yoksun yaşayabilme ve yaratabilme olanağına sahip değildir. Ne akıllı ve soğukkanlı kişilerin Erasmus Anlayışının gerçekleşebilme olanaksızlığını sürekli olarak kanıtlamaları ne de gerçeklerin onları görünürde hep haklı çıkarması, bir gerekliliği değiştirebilecektir: İnsanları ayıran noktaları değil, bunların üzerinde kalan birleştirici öğeleri vurgulayanlara ve daha yüksek bir Hürmanizmin egemen olacağı bir çağın geleceğine ilişkin düşüncüyü insanların yüreklerinde inançla yenileyenlere insanlığın her zaman ihtiyacı olacaktır. Bu miras içerisinde, büyük ve yaratıcı bir müjde etkin olmaktadır. Çünkü ancak insan ruhunun kendi yaşam alanından yola çıkarak bütün insanlığa bulunduğu atıflar, tekil insana kendi gücü üzerinde bir güç kazanma olanağını armağan eder. İnsanlar ve toplumlar, gerçek ve kutsal ölçütlerini ancak kişilerüstü ve gerçekleştirilmesi neredeyse olanaksız ideallerin evreninde bulabilirler.

¹ (Fr.) Dehşet duymada bunu kavrama cesareti yok bende. (C.N.)

STEFAN ZWEIG

Joseph Fouché

Fouché, aklını ve iradesini kontrol edebilen, Mak-yavelist, gözükara, her türlü etik ilkedden yoksun, değişen ideolojilere aynı hızla uyum gösteren, iktidar zevkini maskeleyebilen bir politikacı tipidir. Zweig, Fouché'nin şahsında sadece bir politikacıyı değil, çıkar ve amaçlarını her şeyin üstünde tutan, bu uğurda önündeki her şeyi ve herkesi ezip geçen, kendini, sadece kendini düşünen insanı anlatmaktadır aslında.

GÜLPERİ SERT

Stefan Zweig, bu ünlü biyografik yapıtında, Fransız Devrimi'nin en kanlı günlerinde "Lyon Kasabı" adıyla

tarihe geçen Fouché'nin öyküsünü anlatıyor. Fouché, devrimden terör dönemine ve monarşiye, tek başına siyasetin yönünü belirleyen her devrin adamı. Balzac'ın deyişiyle, "psikolojik açıdan çağının en ilginç karakteri." Zweig'ın, örneklerine günümüzde de sık sık rastladığımız bir politikacı tipini gözler önüne seren bu yapıtını Gülperi Sert'in çevirisiyle sunuyoruz.

STEFAN ZWEIG

Amerigo

Hem düşsel hem de tarihsel karakterler üstüne yorumlarıyla tanıdığımız Stefan Zweig'ı derin karakter incelemelerine yönelten, psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu ilgidir. Beş tarihsel kişiliğin portrelerini içeren *Yıldızın Parladığı Anlar*, Fransız Devrimi'nde bir politikacının portresi niteliğindeki *Joseph Fouché*'yle birlikte *Amerigo* da Zweig'ın nesnellikten çok sezgiye dayanan yaşamöykülerinin en başarılarından biridir. Zweig, bu yapıtında, bugün Amerika adıyla bildiğimiz anakaranın bu adı alışının ardındaki inanılması güç rastlantılarla örülü "yanlışlıklar komedyası"nı anlatır. Kristof Kolomb'un keşfettiği toprakların "yeni bir dünya" olması gerektiği kanısına varan İtalyan denizci Amerigo Vespucci, ün peşinde koşan bir sahtekâr mıdır, yoksa adını tarihe yazdırmayı hak eden bir bilge mi? Zweig, esrar perdesini aralamaya çalışırken, Amerigo Vespucci'nin yaşamöyküsünü yaratıcı bir anlatıya dönüştürüyor, usta işi bir yapıt sunuyor bize.

STEFAN ZWEIG
AMERIGO
TARİHSEL BİR YAŞAMÖYKÜSÜ

STEFAN ZWEIG

Marie Antoinette

Fransa Kralı XVI. Louis'nin karısı Marie Antoinette, uçarılığı, savurganlığı ve reform düşmanlığıyla halkın gözünde yoz soylu tipinin simgesi olmuş, Fransız Devrimi'nden sonra yaşamının geri kalan bölümünü Paris hapishanelerinde geçirmiş, 1793'te Devrim Mahkemesi'nce yargılanarak giyotinle idam edilmişti. Tarihsel karakterler üzerine benzersiz biyografileriyle tanınan Stefan Zweig, *Marie Antoinette: Vasat Bir Karakterin Portresi*'nde, nesnellikten çok sezgiye dayanan bir yaşamöyküsü sunuyor okurlara. Psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu ilgi sonucunda derin karakter incelmelerinde ustalaşan Zweig, Marie Antoinette'in efsanevi kişiliğine bir psikoloğun sezgi gücüyle yaklaşıyor. Fransa'nın son kraliçesinin kısacık yaşamı üstündeki esrar perdesini kaldırarak "zoraki bir kahramanlık trajedisi" anlatıyor.

STEFAN ZWEIG

Dünün Dünyası

Stefan Zweig, *Bir Avrupalının Anıları* olarak kaleme aldığı *Dünün Dünyası* adlı bu kitabının önsözünde, "Yazacaklarım, benim yaşadıklarım olmaktan çok, bütün bir kuşağın yaşadıklarıdır," diyor. 19. yüzyıl Avrupa'sının görece güvenli, tek düze ortamında yetişen kuşaklar, 20. yüzyılın hemen başlarında öyle olaylarla yüz yüze geldiler ki, başka zamanlarda belki dokuz-on kuşağın yaşayacağı olaylar ve kökten değişmeler bu kuşağın insanların yüreklerinde, benliklerinde onulmaz yaralar açtı. Dün ve bugün arasında bütün köprülerin yıkıldığı, bütün değerlerin altüst olduğu yıllarda, peş peşe iki dünya savaşına, Almanya'da Nasyonal Sosyalizmin doğup büyümesine, evinden ve ülkesinden kopmanın, ülkeden ülkeye göç etmenin, anayurdu saydığı Avrupa'nın mahvolmasını görmenin acılarına dayanamayarak 1942'de hayatına son veren bu duyarlı yazarın anıları, kişisel bir anlatım olmanın ötesinde yüzyılımızın ilk yarısının ruh dünyasının da bir elkitabı sayılmaktadır.

STEFAN ZWEIG

Sabırsız Yürek

Freud'un öğretisine derin bir ilgi duyan Zweig'in bu psikolojik romanı, acıma duygusunun nelere yol açabileceğini, insanı nasıl çatışmadan çatışmaya sürükleyebileceğini anlatan bir başyapıttır. İki tür acıma duygusundan söz eder yazar: "Birincisi, duygusal ve zayıf olanı, başka birinin yaşadığı felaketlerden kaynaklanan acı ve hüznünden olabildiğince çabuk kurtulmak için çırpınan bir yüreğin sabırsızlığıdır. Diğeri, tek gerçek acıma duygusu ise duygusal olmayan, ama yaratıcı olan, ne istediğini bilen; sabırla, gücü yettiğinde, hatta gücünün bile ötesinde katlanmaya ve dayanmaya kararlı olunan acıma duygusudur." 20.

yüzyılın kült kitaplarından biri olan *Sabırsız Yürek*, insanca duyguların savaşın dehşeti karşısında allak bullak oluşunun romanıdır.

STEFAN ZWEIG

Değişim Rüzgârı

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Avusturya'nın bir köyündeki postanede memur olarak iş bulan Christine Hoflehner'in önünde, renksiz ve yoksulluk dolu bir yaşam uzanmaktadır. Ancak Amerika'daki akrabalarından aldığı bir mektup tekdüze yaşamından çekip alır onu. Çalışmayı ve yoksulluğu tanımayan bir dünyada, lüks bir otelde tatil geçirmeye davet edilmektedir. Otelde önceleri soylu ve varlıklı biri sanılsa da sonradan asıl kimliği ortaya çıkar ve değişim rüzgârları Christine'yi alıp yenden artık katlanamadığı eski tekdüze, küçük, yoksul dünyasına sürükler. Ne var ki, bu eski dünyasında tanıştığı Ferdinand ona yepyeni ufuklar açacaktır. Stefan Zweig'in *Değişim Rüzgârı* adıyla Türkçe'de ilk kez yayınlanan bu romanı, ölümünden sonra terekesinde bulunmuştur.

STEFAN ZWEIG

Günlükler

Stefan Zweig'in Türkçe'de ilk kez yayınlanan *Günlükler*'i, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın acılarına tanık olmuş, bu acıları derinden yaşamış bu duyarlı insanın, yaşadığı dönemle ilgili düşüncelerini, iç dünyasını açıkça ortaya koyan birer belge niteliğinde. 1942 yılında karısıyla birlikte intihar eden Zweig, özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında, asla onaylamadığı, nefret ettiği Hitler'in ırkından gelmenin acısını taşımak yanında, dünyanın içine sürüklendiği felaket ortamına dayanamadığı için de melankoli sınırlarına dayanan bir karamsarlığa düştü. Stefan Zweig'in terekesinde bulunan dokuz defterden

oluşan bu günlük, ilk kez 1988 yılında Almanya'da yayınlandı. Bu büyük yazarın iç dünyasına ve özel yaşamının perde arkasına ışık tutan *Günlükler*'in, kendisini tanımamıza ve yapıtlarını besleyen temeli değerlendirmemize yardımcı olacağına kuşku yok.

STEFAN ZWEIG

Yarının Tarihi

Stefan Zweig, yaşamı boyunca hep insanı yücelten, bireyin kutsallığı ve dokunulmazlığını en büyük değer sayan bir hümanizmin öncülüğünü yaptı. Almanya'da Nazi egemenliğinin başladığı, özgür düşüncenin, aklın sesinin kin ve ateşle susturulduğu bir dönemde, zorbalığın karşısına düşüncüyü, kitle çılgınlıklarının karşısına bireyin insan olarak yüceliğini çıkarıp savundu.

Ahmet Cemal'in seçip çevirdiği denemelerden oluşan *Yarının Tarihi*'nde, Zweig, dünden yarına uzanan ortak bir Avrupa düşüncesinin oluşumu ve gelişimini ortaya koyuyor. Montaigne, Balzac, Proust, Verlaine, Rimbaud, Tolstoy gibi, yaşadıkları dönemin edebiyat ve düşünce iklimini değiştirmiş yazar ve şairlerin dünyalarından yola çıkarak, çağdaş bir hümanizmin sözcülüğünü üstleniyor. Sınır, pasaport, ulus, ırk ayrımı tanımaksızın, tekmil insanlığın yararını gözetten bir dünya görüşünü paylaşıyor okurlarıyla.

STEFAN ZWEIG

Satranç

Rastlantı sonucu eline geçirdiği bir kitapla satrancın inceliklerini öğrenerek bu oyunu bir tutkuya dönüştüren ve giderek bu tutkusu yüzünden beyin hummasına yakalanan Dr. B.'nin öyküsüdür görünüşte *Satranç*. Ama derinlerde bir veda mektubudur aslında.

Stefan Zweig'in Brezilya'da sürgündeyken yazdığı ve Şubat 1942'deki intiharından birkaç ay önce tamamladığı *Satranç*, Avrupa kültürünün nasyonal sosyalist tehlike altında yok oluşuna işaret eder.

Avrupa kültürüne elveda derken, yaşama da veda etmeyi seçen Zweig'in son yapıtı olan *Satranç*, gerilimli kurgusu ve kahramanın ruhsal gerginliklerinin işlendiği dokusıyla kısa ama her bakımdan müthiş bir uzun öykü.

STEFAN ZWEIG

Lyon'da Düşün

1942 yılında, yani İkinci Dünya Savaşı'nın tam ortasında, Brezilya'nın Petropolis kentinde karısıyla birlikte intihar eden, ama insanlara yarın'ı beklemleri gerektiğini söyleyerek bir yandan da umdu savunan Avusturyalı yazar Stefan Zweig, kuşkusuz çağımızın en büyük hümanistlerinden biri. Zweig, *Lyon'da Düşün* kitabında, bütün öykü kitaplarında olduğu gibi, tek tek bireylerin yazgıları üzerinde yoğunlaşırken, öte yandan değişik toplum kesitlerinin panoramasını da vermektedir.

**Tüm kitaplarımızla ilgili
ayrıntılı bilgi için:
www.canyayinlari.com**

STEFAN ZWEIG

ROTTERDAMLİ ERASMUS

ZAFERİ VE TRAJEDİSİ

DENEME

Her koşul altında iç özgürlüğünü koruma uğrunda çaba harcamak, kimsenin efendisi olmaya kalkışmamak, fakat kimseye de boyun eğmemek; hiçbir sav ya da düşünceye baştan düşmanca yaklaşmamak, ama buyurgan nitelik almaya başladığı anda her savın ya da düşüncenin karşısına dikilmek. Bütün bunlar gerek Erasmus'un, gerek Zweig'in kişiliklerinde birbiriyle bütünüyle örtüşen niteliklerdir.

AHMET CEMAL

Stefan Zweig'in, Kuzey Avrupa Rönesansı'nın büyük ustası, hümanist bilgin Desiderius Erasmus için kaleme aldığı bu yaşamöyküsü, bağnazlığın her türlüşüne karşı bir savaş ilanını niteliği taşıyor. **Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi**, son nefesine kadar bir hümanist, gerçek bir dünya vatandaşı olarak kalan Zweig'in deneme türündeki başyapıtıdır.

KAPAK RESMİ: ERASMUS PORTRESİ, 1523
HANS HOLBEIN (GENÇ)

ISBN 978-975-07-0940-1

9 789750 709401

<http://www.canyayinlari.com>